

14595

2005.2

Періодика

2'2005

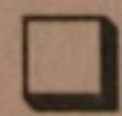
ISSN 1029-7200

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

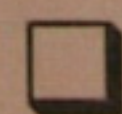
BIBLIOTECHNY VISNYK

У НОМЕРІ

Бібліотечна справа в Україні
наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст.:
стан і основні напрями розвитку

Міжнародна термінологічна діяльність у галузі
бібліотечної справи

Видавнича діяльність М. С. Грушевського
в Києві (1907–1914)

Шановні колеги!

Запрошуємо Вас взяти участь у роботі міжнародної наукової конференції
«ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ»,
яка відбудеться в Києві 11–12 жовтня 2005 р.

Організатори конференції:

- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
- Асоціація бібліотек України
- Рада директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук.

На пленарному та секційних засіданнях, семінарах і круглих столах передбачається обговорити такі проблеми:

Секції:

1. Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки
2. Бібліотечно-інформаційні технології виділення та обробки знань
3. Інтелектуалізація пошукових систем бібліотек
4. Технології формування інформаційних ресурсів рукописно, друковано, електронної україніки
5. Вдосконалення форм і методів інформаційно-аналітичного обслуговування дистантних користувачів бібліотеки

Семінар

- ▼ Нові інформаційні технології електронних бібліотек

Семінар-практикум

- ▼ Інноваційні технології захисту інформаційних ресурсів

Круглий стіл

- ▼ Технології формування і використання ресурсів електронного Українського біографічного словника.

Під час конференції відбудуться:

- ▼ Засідання Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук — членів Міжнародної асоціації академій наук
- ▼ Конференція Асоціації бібліотек України
- ▼ Виставки продукції провідних видавництв та книготорговельних організацій, видань НБУВ, демонстрація інформаційних ресурсів.

Заїзд та реєстрація учасників з інших міст і країн – 10 жовтня 2005 р.

Початок роботи конференції – 11 жовтня 2005 р. о 10 год. у конференц-залі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Заявку на участь у конференції, доповіді та повідомлення (з анотацією) обсягом не менше 10–12 сторінок стандартного машинописного тексту через 1,5 інтервали (необхідно додати комп'ютерний файл у форматі RTF, гарнітура Times New Roman, кегль 14 пунктів) з короткими відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь, звання; посада, місце роботи, телефон, факс, E-mail) надсилати до організаційного комітету до 1 серпня 2005 р. за адресою:

Україна, 03039, м Київ-39, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
факс: (38044) 524-91-17; E-mail: confer@csl.freenet.kiev.ua

Матеріали, схвалені редколегією випуску, будуть опубліковані в збірнику «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського».

Робочі мови конференції: українська, російська, англійська.

Координатори:

Солоіденко Галина Іванівна

(вчений секретар координаційної групи)

(38044) 524-35-92

Смаглова Наталія Іванівна

(38044) 524-35-92

Кулаковська Тетяна Леонтіївна

(38044) 524-91-17 (факс)

Жабін Олександр Іванович

(38044) 524-95-01

Арсенко Тетяна Іванівна

(38044) 524-47-94

Увага! В Києві проходить процес переключення аналогових АТС на цифрові, що супроводжується перенумерацією перших трьох цифр міського телефонного номера без зміни чотирьох останніх. Бібліотека переводиться зі старих АТС 264 і 265 на нові – 524 і 525.

Оргкомітет

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 2 2005

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

The Journal is founded by

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

О. ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

O. ONYSHCHENKO, acad. of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Г. Боряк, А. Бровкін, С. Гриша, О. Додонов, Л. Дубровіна, С. Зубков, О. Корінний, Л. Костенко, Л. Крушельницька, О. Литвиненко, Н. Маслакова (відп. секретар); М. Насенко, А. Непокупний, В. Німчук, В. Омельчук, Т. Павлуша, М. Пещак, В. Попроцька (заст. головного редактора), П. Тронько, А. Чекаржов, В. Широков, Ліліана Біглоу, Мілена Клімова, Ханнелоре Гоншіор, Ханна Ласкажевська

Editorial board

G. Borjak, A. Brovkin, S. Grysha, O. Dodonov, L. Dubrovina, S. Zubkov, O. Korinny, L. Kostenko, L. Krushelnytska, O. Lytvynenko, N. Maslakova, M. Najenko, V. Nimchuk, V. Omelchuk, T. Pavlusha, M. Peshchak, V. Poprotska, P. Tronko, A. Chekmarjov, V. Shyrokov, Liliana Biglou, Milena Klimova, Hannelore Gonshior, Hanna Laskarzhevskaja

Заснований у 1993 році.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.
Виходить 6 разів на рік.

Founded in 1993.

Certificate of registration:
KB No. 189 of 09.11.1993
Frequency of publication is bi-monthly

Адреса редакції:

03039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, НБУВ
Тел. 267-48-62
E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua
www.nbu.gov.ua

Address of the editorial office:

Prospekt 40-richja Zhovtnja, 3, Kyiv-39, Ukraine 03039, VNLU
Tel.: (044)267-48-62
E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua
www.nbu.gov.ua

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

The opinions expressed herein are solely the views of the
authors and do not necessarily reflect those of the editorial
board.

Зміст

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Онищенко О., Дубровіна Л. Бібліотечна справа в Україні наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст.: стан і основні напрями розвитку 3

ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Копанєва В. Архівування науково-інформаційних ресурсів інтернету: основні концептуальні положення 14

Самохіна Н. Розвиток процесів інтеграції бібліотечно-інформаційних ресурсів 20

ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Солоїденко Г. Міжнародна термінологічна діяльність у галузі бібліотечної справи: словникові проекти та довідково-енциклопедичні видання бібліотек 23

Ляшко С. Біографіка чи біографістика? 32

З ІСТОРІЇ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

Федотова О. Нормативна й виконавча документація органів державного управління 20–30-х років ХХ ст. як джерело з історії цензури друкованих видань в Україні 36

Ткаченко І. Видавнича діяльність М. С. Грушевського в Києві (1907–1914) у документах Київського Тимчасового комітету у справах друку 39

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ

Слободяник М. Концептуальні засади бібліографознавства 43

Танатар Н. Імідж Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в пресі: контент-аналіз газетних публікацій за 2003 рік 44

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

Стажування новопризначених керівників бібліотек науково-дослідних установ НАН України 48

Науковим часописам – увага НАН України 49

* * *

SUMMARY 51

Contents

TO THE HISTORY OF LIBRARIANSHIP IN UKRAINE

Onyshchenko O., Dubrovina L. Librarianship of Ukraine in the end of 20th century and in 1st decade of 21st century: condition and basic streams of development 3

DOCUMENTARY COMMUNICATIONS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGY

Kopaneva V. Archiving scientific-information resources the Internet: the basic conceptual positions 14

Samokhina N. The development of cooperation process of libraries and information resources 20

PROBLEMS OF LIBRARY TERMINOLOGY

Soloidenko H. International terminological activity in library science: dictionary projects and encyclopedic library editions 23

Lyashko S. «Biografics» or «Biografistics»? 32

TO THE HISTORY OF PUBLISHING

Fedotova O. Standard-executive documents of the state structure organs for a period 20–30-es a source of history published censorship in Ukraine 36

Tkachenko I. The publishing activity of M. S. Hrushevsky in Kyiv (1907–1914) in the documents of Kyiv Temporary commission on printing affairs 39

REVIEWS

Slobodanyk M. Conceptual basis of bibliographo-science 43

Tanatar N. Image of V. Vernadsky National library of Ukraine in the press: content-analysis of newspaper publications in 2003 44

FACTS OF SCIENTIFIC LIFE

Work of probation for new library directors of scientific-research institutions of NAS of Ukraine 48

Attention of NAS of Ukraine to scientific publications 49

* * *

SUMMARY 51

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

УДК 02(477)(09)

Олексій ОНИЩЕНКО,

академік НАН України,

генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Любов ДУБРОВІНА,

д-р іст. наук, професор, директор Інституту рукопису НБУВ

Бібліотечна справа в Україні наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст.: стан і основні напрями розвитку

Даною статтею започатковується цикл публікацій з історії бібліотечної справи в Україні у ХХ ст. Розкривається стан бібліотечної справи в Україні наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст., розглядається процес формування різних видів і типів бібліотек, розвиток бібліотечного законодавства, проблеми організації бібліотечної справи, зародження українського бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства.

Ключові слова: бібліотечна справа, типи бібліотек, види бібліотек, бібліографія, бібліотекознавство.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. характеризується важливими соціально-економічними та політичними процесами на території України, які мали вплив на становлення та розвиток бібліотек і бібліотечної справи, інтенсифікацію соціокультурних процесів, розвиток науки та освіти, активізацію бібліотечної діяльності. Функціонування книгосховищ цього періоду, їхні види і типи, фінансування значною мірою пояснювалися раціональними потребами держави, коли бібліотека була необхідним підґрунтям розвитку діяльності міністерств та відомств, урядових комітетів, органів самоврядування, судово-адміністративних та воєнізованих установ тощо. Ті з них, які існували поза межами державного апарату, фінансувалися частково (переважно це навчальні заклади) або за рахунок приватних осіб. Бібліотеки на громадських засадах функціонували винятково дбаннями видатних учених, діячів просвіти та культури. Такі умови визначали значну аморфність бібліотечної системи і гальмували просвітницький рух, розвиток народної освіти та національної культури.

На початок ХХ ст. за призначенням склалися три типи бібліотек: спеціальні, публічні та наукові, що переважно залежало від мети діяльності, а також від особи ініціатора та засновника.

Бібліотеки, відкриті офіційними державними установами, вважалися **державними і були спеціальними**. Такі бібліотеки, як правило, створювалися в установах органів державної влади та управління, міністерствах та відомствах, при урядових

комітетах, органах самоврядування, судово-адміністративних та воєнізованих установах тощо.

Перша категорія цих бібліотек – бібліотеки органів державної влади **галузових та відомчих установ**. Вони створювалися при міністерствах, відомствах та установах і забезпечували діяльність установ, тому їхні книжкові фонди були науково спеціалізовані (включали видання законодавчого характеру, обіжники, статuti, відомчу літературу, методичні та періодичні видання фахового характеру, хоча в фонді могли бути і видання загальнонаукові та художні). Бібліотеки цього типу створювалися за кошти установи або відомства і не мали публічного доступу, або цей доступ значно обмежувався, і були, як правило, платними.

Оскільки Україна не мала самостійного державного статусу, її територія входила до складу як Російській імперії, так і Австро-Угорщини, тому не було бібліотек при вищих органах влади, але були губернські та намісницькі, окружних та повітових управлінь, місцевих органів влади. Прикладом такої бібліотеки у Східній Галичині була бібліотека при Галицькому намісництві (1872–1921), а на території Наддніпрянщини та Півдня України – бібліотеки Київського генерал-губернаторства, відділення центральних органів та відповідних галузей державної діяльності.

Бібліотеки **галузевого профілю** мали свою спеціалізацію: південні, наприклад, у Одесі, Миколаєві, мали морський та технічний профіль (бібліотека при Гідрографічному депо у Миколаєві

збирала літературу з географії, гідрології, картознавства).

Виняток складали установи освіти, науки, культури та навчальні заклади, які перебували у віданні Міністерства народної освіти. Україна була поділена на навчальні округи. Попечитель округу видав системою освіти і зобов'язаний був доглядати за всіма бібліотеками, котрі функціонували у системі вищої та народної освіти, за публічними, шкільними та народними бібліотеками, хоча право дозволу та нагляду за публічними бібліотеками губернського, повітового та сільського рівня здійснював особисто губернатор, який мав право закрити бібліотеку. Більшість території України увійшла до підпорядкованого МНО Київського навчального округу: навчальні заклади і, відповідно, бібліотеки Київської, Чернігівської, Полтавської і Холмської губерній.

Публічні бібліотеки були найпоширенішою категорією бібліотек і постійно знаходилися під наглядом та контролем з боку царського уряду і місцевої влади (губернаторів). Серед публічних бібліотек існували публічні бібліотеки державного характеру (місцевих органів державної влади та управління, органів самоврядування, судово-адміністративних, військових та воєнізованих установ тощо), приватні (серед яких були, наприклад, «кабінети для читання»), громадських організацій та товариств (народні, безкоштовні), а також органів місцевого самоврядування (земств, міських дум, сільських общин), народні¹.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у великих губернських містах існувала переважна більшість публічних та громадських бібліотек: Харківська громадська бібліотека, Київська міська публічна бібліотека, Одеська міська публічна бібліотека, Катеринославська міська громадська бібліотека, Житомирська російська публічна бібліотека, Кам'янець-Подільська публічна бібліотека, Херсонська громадська бібліотека, Чернігівська громадська, Луганська міська громадська бібліотека, Акерманська громадська та ін. публічні бібліотеки. Оскільки мета створення державних публічних бібліотек у губерніях відповідала загальній політиці царату, основний фонд таких бібліотек складався переважно з художньої літератури російського спрямування, белетристики, масової періодики і за змістом, з

огляду на недостатнє фінансування, був фрагментарним. Разом з тим, ці бібліотеки були, передусім, губернськими культурно-просвітницькими осередками, де проводилися лекції, концерти, вистави.

Крім незначної кількості губернських громадських бібліотек, вони утримувалися на благодійні пожертвування або на кошти засновника. Формування фонду відбувалося за рахунок пожертв, тому, як правило, публічні бібліотеки були платними. Однак і у тих бібліотек, які перебували на державному фінансуванні, бюджет не перевищував суми, необхідної на утримання будинку та заробітної платні службовцям. Виняток складали безкоштовні народні бібліотеки.

Публічні бібліотеки, зокрема міські та повітові, а також громадські та народні, які відкривалися земствами, міськими думами, комітетами грамотності (найвідомішими в Україні є Харківський та Київський комітети грамотності) за незначні власні кошти, не могли сформувати різноманітний за змістом книжковий фонд. Діяльність цих бібліотек регулювалася досить реакційними «Тимчасовими правилами» для публічних бібліотек, які періодично переглядалися «Алфавітними списками творів друку, що не повинні бути дозволені в публічних бібліотеках». Цими нормативними актами, якими бібліотечна справа керувалася до 1917 р., передбачалося виключення з бібліотечної справи як неблагонадійних осіб, так і «неблагонадійних» книжок. У 1890 р. були видані «Правила про безкоштовні народні читальні та порядок нагляду за ними», які передбачали додатковий нагляд з боку чиновників та духовного відомства за діяльністю публічних бібліотек та їхнім фондом. Міністерство народної освіти почало видавати каталоги книг, дозволених для народних читалень. Народні бібліотеки, які підпорядковувалися Міністерству народної освіти, за змістом книжкових фондів мали фрагментарний характер та були обмежені навчальною, дидактично-повчальною, монархічною та релігійною літературою, а також виданнями «Дешевої бібліотеки»². Разом з тим, у кожному випадку багато залежало від організації справи та напрямів діяльності.

Безкоштовні народні публічні бібліотеки (бібліотеки-читальні для народу) засновувалися урядовими установами та структурами (у тому числі і комітетами опікування (попечительства) про народ-

¹ *Волинець А. А.* З історії публічних бібліотек в Україні XIX – першому десятиріччі XX ст. (з архівних матеріалів) // *Історія бібліотечної справи в Україні: 36. наук. праць.* – К., 1995. – С. 9–15; *Бородіна Г. Г.* Мережа бібліотек півдня України: Формування та тенденції розвитку: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.

² *Абрамов К. И.* История библиотечного дела в России. – М., 2000. – С. 97–104; *Знищенко М. П.* Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи у діяльності «Киевского Общества Грамотности» (1882–1908) // *Вісн. Кн. палати.* – 1997. – № 11. – С. 31–35.

ну тверезість), відкривалися органами місцевого самоврядування (земствами, міськими думами, сільськими общинами), а також товариствами грамотності, культурними та просвітницькими організаціями. Вони були безкоштовними, і бібліотечний фонд цих бібліотек складався з книжок для народу³.

Народні бібліотеки земств іноді були єдиними культурними центрами на місцях, де концентрувалося усе культурне життя повітів, малих міст та сіл.

Однак створення більшості народних бібліотек переслідувало мету підвищення народної грамотності (писемності) на позиціях російської мови та культури, багато з них створювалося при початкових та середніх навчальних закладах у повітових центрах. Ці бібліотеки існували на положенні шкільних бібліотек, однак, вони мали подвійну мету – забезпечувати навчальний процес і здійснювати загальну освіту народу, оскільки мали публічний доступ. Однак усі ці бібліотеки створювалися з метою контролю з боку російського уряду за станом народної освіти і не передбачали розвитку національних бібліотек. За виданими в 1912 р. та 1915 р. «Правилами для народних бібліотек» склад фондів продовжував контролюватися з боку царського уряду. Промисловий та економічний розвиток Російської імперії, революційна ситуація, зростання самоусвідомлення та культурного рівня народу об'єктивно вимагали збільшення кількості народних бібліотек. За неповними статистичними даними 1915 р. щодо народних бібліотек, які знаходилися у віданні МНО, їхня кількість виглядала таким чином: по Харківському навчальному округу – 3654, Київському – 1789, Одеському – 1245 (для порівняння, Петроградський округ – 2920, Московський – 3132 бібліотек). За твердженням історика бібліотечної справи в Росії К. І. Абрамова, ці відомості значно занижені щодо народних бібліотек, а загальна кількість бібліотек у 10–12 разів перевищує цю статистику, оскільки не враховує численних бібліотек навчальних закладів середньої освіти, церковних, відомчих, наукових, спеціалізованих бібліотек різних відомств, культурно-просвітницьких установ, наукових товариств та інших громадських організацій тощо⁴. Однак основна маса народних бібліотек у цей період недостатньо

комплектувалася, заповнювалася виключно дозволеною літературою, не мала власних приміщень і штатів. Фонди складали з белетристики, літератури з релігії, історії та природознавства. Головним читацьким контингентом народних бібліотек були діти та підлітки⁵.

Разом з бібліотеками для дорослих на початку XX ст. виникли як платні, так і безплатні дитячі бібліотеки. Перша платна дитяча бібліотека була відкрита у Києві в 1909 р. Д. Ю. Доброю⁶, в Одесі – у 1910–1911 рр. – бібліотека «Детский мир», наступна – в 1914 р. при товаристві «Ліга захисту дитинства», низка бібліотек для дітей була створена після лютневої революції 1917 р. У 1912 р. було розповсюджено «Каталог книг для детского чтения», де наводився й перелік книжок українською мовою⁷. Дитячі народні бібліотеки або фонди дитячої літератури в складі публічних бібліотек також керувалися «Правилами» та каталогами, виданими Комісією з дитячого читання при Навчальному відділі Московського товариства та дозволені цензурою бібліографічними покажчиками, як, наприклад, «Обзор книг для детского чтения применительно ко всякому возрасту» (Одеса, 1890) або «Каталог книжок для народного читання» (Київ, 1908), «Каталог книг для внеклассного чтения учеников начальных и народных школ Полтавской губернии» тощо. Приватні платні книгозбірні поспігувалися значно більшим репертуаром книг⁸.

Кінець XIX – поч. XX ст. в Україні характеризується бурхливим розвитком національної самосвідомості українського народу, виникненням численних культурно-просвітніх установ та товариств, українських осередків «Громади», «Просвіти», які активізувалися після революційних подій 1905–1907 рр. і суттєво пожвавили громадське життя та формування міцного просвітницького руху у колах української інтелігенції. Очільники цих установ та товариств вважали, що «тільки книжка принесе волю українському народові» (І. Огієнко), тому створення бібліотек української літератури при цих товариствах вважалося однією з функцій культурного розвитку народу, його спроможності відстою-

³ Там же. – С. 108–109.

⁴ *Добря Д. Ю.* Детская библиотека Д. Ю. Доброй в Киеве // *Новости дет. лит.* – 1914. – № 9–10. – С. 1–7.

⁵ *Погребняк Г. І.* Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003.

⁶ *Знищенко М. П.* Добра Д. Ю. – засновниця першої публічної бібліотеки для дітей // *Вісн. Кн. палати.* – 1997. – № 10. – С. 33–36; *Його ж.* Бібліотечна діяльність товариства «Ліга захисту дитинства» (1914–1918 рр.) // *Вісн. Кн. палати.* – 1998. – № 3. – С. 31–34; *Його ж.* Педагогічні аспекти бібліотечної діяльності Д. Ю. Доброй. – К., 1999.

¹ *Балика Д.* Бібліотека в минулому: XIII розділ Історія українських бібліотек. – К., 1927. – С. 87–116; *Шпілевич В.* Матеріали до історії народних бібліотек на Україні // *Бібліотека і читач на Україні: Труды Ін-ту книгознавства.* – Х.; К., 1930. Т. 2. – С. 208–240.

⁴ *Абрамов К. И.* История библиотечного дела в России... С. 104.

вати свою національну незалежність. Передусім, такі громадські бібліотеки були створені при таких організаціях, як «Просвіта». Ці бібліотеки розглядалися як українські публічні книгозбірні, орієнтовані на формування національної свідомості та формування переконаних прибічників українського національно-культурного руху. Львівська та Київська «Просвіти» досягли значних успіхів у виданні української книжки, перекладали кращі взірці світової літератури українською мовою, здійснювали книгообмін та формували універсальні бібліотеки української літератури як на території Східної Галичини, так і у Наддніпрянщині. Активно діяли просвітяни і на Півдні України, зокрема, Одеська та Миколаївська «Просвіти» відкривали бібліотеки-читальні як у містах, так і по селах, при читальнях діяли драмгуртки, які за творами українських класиків ставили вистави, організовували вечори тощо⁹.

Формування фонду здійснювалося як за рахунок власних видань «Просвіти», так і пожертв самих членів «Просвіт». Так, бібліотека Київської «Просвіти» в 1910 р. налічувала більше 6500 закаталогізованих книжок українськими різними мовами і з різних напрямів знань¹⁰. Товариство «Просвіта» діяло в багатьох містах і селах України, де засновувало народні бібліотеки. В основу фонду Одеської «Просвіти» покладена бібліотека історика та громадського діяча Леоніда Смоленського, а згодом увійшла й бібліотека бібліографа та етнографа Михайла Комарова¹¹. Філії «Просвіт» та читальні діяли майже в усіх містах та містечках України¹².

Так, з 1900 по 1918 р. на Західній Волині кількість філій «Просвіт» зростає з 23 до 75, а чи-

⁹ *Бородіна Г. Г.* Бібліотеки-читальні та народні читання в історико-культурному контексті Півдня України (кінець XIX – поч. XX ст.) // *Бібл. планета.* 2001. № 1. – С. 33–34; *Її ж.* Організація народних бібліотек на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст. // *Вісн. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв.* – 2000. – № 4. – С. 92–98.

¹⁰ *Зворський С. Л.* Бібліотека київської «Просвіти» (1916–1910 рр.) // *Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. пр. / Нац. парлам. б-ка України.* – К., 1997. – Вип. 2. – С. 51–69; *Його ж.* Товариство «Просвіта» і бібліотечна справа // *Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи* : Зб. наук. пр. / *Держ. б-ка України.* – К., 1993. – С. 75–82.

¹¹ *Малиновська Н.* З історії розповсюдження української книги в Одесі // *Бібліотечний вісник.* – 1998. – № 4. – С. 48–50; *Комаров Б. М.* Українська державна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка в Одесі // *Бібліолог. вісті.* – 1928. – № 1/2. – С. 75.

¹² *Нарис історії «Просвіти»* / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів; Краків; Париж: «Просвіта», 1993.

талень – з 924 до 2944. Спроба інтегрувати ці товариства радянською владою завершилися невдало, і вони надалі були закриті, однак на західних територіях продовжували існувати та розвиватися. За часів перебування західних територій під польською владою кількість бібліотек та читалень товариства «Просвіта» невпинно зростала, а найбільшою у 1939 р. була бібліотека при рівненській «Просвіті» – близько 10 тис. книжок¹³. У 20-х роках важлива увага надається сільським бібліотекам, мандрівним бібліотекам. Бібліотеки Волині та Галичини поповнювалися за рахунок видавництв Львова, Луцька, Відня, Праги, Кракова, Подєбрадів, а також кременецьких, рівненських, ковельських, острозьких просвітянських книгарень, дубенської просвітянсько-кооперативної книгарні. «Просвіта» була в умовах денационалізації засобом поширення книги для українського населення.

Товариства грамотності, які існували майже в усіх містах України, відкривали бібліотеки і хати-читальні, які одночасно були й культурними центрами на місцях. Одним з найактивніших було харківське товариство, де діяли бібліотеки, хати-читальні, спеціальна малоросійська комісія, яка готувала до друку видання педагогічних творів Марка Вовчка, Софії Русової, Івана Косача тощо¹⁴. Під егідою Єлисаветградського Товариства поширення грамотності та ремесел в 1894 р. створена перша народна бібліотека-читальня, з якої почалася Кіровоградська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського¹⁵.

Існували і національні наукові громадські бібліотеки українознавчої літератури, зокрема Наукове товариство ім. Шевченка у Львові та Українське наукове товариство у Києві, які провадили бібліографічну діяльність, публікували бібліографічні покажчики українознавчої літератури¹⁶.

Приватні публічні книгозбірні, відомчі та громадські бібліотеки збирали книжки широкого змісту. Найбільш повноцінно комплектувалися приватні публічні бібліотеки, зокрема бібліотека

¹³ *Бандилко Л.* Бібліотечна діяльність «Просвіти» на Волині (з початку XX ст. до 1939 р.) // *Бібліотечний вісник.* – 1998. – № 2. – С. 33.

¹⁴ *Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности. 1869–1909.* – М., 1911; *Волинець А., Одинока Л.* Бібліотечна діяльність Харківського товариства грамотності // *Бібліотечний вісник.* 1998. – № 3. – С. 35–37.

¹⁵ *Люта О.* Перша народна бібліотека-читальня м. Єлисаветграда // *Бібліотечний вісник.* – 1999. – № 5. – С. 37–41.

¹⁶ *Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: Матеріали круглого столу / ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України; НТШ у Львові.* – Львів, 1996.

Л. Ідзіковського у Києві, однак доступ до цих бібліотек у зв'язку із платнею був обмежений.

Багатонаціональна Україна мала не лише українські та російські бібліотеки. У цей період активно створюються спеціалізовані бібліотеки інших народів, які мешкали на цій території з давніх часів. Так, просвітні громадські об'єднання, передусім Товариство поширення просвіти серед євреїв, також створювало громадські світські бібліотеки, першою з котрих була єврейська бібліотека одеської єврейської школи, створена в 1827 р. Складні умови існування бібліотек – законодавчі утиски, релігійно-національні заборони тощо – не сприяли активному розвитку цих бібліотек, однак на початку XX ст. їх було вже майже 50. У деяких бібліотеках – Одеській, Харківській, Фастівській, Липовецькій та ін. у цей період відкрилися єврейські відділи. Представники єврейських бібліотек брали участь у Першому з'їзді бібліотекарів в 1911 р. Тоді ж створюється й бібліотечна комісія Товариства поширення просвіти серед євреїв. Існували приватно-громадські та приватні єврейські бібліотеки, безплатні народні – в Києві та Єлисаветграді. Важливу роль грало Товариство поширення просвіти серед євреїв, надавало субсидії, відкривало власні бібліотеки – в Києві (1901) та Одесі (1906). З 1905 по 1910 р. кількість єврейських бібліотек зросла з 48 до 122. Товариство видавало методичні праці в галузі бібліотечної справи та свій друкований орган – «Еврейское библиотечное дело»¹⁷.

Окрему групу складали **наукові та науково-педагогічні бібліотеки**. В Україні вони були представлені переважно бібліотеками університетів, інститутів, наукових товариств, а також педагогічних музеїв.

Окрему категорію складали **бібліотеки університетів, інститутів, вищих училищ та курсів**. Університетські бібліотеки, які вважалися універсальними науковими бібліотеками, існували при кожному університеті (вони склалися з фундаментальної та студентської бібліотек). Бібліотеки інших вищих шкіл, інститутів, училищ та вищих курсів були науковими спеціалізованими, як наприклад, Жіночого медичного інституту або Політехнічного інституту в Києві, бібліотека штурманського училища в Миколаєві тощо.

¹⁷ Киржиц А. Д. Библиотечное дело у евреев и задачи Общества просвещения // Вестник О-ва распространения просвещения между евреями в России. – 1912. – № 11. – С. 3–21; № 13. – С. 3–28; Маркова В. Библиотечное обслуживание еврейского населения в Украине (друга пол. XIX – поч. XX ст.) // Бібліотечний вісник. 1998. – № 6. – С. 23–25.

Наукові бібліотеки функціонували у системі вищих навчальних закладів: Фундаментальна бібліотека Київського університету св. Володимира, Бібліотека університетська у Львові, Фундаментальна бібліотека Новоросійського імператорського університету в Одесі, Бібліотека Харківського імператорського університету¹⁸, а також інститутські, шкільні – при середніх спеціальних закладах, як наприклад, Колегії Павла Галагана, гімназіях, українських жіночих ліцеях Галичини тощо.

Наукові бібліотеки університетів формувалися відповідно до профілю основної діяльності і одночасно провадили значну збирацьку діяльність: вони концентрували у своїх фондах бібліотечні рукописні та книжкові колекції та зібрання ліквідованих установ, приватні колекції видатних діячів науки та культури. Ці бібліотеки мали в основі фонди своїх попередників, як наприклад, Бібліотека університетська у Львові – бібліотеку Львівського ієзуїтського колегіуму, яка поповнювалася колекційними надходженнями збірок закритих австрійським урядом монастирів Галичини та Буковини тощо¹⁹. Бібліотека Одеського університету мала в основі бібліотеку Рішельєвського ліцею, приватні збірки родини Воронцових, відомого державного діяча О. Ф. Строганова, історика М. К. Шільдера²⁰. На базі місцевих книжкових зібрань створювалися фонди Харківського імператорського університету²¹. Величезний фонд Кременецького ліцею та Віленського університету, закритих урядом, у якому зберігалися величезні колекції польського короля Станіслава Понятовсько-

¹⁸ Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Івана Франка: Корот. довід. – Л., 1959; Рубинский К. И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905). – Харьков, 1907; Мазманьянц В. К., Зайцев Б. П., Куделко С. И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.) / Под ред. Э. В. Баллы. – Харьков, 1992.

¹⁹ Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Івана Франка: Корот. довід. – Л., 1959; Архівні установи України: Довідник. – К., 2000. – С. 194–196;

²⁰ Наукова бібліотека Одеського державного університету імені І. І. Мечнікова: Путівник / Упор. Т. З. Хождаш. – Одеса, 1959; Бородіна Г. Г. Приватні бібліотеки та приватні зібрання Півдня України (XIX ст.) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідом. наук. зб. – К., 2000. – С. 252–261; Бородіна Г. Г. Приватні бібліотеки Півдня України другої половини XIX ст. // Бібліотека. Інформація. Суспільство: Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 88–94.

²¹ Рубинский К. И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905). – Харьков, 1907; Мазманьянц В. К., Зайцев Б. П., Куделко С. И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.) / Под ред. Э. В. Баллы. – Харьков, 1992.

го, магнатів Мнішків, Вишневецьких, Яблонівських, представників освіченої шляхти Мікошевських, Мошинських та ін., був покладений в основу зібрання Київського університету св. Володимира²². Бібліотеки університетів та духовних академій і семінарій не мали великого фінансування, однак вони поповнювалися за рахунок пожертв від приватних осіб, передусім професорсько-викладацького складу, а також здійснювали книгообмін з великими науковими центрами світу, академіями та провідними університетами, за рахунок чого сформувався універсальний фонд зі значним відсотком іноземних видань та науково-довідкової літератури.

Напередодні революції 1917–1920 рр. сукупний фонд університетських та духовних академічних установ досягав більше половини загального бібліотечного фонду України, його зміст відображав світовий рівень розвитку науки і культури. Бібліотекарями цих університетських книгозбірень були видатні постаті свого часу. Зміст фондів відповідав профілю діяльності університетів і, певною мірою, визначав політику російського та австрійського урядів, хоча і у набагато менших розмірах, аніж нагляд за публічними та народними бібліотеками. При цих університетах та академіях існували наукові товариства, які впливали на політику формування фонду, займалися видавничою справою та збирацькою діяльністю, зокрема, Одеське товариство історії та старожитностей, Церковно-археологічне товариство, природничі наукові товариства дослідників краю тощо.

Окремий вид бібліотек – **бібліотеки духовних відомств**: православного (на території України, яка входила до складу Російської імперії), а також римо-католицького та греко-католицького (на території Східної Галичини): бібліотеки митрополіччих та єпископських консисторій, капітул, парафій, інших релігійних установ, навчальних закладів, монастирів, кафедральних соборів. Бібліотеки були і при установах інших релігійних конфесій (зокрема, слід відзначити львівські бібліотеки Вірменської митрополічної консисторії, Єврейської релігійної громади, Римо-католицької митрополічної капітули (1417–1939)).

Найбільшу цінність склали бібліотеки вищих навчальних закладів, зокрема Київської духовної академії (1817–1918), Львівського ставропігійського інституту (1793–1940), численних духовних семінарій, зокрема Київської духовної Греко-като-

лицької богословської семінарії (1783–1928 р., з 1928 р. – академії).

Єпархіальні книгозбірні, губернські та університетські бібліотеки збирали й фонди ліквідованих урядами духовних установ, у яких було сконцентровано значну рукописну та книжкову спадщину не лише релігійного, а й загальнокультурного змісту.

Важливі фонди колекційно-музейного характеру зібрали церковні товариства та об'єднання. Так, Церковно-археологічне товариство при КДА заснувало Церковно-археологічний музей з цінним книжковим фондом, який на 1917 р. вважався одним з найкращих у Російській імперії²³. З найціннішої збірки кирилических друкув церковного музею (1905–1909) починає свою діяльність Український національний музей у Львові (1909–1939). Товариство «Студіон» у Львові провадило значну роботу в галузі духовної освіти, видавничу діяльність, було організовано викладання різних наук, декілька читалень та бібліотек²⁴.

Наприкінці XIX – початку XX ст. організовано бібліотеки та рукописні сховища єпархій, а також у великих монастирях та кафедральних соборах, зокрема у Києво-Печерській та Почаївській лаврах, православних католицьких та греко-католицьких монастирях, релігійних установах інших конфесій.

Окремий тип спеціалізованих бібліотек складають бібліотеки **громадських професійних або верстових об'єднань** (товариств, спілок, наприклад «соборія», «клубы»), а також інших соціальних інституцій, серед яких Севастопольська морська офіцерська бібліотека, котра збирала військову літературу. Платними були й приватні бібліотеки. Вони були як публічними, так і закритими, сімейними та родинними.

Отже, у цей період існувала велика кількість публічних та загальнодоступних народних бібліотек, створених офіційними установами, громадськими організаціями та об'єднаннями.

Українські бібліотеки створювалися українськими культурно-просвітніми громадськими об'єднаннями, «Громадами», «Просвітами» і вміщували видання українських просвітницьких установ, ук-

²² Мяскова Т. Є. Заснування та комплектування бібліотеки університету св. Володимира. 1834–1841 // Рукоп. та книжкова спадщина України. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 292–302.

²³ Свенціцький І. Українська старовина в Київському Церковно-археологічному музеї // ЗІФСУНТ. – К., 1918. – Кн. XVII. – С. 88; Крайній К. К. Київське Церковно-історичне та археологічне товариство. 1872–1920 // Лаврський альманах: 36. наук. пр. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2001. – Вип. 4. Спецвипуск 1. – 104 с.

²⁴ Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Л., 2001. – С. 243; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – К., 1989.

раїнської періодики, інших українознавчих видань.

У цей період сформувалися важливі приватні бібліотеки письменників, просвітників, які містили фонди української книжки. Найзначнішою за обсягом бібліотекою, котра майже у повному обсязі збереглася до сьогодні, є збірка Івана Франка. Усвідомлюючи важливе наукове значення книгозбірні, він заповів її Науковому товариству ім. Т. Г. Шевченка у Львові²⁵. Велика бібліотека просвітницького характеру була зібрана Б. Грінченком²⁶. Склалися бібліотеки Павла Довжикова, Василя Борщевського, Михайла Комарова, Леона та Владислава Ідзіковських та багатьох ін., які надавалися власниками у суспільне користування²⁷.

Незважаючи на велику кількість народних бібліотек, вони були обмежені репертуаром книг, загальний обсяг книжок був незначним і за змістом складався з дозволеної літератури переважно релігійно-морального та монархічного змісту, а також белетристичної літератури серії «Дешевої бібліотеки». Однак усі вони, крім незначної кількості губернських бібліотек, як правило, недостатньо фінансувалися, або існували як платні, не мали власних приміщень та кваліфікованих бібліотечних кадрів.

Серед української інтелігенції виникають спроби обґрунтування національних засад розвитку системи початкової освіти на базі формування репертуару народного читання шкільних українських бібліотек зі значною кількістю рукописних текстів і урахуванням народної психології (Б. Грінченко). Виникає протидія нав'язуванню кола читання народу каталогами МНО, зокрема тритомна праця громадського діяча та педагога Х. Алчевської «Что читать народу» (1884–1906). Досвід роботи в українських народних бібліотеках був напрацьований просвітянами (передусім, С. Русовою, Б. Грінченком, І. Франком, М. Павликом, С. Сірополком та ін.). Важливий внесок у розвиток народного читання в Галичині, Буковині та Закарпатті належить видатному українському бібліотекарю і бібліографу М. Павлику, який один з перших в

Україні провів вивчення читацьких запитів²⁸. Доля народних бібліотек, їх стан, засади функціонування розглядалися в перших працях українського бібліотекознавця С. Сірополка²⁹, Д. Дорошенка³⁰. Великий внесок у формування кола читання народу зроблений І. Франком.

Бібліотеки відомчого характеру підтримували діяльність цих установ. Бібліотеки «дворянских собраний», а також інших професійних і верстових об'єднань та товариств, наприклад «Киевского общественного собрания», збирали елітну літературу, зумовлену вимогами відповідних верств населення. У цей період, у зв'язку з розгортанням кооперативного руху, масово виникають кооперативні бібліотеки, революційна ситуація викликала появу значної кількості профспілкових бібліотек та бібліотек нелегальної літератури.

Публічні громадські бібліотеки відкривалися за ініціативою прогресивних громадських діячів або об'єднань, тому їхня життєздатність залежала від фінансового стану засновників, а бібліотеки наукових та громадських товариств – від термінів існування товариств та багатьох суб'єктивних і об'єктивних причин. Відсутність фінансування та приміщень ще більше погіршувала стан бібліотек. Так, після закриття Київської «Просвіти» її збірка перший час перебувала під дахом «Киевского общественного собрания» разом з його бібліотекою, яке у свою чергу в період війни також закрилося.

Соціокультурна цінність різних бібліотек була неоднозначна. Для бібліотек різних типів була характерна становість, як для приватних, так і публічних бібліотек, для спеціалізованих – відомчий цільовий підхід у комплектуванні фондів та контингент читачів. Основна маса народних бібліотек, а також бібліотек різних товариств грамотності була спрямована на ліквідацію неписьменності обездоленого сільського населення та на загальноосвітній розвиток, який був орієнтований на рівень парафіяльної школи. Публічні бібліотеки, створені на громадських засадах, були платними (зрідка безкоштовний доступ відкривався лише в читальних залах), це означало, що для певної категорії читачів доступ до бібліотеки був закритий. Відомчі спе-

²⁵ Погребенник Ф. Іван Франко та його бібліотека // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 3. – С. 23–24.

²⁶ Каталог фондів Бібліотечні колекції. Вип. 1. Б. Д. Грінченко. [М. Загірня.] Каталог бібліотеки Б. Грінченка з фондів ІР НБУВ / ЦНБ АН України. – К., 1988.

²⁷ Маслов С. І. П. П. Должиков та його бібліотека «Аптека для души» (Публ. підг. Г. І. Ковальчук) // Рукоп. та кн. спадщина України. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 150–185; Зленко Г. Д. Михайло Комаров та його бібліотека // Бібліотечний вісник. – 1994. – № 3. – С. 20–33; Шульгіна В., Свистельникова Т. До історії музичного видавництва Ідзіковського в Україні // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 1. – С. 26.

²⁸ Лозинський М. Михайло Павлик: Його життя і діяльність. – Відень. 1917.

²⁹ Серополко С. А. Народные библиотеки: Порядок открытия библиотек и их организация. – М., 1910; Сірополко С. Нові правила про народні бібліотеки // Світло. – 1911. – № 4. – С. 32–47; Серополко С. Основные вопросы внешкольного образования. – М. 1913; Ківшар Т. Степан Сірополко // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 6. – С. 32–35.

³⁰ Дорошенко Д. К судьбам украинской школы // Народ. учитель. – 1908. – № 9. – С. 3–4.

ціалізовані бібліотеки зберігали вузькопрофільну літературу і не були доступні масовому читачу.

У кращому стані були відомчі **спеціалізовані бібліотеки, наукові бібліотеки університетів, академій, інших наукових установ і наукових товариств.** Хоча повнота наукової літератури в цих бібліотеках також не завжди була бажаною, однак, у цілому, в цих установах було сформовано значний за обсягом та змістом універсальний бібліотечний фонд, який відображав основні досягнення науки та освіти, вітчизняної та світової культур, а також здійснював збирацьку діяльність, зокрема, комплектувався рукописними книгами та стародруками, рідкісними та цінними виданнями.

Що стосується розвитку теорії та практики бібліотечної справи, то вона методично не була забезпечена єдиними підходами та нормами організації фонду, обслуговування, каталогізації. Систематизація наукової літератури здійснювалася переважно за десятковою системою, а публічних і народних – за предметним принципом і фактично ґрунтувалася на каталогах, виданих МНО, якщо мова йшла про губернські публічні та народні бібліотеки.

Не було розвинуто й **бібліотечне законодавство**, воно обмежувалося прийнятим ще в 1865 р. уставом щодо цензури та друку, який встановлював практику вирішення питання відкриття бібліотек за дозволом губернатора, котрий мав відповідні повноваження щодо відкриття публічних та громадських бібліотек та народних читалень.

Прийняті в 1890 р. «Правила для публічних бібліотек» встановлювали певні обмеження для комплектування літературою, яка дозволялася для читання народу, на відміну від наукових, де таких обмежень не було. Перегляд «Правил» не надавав суттєвих змін у змісті фондів та доступу до них. Однак необхідність організації бібліотечної справи на державному рівні, розвиток її науково-методичних засад, формування бібліотекознавства як окремої наукової дисципліни – все це коло питань уже осмислювалося провідними бібліотечними фахівцями та просвітянами у Росії. Про це свідчить створення Російського бібліологічного товариства, Товариства бібліотекознавства, куди входили й українські бібліотекарі, організація в Росії фахового часопису «Бібліотекар» (1910), який сприяв об'єднанню бібліотечних працівників, оприлюдненню проблем бібліотечної справи та розвитку її науково-методичних засад.

Можна відзначити дві тенденції, які характеризують цю стадію розвитку бібліотечної науки – загальнонаукове оформлення бібліотечної справи і

науки та прагнення осмислити та впровадити єдині принципи та методи бібліотечної діяльності; а також зростання уваги до національних питань у формуванні бібліотек і наукової діяльності в галузі бібліографії та книгознавства.

У цей період відбуваються і перші спроби **організації бібліотечної освіти.** З 1910 р. перші спроби організації курсів бібліотекознавства були здійснені в Харківському університеті Л. Хавкіною. В 1913 р. Л. Б. Хавкіну призначено завідувачкою бібліотечних курсів при Народному університеті ім. Шанявського, які передбачали підготовку бібліотекарів громадських, народних, дитячих та шкільних бібліотек з курсом на 72 години. Хоча було засновано бібліотечну освіту, однак в Україні ці курси діяли лише у Харкові. Перші посібники з бібліотечної справи видала видатний бібліотечний вчений Л. Б. Хавкіна: «Библиотеки, их организация и техника. Руководство по библиотековедению» (1904, 1911) та «Руководство для небольших библиотек» (1911, 1917).

У цей період починає свою бібліотекознавчу роботу щодо народних бібліотек С. О. Сіпоролко, який на той час працював у Росії і видав свою першу бібліотекознавчу працю щодо народних бібліотек³¹. Учасник I Всеросійського бібліотечного з'їзду, викладач бібліотекознавчих дисциплін у Народному університеті ім. Шанявського в Москві, С. О. Сіпоролко в 1917 р. переїжджає до Києва.

Однак на початку ХХ ст. професія бібліотекаря ще не набула необхідної значущості, не існувало системи професійної підготовки бібліотечних кадрів. Питання про необхідність виділення професії бібліотекаря як окремої, що заслуговує на спеціальну наукову дисципліну і створення кафедр бібліотекознавства та бібліографії при Санкт-Петербурзькому та Харківському університетах, висловлену такими відомими бібліотекознавцями, як К. І. Рубинський, А. І. Калішевський, Н. С. Сафонов, не знайшли підтримки. Перевага була надана короткотерміновим бібліотечним курсам, які були у 1913 р. відкриті у Народному університеті ім. Шанявського в Москві³².

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. активно розвивалося й **українське бібліотекознавство**, зокрема, у Києві, Харкові, Львові. У цей період закладаються основні засади дослідження публічних бібліотек і бібліотек народних, зокрема, у Хар-

³¹ Сіпоролко С. Народные библиотеки: Порядок открытия и их организация. - М., 1910.

³² Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії) // Бібліотечний вісник. 2000. - № 1. - С. 27-32.

ківській громадській бібліотеці. Методологічні за-
сади бібліотечної справи, створення бібліотек як
наукових, так і громадських розвиваються такими
відомими вченими, як Д. І. Багалій та В. Ф. Сум-
цов, які працювали в складі ради Харківської гро-
мадської бібліотеки та бібліотеки університету.
Д. Багалій не лише брав активну участь у відро-
дженні бібліотеки у 1886 р., а й написав низку
праць, зокрема «О просветительном значении Харь-
ковской общественной библиотеки», «О задачах
ХОБ» (1904) та інші праці про бібліотеку та її зна-
чення, завдання бібліотек, порушив питання про
придбання приміщення (1901), створення фонду та
підрозділів, відкриття філії на околиці³³.

Важливе значення для українського бібліотеко-
знавства мали бібліотекознавчі праці М. Ф. Сум-
цова. Разом з іншими вченими Харківського уні-
верситету (Д. Багалієм та В. Бузескулом) він роз-
виває теоретичні та практичні питання типології
бібліотек, висвітлює історичний розвиток вітчиз-
няних та зарубіжних бібліотек, розробляє концеп-
цію самоврядування бібліотек, подає модель бібліо-
течного фонду для народних та масових бібліотек
(зокрема його праця «Организация общественных
и школьных библиотек», Х., 1896). М. Ф. Сумцов
був організатором заснування народних та
шкільних (училищних) бібліотек, безкоштовних
бібліотек-читалень, розробив рекомендації щодо
позакласного навчання учнів в умовах бібліотек.
Він – засновник, збирач та головний хранитель
бібліотечного фонду Слобідського музею (1921–
1929)³⁴.

Серед харківських учених важливе місце у ви-
вченні історії бібліотечної справи займають такі
теоретики та практики, як Д. П. Міллер та К. І. Ру-
бинський (загальні питання бібліотекознавства та
стан бібліотечної справи в Росії та інших країнах),
С. Н. Парчевський (технічні бібліотеки), А. А. Дід-
ріхсон, І. Д. Єзерський (народні бібліотеки)³⁵.

Наразі підсумки тих умов, які виникли на по-
чатку XX ст., та назрілих питань бібліотечної спра-
ви було підведено на I Всеросійському бібліотеч-
ному з'їзді в 1911 р., де були присутні 346 деле-

гатів від публічних, наукових, спеціалізованих та
народних бібліотек, у тому числі 24 – з України³⁶.
Директор бібліотеки Харківського університету
К. І. Рубинський відкривав з'їзд із доповіддю «Ста-
новище бібліотечної справи в Росії та інших дер-
жавах»³⁷. Серед делегатів були такі видатні бібліо-
текарі, як С. О. Сірополко (від Московського това-
риства грамотності), який виступив з доповіддю
про народні бібліотеки; С. Д. Масловський, бібліо-
текар Імператорської Миколаївської військової ака-
демії, який сформулював основні принципи бібліо-
графії та систему бібліографічних знань для бібліо-
текаря; Д. Добра, яка представляла дитячі бібліо-
теки України та ін.

На з'їзді працювали секції державних публіч-
них, академічних і спеціальних бібліотек, громадсь-
ких та народних бібліотек з підсекцією дитячих
бібліотек³⁸. З'їзд опрацював основні положення
реформи бібліотечної справи. Реформування бібліо-
течної справи пропонувалося здійснити на рівні
місцевого самоврядування, земств та міст, з надан-
ням їм широких повноважень, у тому числі, в орга-
нізації та фінансуванні міських та земських бібліо-
тек, підготовки кадрів, для чого при земствах ство-
рювалися спеціальні бібліотечні комісії. Було ви-
знано за необхідність певну централізацію бібліо-
течної справи та існування бібліотечної мережі на
базі адміністративно-територіального принципу, у
масштабах губерній – із центральною бібліотекою,
міськими районними, повітовими та сільськими
бібліотеками. Рекомендувалося й відкриття губер-
нських громадських бібліотек при губернських уп-
равах, а також окремих дитячих бібліотек. В інте-
ресах розвитку суспільства з'їзд запропонував
відмінити ст. 175 «Уставу про цензуру та друк», тим
самим дозволяючи відкривати бібліотеки «явочним
порядком» та надаючи повну самостійність у полі-
тиці комплектування фондів, вільної від політич-
них, національних, релігійних та інших обмежень.
Було відзначено необхідність відкриття професій-
них бібліотечних курсів для осіб з вищою та се-
редньою освітою тощо. Наслідком з'їзду була й
особлива увага до дитячих бібліотек, вихід спе-
ціальних праць, створення дитячих бібліотек-чи-

³³ Ярошин В., Сосновська Т. Дмитро Багалій і Харківська бібліотека (до 110-річчя з дня заснування ХДГБ ім. В. Г. Короленка) // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 1. – С. 16–18.

³⁴ Єрофеева Г. Бібліотечна діяльність Миколи Сумцова (з історії бібліотек Слобожанщини). – Бібліотечний вісник. – 1997. – № 3. – С. 17–19.

³⁵ Драган Р. А. Бібліотека в поглядах харківських бібліотекарів. Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи (1911 р.) // Вісник Харк. держ. акад. культури: Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – Х., 1999. – Вип. 1. – С. 74–78.

³⁶ Труды первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г.: В 2 ч. – СПб., 1912.

³⁷ Труды первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г.: В 2 ч. – СПб., 1912. – Ч. 2. (Доклады). – С. 1–15.

³⁸ Абрамов К. И. История библиотечного дела в России... – С. 137–138.

талень, зокрема у Києві цим займалася «Лига зашиты детства», створена в 1914 р.³⁹

Охарактеризований період, а саме – кінець XIX – 10-ті роки XX ст. – можна назвати стадією становлення та «самоосмислення» бібліотекознавства й споріднених дисциплін бібліотечного профілю, визначення теоретико-методологічних підвалин, методів та прийомів наукового аналізу, терміносистеми бібліотечної сфери знання, визначення соціального статусу бібліотек у суспільстві та взаємостосунків з іншими науками.

Майже одночасно починає розвиватися і вітчизняна бібліографія та дослідження в галузі історії книги та книгознавства.

Початок української національної бібліографії та українського бібліографічного репертуару пов'язується з іменами Д. Дорошенка⁴⁰, М. Комарова⁴¹, які першими в українській науці підготували покажчики в галузі нової української літератури, та І. Е. Левицького, який увійшов до історії як автор загальновідомих бібліографічних покажчиків «Галицько-руська бібліографія»⁴², Прикарпатської Русі та Австро-Угорщини⁴³. Ними опрацьовані основні підходи до поняття репертуару української літератури як україномовної книги та державної бібліографії. Галицько-руська бібліографія вивчалася І. Франком. Найзначніші здобутки української бібліографії були досягнуті у зв'язку із діяльністю бібліографічної комісії Наукового товариства, створеної в 1909 р. під керівництвом М. С. Грушевського у складі В. Дорошенка, І. Крип'якевича, М. Залізняка, М. Возняка, І. Левицького, І. Свенціцького, Іл. Кокорудзи, В. Гнатюка⁴⁴.

Початок XX ст. репрезентує нам і створення

³⁹ Погрязняк Г. І. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003. – С. 13.

⁴⁰ Найважливішими слід назвати: *Дорошенко Д.* Народная украинская литература: Сб. отзывов на народные украинские издания. – СПб., 1904.; *Його ж.* Покажчик літератури українською мовою в Росії за 1798–1897 роки // *Наук. ювіл. зб. Укр. ун-ту.* – Прага, 1923; *Его же.* Указатель источников для ознакомления с Южной Русью. – СПб., 1904.

⁴¹ Покажчик нової української літератури (1798–1883) / Збір. М. Комаров. – К., 1883; Українська драматургія: Збірка бібліогр. знадобів до історії укр. драми і театру (1815–1906) / Збір. М. Комаров. – Одеса, 1906.

⁴² *Левицький І.* Галицько-руська бібліографія за роки 1772–1800 // *Зап. НТШ.* – 1903. – Т. 52. – С. 1–44; *Його ж.* Галицько-руська бібліографія за роки 1887–1889. – Львів. 1888–1890.

⁴³ *Левицький І.* Прикарпатская Русь в XIX віці. – Львів, 1898; *Його ж.* Українська бібліографія Австро-Угорщини за 1887–1900 рр. – Львів, 1909. – Т. 1; 1910. – Т. 2; 1911. – Т. 3.

⁴⁴ *Ільницька Л. І.* М. С. Грушевський і становлення українознавчої бібліографії в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові // *Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника.* – 1998. – Вип. 6. – С. 47–53.

власної школи книгознавців, які працювали в галузі історії рукописної книги та стародруків, зокрема, виділяються особистості знаних уже на той час істориків рукописної книги та стародруків, палеографів та текстологів – І. М. Каманіна, В. М. Перетця, М. І. Петрова, С. Т. Голубева, Ф. І. Титова. Книгознавчі аспекти історії культури та книжних пам'яток починає опрацьовувати І. І. Огієнко.

Питання книговидання в контексті історії української культури опрацьовує М. С. Грушевський⁴⁵, джерелознавчі аспекти стародруків та археографії книги – І. Франко⁴⁶. Значний внесок у дослідження української книги зробили такі вчені, як К. Студинський, В. Щурат, М. Возняк, І. Свенціцький.

Хоча на цьому етапі бібліографія та книгознавство також не набули самостійного значення як наукові дисципліни та існували переважно в складі історії літератури та історії культури, однак практична діяльність та розробка конкретних питань з історії книги сприяли опрацюванню теоретичних та методичних питань археографії, палеографії, текстології та історії книги як дисциплін, які тісно пов'язані з вивченням книжкової та рукописної спадщини бібліотек, необхідності наукового опису рукописів та стародруків.

Отже, за складом фондів утворювалася широка система універсальних та спеціалізованих бібліотек, різних за походженням. Вони засновувалися у системі різних державних інституцій та установах духовного відомства, також громадських (створених різними товариствами, спілками, об'єднаннями) та приватних (родинних, сімейних, окремих діячів науки та культури). Усі ці бібліотеки на початок XX ст. складали загальний бібліотечний фонд України, який перебував у різних формах власності і був організований на різних засадах – одні бібліотеки були широко доступні для усіх категорій читачів (публічні бібліотеки), інші – обмежувалися допуском спеціалістів (спеціальні, галузеві або наукові). Структура фонду сформувалася із врахуванням вікових особливостей (бібліотеки для дорослих та на початку XX ст. виникли бібліотеки для дітей); соціального складу (бібліотеки для народу, певних верств та прошарків населення); профілю діяльності (державницькі, промислові, сільськогосподарські, військові, релігійні, просвітницькі, наукові тощо); національних особливостей читачів (російські, українські бібліотеки – за переважаючим змістом україномовної літератури, що було

⁴⁵ *Грушевський М.* Українські стародруки // *Книга: неперіодичний бібліографічний орган об'єднання українських видавців.* – Відень; Київ, 1921.

⁴⁶ *Погребенник Ф. П.* Іван Франко та його бібліотека // *Бібліотечний вісник.* – 1997. – № 3. – С. 23–24.

викликано відсутністю власної української держави, а також польські, єврейські, татарські тощо). Тоді ж виникли і перші бібліотеки для сліпих та осіб з обмеженими можливостями.

У кінці XIX ст. – на початку XX ст. розвиток суспільної та національної свідомості досягає рівня, коли у суспільстві сформований значний прошарок освічених учених як російських, так і українських, у різних сферах науки та культури, які розуміють велике значення бібліотеки як соціального інституту держави, котрий забезпечує функціонування суспільства в усіх сферах його існування і виконує специфічні завдання як частина системи науки, освіти, культури та, певною мірою, державного управління. Цей період характеризується згуртуванням бібліотечної спільноти, створенням професійних громадських об'єднань та товариств, розумінням необхідності переходу від стихійного розвитку бібліотек та бібліотечної справи до створення наукових та організаційних засад управління цим процесом. На той час вже поширилася думка про необхідність створення бібліотечної мережі, державного фінансування публічних бібліотек, законодавства про обов'язковий примірник, формування єдиних засад бібліотечної технології для бібліотек різного виду тощо. Отже, прикладне бібліотекознавство набуло значного розвитку і тим самим було створено підґрунтя для формування теоретичних засад бібліотекознавства як окремої наукової дисципліни та галузі науки, почалися перші, іноді дискусійні, узагальнення бібліотечного досвіду, відкрито структурні бібліотекознавчі підрозділи, порушено питання спеціальної освіти.

Поруч з осмисленням самостійності бібліотекознавства, постановкою питання про взаємозв'язок практичних і теоретичних питань бібліотечної сфе-

ри почала формуватися й національна школа бібліографів та книгознавців. Почався розвиток наукових засад вітчизняного книгознавства, національної бібліографії, форм і методів організації бібліотек, бібліотечної роботи та бібліографічної діяльності. Навколо питань **використання бібліотечних фондів** згуртовується група вчених, які опрацьовують питання бібліографії та книгознавства, передусім, бібліографічного репертуару української книги та історії книги. Характерною особливістю цієї стадії бібліотечної науки було те, що теоретичні питання бібліографії та історії і теорії книги розвивалися фахівцями, які розглядали бібліотеку як базу для наукових досліджень, – це характеризувало початкову стадію формування системи галузевих наук, пов'язаних з бібліотечною галуззю.

Разом з тим, специфіка України полягала в тому, що вона існувала на території інших держав, тому не мала власних національних установ в галузі науки, освіти, культури, передусім академії, університету, бібліотеки, музею, архіву, театру, власної Книжкової палати, а також державних органів, які б дозволили здійснювати управління бібліотечною справою і проводити координацію у галузі створення бібліотечного фонду. На початку XX ст. українські бібліотеки були представлені лише народними бібліотеками та бібліотеками «просвіт», наукових «громад» і товариств, зокрема наукових – НТШ та УНТ, які можна вважати науковими спеціалізованими бібліотеками, де створювалися великі фонди українознавчої літератури, а у системі наукових товариств існувала когорта українських діячів, котрі працювали на національну українську школу, освіту, науку, книгу, бібліографію.

Міжнародні конференції

23-28 травня 2005 р. в Санкт-Петербурзі відбудеться щорічна конференція Російської бібліотечної асоціації, присвячена 10-й річниці встановлення Всеросійського дня бібліотек і 10-річчю заснування Російської бібліотечної асоціації (РБА).

Конференція проводиться за підтримки Міністерства культури і масових комунікацій Російської Федерації, Федерального агентства з культури і кінематографії, Уряду Санкт-Петербурга та Уряду Ленінградської області, Петербурзького бібліотечного товариства та бібліотек Санкт-Петербурга.

Професійна програма конференції РБА (X щорічної сесії) передбачає обговорення на пленарних засіданнях конференції, засіданнях секцій, круглих столів, семінарах спільних для всіх бібліотек проблем за основною темою конференції **«Бібліотеки науки, освіти, просвітництву, вихованню»**.

На пленарному засіданні конференції передбачається прийняття документа «Стратегія розвитку Російської бібліотечної асоціації в 2005–2010 рр.», а також відбудуться вибори до Ради РБА.

У ході конференції РБА будуть працювати VI Виставка видавничої продукції, нових інформаційних технологій, продуктів, товарів, послуг, яку в 2005 році РБА проводить спільно з Міжнародною ярмаркою «Невський книжковий форум» у Льодовому палаці 26–29 травня 2005 р., де також будуть проходити засідання всіх секцій і круглих столів РБА.

Секретаріат РБА до 5 травня 2005 р. здійснює відбір доповідей та повідомлень на конференцію, які слід надсилати електронною поштою за адресою: rba@nlr.ru.

Докладнішу інформацію про конференцію можна отримати за адресою:

<http://www.rba.ru:8101/piter/programm.html>

ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 025.2:004.738.5

Вікторія КОПАНЄВА,

молодший науковий співробітник НБУВ

Архівування науково-інформаційних ресурсів інтернету: основні концептуальні положення

Визначено складові національного архіву науково-інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж, принципи технології його формування та організацію довідково-пошукового апарату архіву. Розглянуто питання авторського права при архівуванні інформаційних ресурсів інтернету. Обґрунтовано необхідність централізованого формування в складі національного архіву сховища даних про електронний документний простір України, пошуковий апарат якого має розглядатися як один із елементів національної бібліографії.

Ключові слова: науково-інформаційні ресурси, бібліотечні фонди, архіви, електронні колекції, комплектування, бази даних, пошуковий апарат, авторське право.

В умовах переходу від «ери Гутенберга» до ери електронних інформаційних комунікацій бібліотеки мають забезпечувати поряд зі збором друкованих та електронних видань і архівування науково-інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж. Вирішення цієї проблеми передбачено «Державною програмою розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки», затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085. У ній на НБУВ покладено завдання «... створення Українського науково-інформаційного порталу з системами пошуку та архівування розміщеної в глобальних інформаційних мережах інформації про Україну, а також наукової та суспільно значущої інформації»¹. Слід зазначити, що традиційно національні бібліотеки мають забезпечити формування найповнішого в державі зібрання вітчизняних і зарубіжних видань на всіх видах носіїв інформації – це одна з їх типологічних функцій. Кабінет Міністрів України в умовах переходу до інформаційного суспільства суттєво розширив меморіальну функцію бібліотеки, по-

ставивши перед нею завдання створення архіву актуальних для держави інтернет-ресурсів.

Проблему архівування інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж сьогодні частково вирішують пошукові системи та каталоги ресурсів інтернету. Вони кумулюють та упорядковують мета-інформацію щодо мережевих ресурсів і, в ряді випадків, зберігають ключові фрагменти публікацій. Прикладом такої системи може виступати Google, інформаційна база якої нараховує дані про понад 8 млрд документів². Ця система має сервіс, який забезпечує цільове виявлення наукової інформації (Google Scholar)³. Кумульований ресурс щодо науково-інформаційних ресурсів має також спеціалізована пошукова система інтернету Scirus, яка надає користувачам не лише бібліографічну, а й реферативну інформацію⁴. Зазначеними системами проіндексовано понад 200 млн статей з наукових журналів, веб-сторінок науково-дослідних установ і університетів тощо. Відображені в цих системах і закриті (платні) інформаційні ресурси та матеріали, які готуються до друку. Google Scholar, крім

¹ Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085 // Офіційний вісн. України. – 2004. – № 34. – С. 29. – Ст. 2253.

² Google [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/>. – Загл. с екрана.

³ Google Scholar [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://scholar.google.com/>. – Загл. с екрана.

⁴ Scirus [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scirus.com/>. – Загл. с екрана.

бібліографічної інформації, представляє також індекс цитування публікації в інтернеті. Однак завдання архівування повних текстів публікацій існуючими пошуковими системами інтернету не вирішується. Така функція притаманна саме бібліотекам, які впродовж століть здійснюють кумуляцію, обробку та поширення документованих знань. Сьогодні вони мають розширити кумулятивну функцію, доповнивши її завданнями архівування ресурсів інтернету, інформаційна цінність яких не підвладна часу.

Метою даної статті є визначення та обґрунтування основних концептуальних положень архівування науково-інформаційних ресурсів інтернету: структури архіву науково-інформаційних ресурсів, його основних ресурсних складових, технології архівування та організації довідково-пошукового апарату архіву.

Перед організацією робіт зі створення вищезгаданого архіву принципово важливо визначитися з інформаційними ресурсами, які підлягають архівуванню. Засновники Національної бібліотеки наголошували на тому, що в ній «має бути найповнішим чином розроблений відділ «Ucrainica»; Бібліотека повинна бути книгозбірнею, в якій мають бути зібрані всі пам'ятки духовного життя українського народу і України (рукописні і друкарські). В ній повинні бути зібрані книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії і інші твори друкарень, літографій і металюграфій, видані на Україні та за кордоном»⁵. Сучасну концепцію фонду «Україніки» було запропоновано на Першому конгресі Міжнародної асоціації україністів (вересень, 1990). Учасниками Конгресу визначено загальний підхід, згідно з яким до цього фонду мають включатися документи, створені в Україні, в інших державах – про неї, а також документи, створені українцями, які зробили значний внесок у світову культуру. Пізніше цей підхід було розвинено Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України при напрацюванні концепції архівної та рукописної Україніки⁶.

Наступний внесок до визначення «Україніки» було зроблено В. Ю. Омельчуком при розробці концепції національної бібліографії України, яка роз-

глядається ним «як форма відображення багатомовної пам'яті народу, засіб обміну і збагачення досягнень його культури, інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем як на рівні держави, так і на рівні взаємодії з міжнародним співтовариством»⁷. В. Ю. Омельчуком запропоновано наступні чотири ознаки, які мають бути враховані при створенні поточної та ретроспективної національної бібліографії України і, відповідно, при віднесенні документів до фонду «Україніки»:

- «1. Твори друку, видані українською мовою незалежно від місця видання;
2. Твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України;
3. Твори друку про Україну й український народ, видані в усьому світі всіма мовами;
4. Твори друку, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, видані в усьому світі, всіма мовами, незалежно від їх змісту».

Вбачається доцільним урахувати вищезгадані напрацювання і при архівуванні науково-інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж. Насамперед, складовою архіву мають стати колекції наукових та суспільно значущих документів національної складової інтернету, тобто слід забезпечити повноту відображення в архіві публікацій, створених на території держави. Фактично цим бібліотека виконуватиме меморіальну функцію щодо вітчизняних мережевих публікацій. Нормативною базою для виконання меморіальної функції щодо друкованих та інших видань є законодавчі акти щодо обов'язкового примірника документів⁸. Сьогодні не лише в Україні, а й інших державах мережеві публікації не підпадають під сферу дії цих нормативних актів. Тому інтернет-публікації розповсюджуються в часі та просторі, що може привести до їх втрати для наступних поколінь. Очевидно, що в перспективі відповідні нормативні акти будуть підготовлені та набудуть чинності. Першим з них є вищезгадана Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки»⁹, що

⁷ Омельчук В. Ю. Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібліотечний вісник. – 1995. – № 5. – С. 1–13.

⁸ Чепуренко Я. О. Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – 69 с.

⁹ Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки:

⁵ Ухвалений Радою Міністрів Закон про утворення Фонду «Національної бібліотеки Української Держави» // Держ. Вісн. 1918. № 32. С. 2.

⁶ Стенограма розширеної міжвідомчої наради по обговоренню проекту програми «Архівна та рукописна Україніка» // Архівна та рукописна Україніка. – К., 1992. – С. 26.

зобов'язує Бібліотеку архівувати науково-інформаційні ресурси, насамперед, національної складової глобальної інформаційної мережі інтернет. При цьому принципово важливо розглядати ці ресурси як складову єдиного електронного документного простору держави і відобразити їх у національній бібліографії України.

Архів має включати також колекції зарубіжних мережевих науково-інформаційних ресурсів. Однак при цьому слід ураховувати неможливість кумуляції однією бібліотекою усіх світових інформаційних ресурсів. При визначенні тематичного складу зарубіжних мережевих ресурсів, які мають архівуватися, слід виходити зі стратегічних та середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні, затверджених на законодавчому рівні¹⁰. Цими напрямами передбачається концентрація ресурсів держави на науково-технологічне оновлення виробництва та сфери послуг у країні, забезпечення внутрішнього ринку конкурентною наукоємною продукцією та виходу з нею на світовий ринок у наступних восьми сферах:

- «модернізація електростанцій; нові та відновлені джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології;
- машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії;
- нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації;
- вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій;
- високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості;
- транспортні системи: будівництво і реконструкція;
- охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища;
- розвиток інноваційної культури суспільства».

Мають підлягати архівуванню також колекції інтернет-публікацій про Україну, а також зібрання мережевих документів українською мовою та публікації українців і українських інституцій в інших державах.

Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085 // Офіційний вісн. України. – 2004. – № 34. – С. 29. – Ст. 2253.

¹⁰ Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 січня 2003 року № 433-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 13. – С. 93.

Технологія архівування науково-інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж повинна бути спрямована на досягнення максимальної ресурсощадності й дозволити уникнути дублювання під час обробки документів. Для досягнення цієї мети за умов обмежених матеріально-технічних і кадрових ресурсів та наявності розвинених телекомунікаційних мереж до архівування доцільно залучити всі зацікавлені інституції – суб'єкти вітчизняної системи документальних наукових комунікацій (провідні галузеві та регіональні бібліотеки, інформаційні центри, наукові установи та навчальні заклади тощо). Із зазначеного випливає, що основною концептуальною засадою побудови цілісної системи архівування науково-інформаційних ресурсів в Україні слід обрати поєднання принципів децентралізованого збору та первинної обробки газузових і регіональних фрагментів інформаційних мереж з централізованим формуванням зведеного довідково-пошукового апарату для підтримки багатоаспектного використання інформаційних ресурсів розподіленого архіву. За таким принципом функціонує ряд міжнародних інтегрованих інформаційних систем, для яких характерними є такі ознаки:

- ▲ наявність кількох самостійних підсистем, завдяки чому у випадку, коли центральна система припиняє функціонування, ланки, які входять до неї, продовжують роботу, але менш ефективно;
- ▲ спільна мета підсистем, на базі яких створюється інтегрована система.

Типовим прикладом такої системи може бути створена Національною медичною бібліотекою США система аналізу та пошуку біомедичної літератури MEDLARS, яка на основі машинної підготовки видань виконує інформаційне обслуговування медичних працівників¹¹. MEDLARS належить до числа найбільших автоматизованих національних і міжнародних галузевих інформаційно-пошукових систем. Безпосередньо в США існує понад 100 інформаційних центрів, які входять до цієї системи. Крім того, MEDLARS має також регіональні центри в різних країнах світу. Наприклад, автоматизований центр біохімічної інформації в Швеції є регіональним центром MEDLARS для скандинавських країн. Країни-учасниці забезпечують систему MEDLARS заіндексованими бібліографічними

¹¹ International Medlars Centers Fact Sheet [Electronic resource] / National Library of Medicine. – Way of access: URL: <http://www.nlm.nih.gov/pubs/factsheets/intlmedlars.html>. – Title from the screen.

описами публікацій. Національна медична бібліотека США уклала угоди про співробітництво з Великобританією (Національною науково-технічною бібліотекою), Швецією (Каролінським медико-хірургічним інститутом), Францією (Національним НДІ медицини та охорони здоров'я), ФРН (Німецьким інститутом медичної документації та інформації), Австралією (Національною бібліотекою), Японією (Японським центром науково-технічної інформації), а також з Австрією, Швейцарією та Всесвітньою організацією охорони здоров'я. У межах MEDLARS функціонують спеціалізовані інформаційні системи (з питань токсикології, щодо нових препаратів і нових способів застосування медикаментів та ін.). Сьогодні Національна медична бібліотека США надає доступ до 40 баз даних, які вміщують близько 18 млн бібліографічних записів і повних текстів документів. Деякі бази даних вільно розміщені у мережі інтернет, а для користування іншими потрібен авторизований доступ. Онлайн-версія реалізації MEDLARS отримала назву Medline. Вона містить 11 млн записів і авторських рефератів англійською мовою з більш ніж 4300 біомедичних журналів США та 70 країн світу. У масиві зберігаються графічні зображення повних текстів документів і формули хімічних сполук. Medline є центром науково-інформаційної мережі США з біомедицини.

В Україні склалася виважена структура бібліотечної системи, в якій поєднується відомча централізація та регіональна кооперація. У межах цієї системи вбачається доцільним організувати формування відповідних галузевих архівів глобальних комп'ютерних мереж у медичній, науково-технічній, сільськогосподарській, архітектурно-будівельній, історичній і науково-педагогічній бібліотеках. Багатогалузеві бібліотеки провідних вищих навчальних закладів можуть зосередитися на архівуванні колекцій профільних мережових інформаційних ресурсів, а обласні універсальні наукові бібліотеки – на зборі зібрань регіональної інформації. Національні бібліотеки мають акцентувати увагу на архівуванні інформаційних ресурсів з природничих, технічних і гуманітарних наук, а також на інформації про Україну та публікаціях українською мовою за межами держави. Вони мають також взяти на себе координуючі функції і завдання створення зведеного довідково-пошукового апарату національного архіву мережових інформаційних ресурсів. Цей апарат доцільно реалізувати за схемою, яка передбачає поєднання метаданих

про колекції електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації у галузевих та регіональних бібліотеках.

У якості інформаційної бази для структури метаданих природно обрати стандарт Дублінського ядра метаданих (Dublin Core Metadata), запропонованого Онлайновим комп'ютерним бібліотечним центром OCLC для опису ресурсів інтернету¹². Формат Dublin Core влючає 15 елементів для опису електронного ресурсу: назва (title), автор (creator), предметна рубрика (subject), анотація (description), видавник (publisher), співавтор (contributor), дата (date), формат (format), тип (type), ідентифікатор (identifier), джерело (source), мова (language), відношення (relation), покриття (coverage), авторські права (rights). За правилами Dublin Core кожний з 15 елементів не є обов'язковим і може повторюватися. Опис з використанням Dublin Core ресурсів інтернету можна, у першому наближенні, розглядати як бібліографічний опис книги чи аналітичний розпис журналу (газети). При цьому формат Dublin Core є аналогом міждержавного стандарту ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание: общие требования и правила составления». Слід додати, що існують програми-конвертори з формату метаданих Dublin Core в бібліографічний формат обміну даними UNIMARC¹³.

При визначенні предметних рубрик у архіві науково-інформаційних ресурсів інтернету доцільно зорієнтуватися на використання фасетних класифікацій, у яких класифікаційні індекси синтезуються шляхом комбінування ознак відповідно до фасетної форми, що має включати хронологічний, географічний і тематичний фасети. Хронологічний фасет визначатиме час архівування, географічний – місцезнаходження сайту з первинною інформацією, а тематичний – його проблематику.

Як вже зазначалось, архівування науково-інформаційних ресурсів глобальних інформаційних мереж не має належного нормативно-правового підґрунтя через невизначеність у міжнародному та національному законодавствах прав бібліотек щодо їх функціонування в електронному середовищі.

¹² Dublin Core Metadata Initiative / [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://dublincore.org/>. – Title from the screen.

¹³ Волохин О. М. Технологическая модель построения информационного портала библиотеки с использованием метаданных Dublin Core // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 10-я юбил. междунар. конф. «Крым 2003»: Тр. конф. – М.: ГПНТБ России, 2003. – Т. 1 – С. 236–244.

Широке поширення мережевої інформації та легкість тиражування електронних матеріалів з особливою гостротою підняли пласт проблем, пов'язаних з дотриманням авторських прав. При цьому вони досить часто розглядаються як необхідність подовження строку дії авторського права, збільшення жорсткості покарань за їх порушення та ускладнення технічних можливостей копіювання інформації. Однак при цьому з'являється парадокс, пов'язаний з виникненням авторського права, яке виникає безпосередньо в момент створення твору і може вступити в протиріччя з зацікавленістю автора у поширенні результатів своєї інтелектуальної праці. Те, що така можливість є не просто гіпотетичною, підтверджено дослідженнями в рамках англійського проєкту RoMEO (Rights Metadata for Open-archiving). У ході опитувань понад 500 учених було виявлено, що наукове суспільство в першу чергу зацікавлено в охороні моральних прав автора, а обмеження традиційного копірайта вважає занадто надмірними¹⁴. Таке відношення авторів до використання їхніх інтелектуальних напрацювань співпадає з офіційною позицією Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і організацій, яку було викладено в офіційній угоді, підписаній у вересні 1996 р. під час 62-ї Генеральної конференції Федерації в Пекіні¹⁵. У ній зазначено, що користувачам бібліотек мають бути надані такі можливості:

- ▼ читати, прослуховувати чи переглядати приватним чином, у бібліотеці чи в режимі віддаленого доступу наявні у вільній торгівлі матеріали, використання яких захищено авторським правом;
- ▼ знайомитися в режимі перегляду з загальнодоступними матеріалами, захищеними авторським правом;
- ▼ для приватного користування чи з освітньою метою, самостійно чи за допомогою бібліотекарів копіювати в розумних межах електронні документи, захищені авторським правом.

Слід наголосити, що правовою основою архівування науково-інформаційних ресурсів українсько-

го сегмента глобальних комп'ютерних мереж, у першому наближенні, можна вважати вищезгадану Постанову Кабінету Міністрів України щодо розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського¹⁶. Можливість залучення до архіву зарубіжних ресурсів сьогодні надається ліцензіями Creative Commons, розробка яких була розпочата 2002 року однойменною організацією під керівництвом професора права Стенфордського університету Лоренса Лессига (Lawrence Lessig). За задумами розробників, Creative Commons – певний конструктор ліцензій, у якому кожному автору надається можливість обрати варіант, котрий його задовольняє¹⁷. Основними критеріями вибору названо:

- ◆ необхідність визначення автора твору;
- ◆ можливість комерційного (некомерційного) використання;
- ◆ можливість створення похідних творів;
- ◆ необхідність поширення похідних творів під тією ж ліцензією, під якою було опубліковано первинний.

Кожна ліцензія Creative Commons може бути представлена в трьох видах: у вигляді сторінки з піктограмами та короткими пояснювальними надписами (Commons Deed), у вигляді юридичного тексту (Legal Code) та у вигляді машиночитаних метаданих (Digital Code). Зазвичай захищений ресурс містить посилання на Commons Deed, що дозволяє будь-якому користувачу швидко ознайомитися з основними умовами використання матеріалу. Посилання з Commons Deed веде на юридичний текст ліцензії. Машиночитані метадані Creative Commons зазвичай представлені у вигляді опису, який може бути вміщено безпосередньо в захищений ліцензією об'єкт.

Представлення ліцензій Creative Commons у вигляді структурованої схеми метаданих відносить їх до ширшого класу правових метаданих (rights

¹⁴ International Medlars Centers Fact Sheet [Electronic resource] / National Library of Medicine. – Way of access: URL: <http://www.nlm.nih.gov/pubs/factsheets/intlmedlars.html>. – Title from the screen.

¹⁵ Заявление, отражающее официальную позицию ИФЛА по вопросам авторского права в электронной среде [Электрон. ресурс] // Библиотеки за рубежом: Сборник. – 1996. – Вып. 3. – Режим доступа: URL: http://www.libfl.ru/koi/nzb96_3.html#8. – Загл. с экрана.

¹⁶ Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085 // Офіційний вісн. України. – 2004. – № 34. – С. 29. – Ст. 2253.

¹⁷ Негуляев Е. А. Лицензии Creative Commons и правовые проблемы использования электронных ресурсов [Электрон. ресурс] / Восьмая международная конференция и выставка «LIBCOM-2004» «Информационные технологии, компьютерные системы и издательская продукция для библиотек» (15–19 ноября 2004 г.). – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/libcom4/index3.cfm?n=tez/doc4/doc1>. – Загл. с экрана; Creative Commons [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://creativecommons.org/>. – Title from the screen.

metadata) та передбачає можливість автоматизованої обробки цієї інформації. Деякі способи автоматичної обробки реалізовано вже сьогодні. У тестову експлуатацію введено пошукову систему (<http://search.creativecommons.org/>), яка дозволяє уточнювати пошукові запити умовами використання матеріалів.

Визначальне значення на поширення ліцензій Creative Commons може надати використання метаданих Creative Commons на рівні інституціональних репозиторіїв (institutional repositories), які підтримуються бібліотеками, архівними установами, науковими та навчальними центрами при формуванні їх електронних архівів. Питання про можливість використання ліцензій Creative Commons для потреб наукової спільноти досліджувалося у межах вищезгаданого проекту RoMEO, автори якого дійшли висновку про доцільність використання цих ліцензій для опису умов доступу до наукових матеріалів. Важливими позитивними чинниками при цьому є широка розповсюдженість Creative Commons і наявність розвинених сервісів для «непідготовлених» користувачів. У цілому ж ліцензії Creative Commons – це інструмент, який активно розвивається та використовується. Він не є запереченням копірайту, а його трансформацією у вигляд, коли копірайт не перешкоджає вільному поширенню інформації. Відзначаючи, що Creative Commons є суттєвим кроком у вирішенні проблеми авторського права в електронному середовищі, потрібно одночасно наголосити на необхідності подальших розробок цієї проблеми.

Оцінюючи позитивно ліцензії Creative Commons, слід констатувати їх недостатню поширеність в українському сегменті глобальних комп'ютерних мереж. Вітчизняним бібліотекам, які сьогодні належно представлені в інтернеті, слід організувати їх пропаганду та започаткувати встановлення відповідних ліцензій на сторінках своїх сайтів.

З урахуванням зазначеного варто зробити на-

ступні висновки щодо основних концептуальних положень, які слід покласти в основу системи архівування науково-інформаційних ресурсів в Україні:

1. Складовими національного архіву мережових науково-інформаційних ресурсів мають стати:

- наукові та суспільно значущі документи українського сегмента глобальних інформаційних мереж;
- зарубіжні наукові ресурси з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні та суспільно значущі зарубіжні публікації щодо України;
- публікації українською мовою та українців і українських інституцій у світових інформаційних мережах.

2. В основу технології формування національного архіву науково-інформаційних ресурсів доцільно покласти поєднання принципів корпоративної підготовки його тематичних складових спільними зусиллями провідних інформаційних інституцій держави з централізованим формуванням інтегрованого довідково-пошукового апарату, який слід реалізувати за схемою, яка передбачає поєднання деталізованих метаданих про зібрання електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації.

3. У складі національного архіву слід передбачити централізоване формування сховища даних про електронний документний простір України. Складова довідково-пошукового апарату, яка його розкриває, має розглядатися як один із елементів національної бібліографії.

4. Правовим підґрунтям для архівування науково-інформаційних ресурсів українського сегмента глобальних комп'ютерних мереж можна вважати постанову Кабінету Міністрів України щодо розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. При архівуванні зарубіжних ресурсів сьогодні слід орієнтуватися на ліцензії Creative Commons.

УДК 681.3.01.: 021.6

Наталія САМОХІНА,

молодший науковий співробітник НБУВ

Розвиток процесів інтеграції бібліотечно-інформаційних ресурсів

У статті запропоновано впровадження нової парадигми інформаційного пошуку в інформаційно-пошукових системах наукових бібліотек, що передбачає, крім розвитку існуючих на сьогодні напрямів, підвищення релевантності пошуку, а також реалізацію оцінки інформативності знайдених документів.

Ключові слова: інформаційно-пошукові системи, інформатизація бібліотечних процесів, лінгвістичне забезпечення, штучний інтелект.

Процеси масового споживання інформаційних ресурсів потребують особливих підходів до їх організації та розвитку. Відповідність змісту інформації, яка надається, завдання користувачів, її повнота, своєчасність, форма подання є критеріями корисності інформаційного забезпечення, за ними судять, наскільки успішною є науково-інформаційна діяльність бібліотеки. З аналізу закономірностей розвитку науки, виробництва, інформаційних потоків і потреб можна зробити загальний висновок, що в сучасних умовах комплектувати, організовувати, зберігати складний потік видань, а також забезпечувати пошук і надання користувачам потрібної інформації, окремі бібліотеки і бібліотечні мережі вже не в змозі. Зростаюча необхідність інтеграції бібліотек і планованих методів її забезпечення зумовлена завданням підвищення ефективності і якості бібліотечної роботи, особливо у теперішній час, коли намітилося протиріччя між великими масштабами і високими темпами росту бібліотечних ресурсів та їх недостатньо повним використанням. У даній роботі окреслюються деякі стратегічні напрями діяльності бібліотек у електронному середовищі та створення теоретичних засад їх трансформації у багатофункціональні науково-дослідні центри глобального інформаційного простору.

Проблемам удосконалення процесів інтеграції бібліотечно-інформаційних інститутів багато уваги приділяли в своїх роботах такі відомі фахівці, як М. С. Карташов, Л. Й. Костенко, Я. Л. Шрайберг, А. О. Чекмарьов та інші [2; 3]. У даній статті висвітлюється актуальне питання адаптації способів інформування користувачів і комплексних технологій інформаційного забезпечення робіт, які

поки що не отримали широкого розповсюдження, але тенденції розвитку інформаційної технології такі, що при досягненні відповідного рівня засобів комп'ютерної техніки та автоматизованого управління інформаційними процесами можна очікувати переходу саме до цих технологічних систем.

Основною метою даної роботи є викладення шляхів розв'язання проблем бібліотечної інтеграції, яка розглядається як процес об'єктивно необхідний, і такий, що має конкретну направленість і здійснюється відповідно до основних бібліотечних цілей, а також виступає як специфічна закономірність бібліотечної системи. Слід наголосити, що бібліотечна інтеграція виступає не як тимчасове і випадкове явище, а як закономірний процес, як довгострокова тенденція, яку необхідно враховувати в управлінні бібліотечною справою.

Сучасна книгозбірня неможлива без використання нових технологій й нерозривно пов'язаних з ними нових форм бібліотечного і інформаційного забезпечення. Найважливіші завдання книгозбірень у сучасних умовах усе частіше формуються як забезпечення вільного і необмеженого доступу до міжнародних і національних інформаційних ресурсів. Якісні зміни в галузі розвитку сучасних інформаційних технологій і засобів передачі даних призвели до необхідності пошуку нових підходів та рішень у галузі створення, зберігання інформаційних ресурсів, їх організації, засобів доступу до них користувача.

Створення корпоративних бібліотечно-інформаційних систем (КБІС) і мереж – це один з актуальних напрямів бібліотечної справи. Важливою метою створення КБІС є підвищення повноти, оперативності бібліотечно-інформаційного обслуговування усіх категорій користувачів КБІС за рахунок

представлення ними об'єднаних інформаційних ресурсів і засобів пошуку з використанням сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій для вирішення освітянських, соціальних, культурних, ділових та інших завдань. Важливими інструментами реалізації цієї мети повинні стати інтегровані мережеві ресурси бібліотечних консорціумів. З цієї точки зору створення веб-сайтів КБІС – один з найважливіших результатів діяльності у цьому напрямі. Орієнтація на кінцевого користувача відображає зв'язок діяльності зі створення КБІС з головною метою Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» – забезпечення вільного доступу кожного мешканця віддалених регіонів до інформаційних ресурсів регіону, країни, світу.

Одне з основних завдань книгозбірні – формування єдиного інформаційного простору, який є максимально доступним кінцевому користувачеві. Інтеграція бібліотек буде сприяти вирішенню таких завдань:

- ❖ об'єднання електронних ресурсів бібліотек;
- ❖ загальнодоступність для користувачів корпорації фондів літератури;
- ❖ забезпечення доступу до наукових праць, дисертаційних фондів;
- ❖ створення інформаційних ресурсів для впровадження технологій дистанційної освіти.

Раніше діяльність бібліотечних корпорацій, в основному, складалася зі спільної участі бібліотек у створенні інформаційно-довідкових систем, прикладом яких є зведені каталоги, котрі можна розглядати як перший рівень інтеграції інформаційних ресурсів. Створення ж КБІС дозволить додатково реалізувати функції електронної доставки документів, спільного планового поповнення та використання повнотекстової електронної бібліотеки. У цілому створення корпоративної електронної бібліотечної системи забезпечить:

- ❖ підвищення ефективності використання об'єднаних ресурсів бібліотек усіх учасників проекту;
- ❖ збільшення темпів поповнення інформаційних ресурсів такої бібліотеки;
- ❖ об'єднання існуючих інформаційних ресурсів бібліотек в єдину КБІС і організацію доступу до об'єднаних ресурсів усіх учасників;
- ❖ створення єдиного інформаційного простору бібліотечних послуг.

Розглянемо етапи інтеграції бібліотек. Перший етап – створення корпорації бібліотек України з розподіленим інформаційним ресурсом. Діяльність корпорації здійснюється відповідно до типових і галузевих методичних документів, на основі єди-

ного плану інформаційно-бібліотечної діяльності і реалізується шляхом домовленостей між бібліотеками.

Другий етап інтеграції – створення зведеного електронного каталогу (ЕК) з метою централізації управління системою, вільного доступу користувачів до зведеного ЕК і об'єднаних ресурсів, створення технологічних принципів побудови зведеного ЕК. Передбачається «підтягування» менш технічно і технологічно забезпечених учасників до більш розвинених з відповідним розширенням ступеня їх участі у створенні загальних інформаційних ресурсів і обслуговуванні користувачів.

Третій етап інтеграції – створення «Електронних бібліотек без кордонів», координуючим центром яких стане портал, на якому створюється пошуковий модуль, що дозволяє організувати процес нарощування усіх необхідних функцій у рамках єдиного стратегічного рішення. Мета створення порталу – погоджений розвиток єдиного інформаційного ресурсу, який включає [1]:

- ❖ автоматизацію усіх основних бібліотечних процесів;
- ❖ керований доступ до повнотекстових інформаційних масивів;
- ❖ електронне замовлення і доставку документів;
- ❖ фінансову та правову відповідальність учасників КБІС;
- ❖ навчання користувачів і підвищення кваліфікації інформаційно-бібліотечних працівників.

Зараз у бібліотеках України реалізований перший етап розвитку корпоративної електронної бібліотеки – створені локальні електронні бібліотеки. Деякі з бібліотек успішно впровадили другий етап – організацію віддаленого доступу до електронної бібліотеки. Для цього створені веб-сервери, які взаємодіють з базами даних електронних видань. Загалом у теперішній час при достатньому розвитку інформаційних технологій, користувач бібліотеки міг би отримувати такі послуги:

- ❖ пошук інформаційних ресурсів в одній або кількох книгозбірнях через інтернет з віддаленого комп'ютера;
- ❖ замовлення літератури з можливістю вибору форми виконання замовлення: видача книги на руки в бібліотеці, представлення електронної копії документа через інтернет, пересилка книги поштою;
- ❖ контроль виконання замовлення в режимі онлайн через інтернет;
- ❖ пошук і замовлення літератури не тільки в своїй бібліотеці, але й одержання інформаційних ресурсів в інших бібліотеках;

❖ пошук і отримання доступу онлайн до повнотекстових матеріалів українських та зарубіжних електронних бібліотек.

Крім того, користувачі вже давно очікують діючу службу електронного замовлення, розширення доступу до зовнішніх баз даних, електронну доставку документів тощо. Але, на жаль, існуючі перешкоди впливають на впровадження і підвищення якості інформаційно-бібліотечних послуг:

- ❖ недостатність фінансування;
- ❖ відсутність системи просування нових послуг;
- ❖ недостатність взаємодії структурних підрозділів бібліотеки;
- ❖ відсутність кваліфікованих кадрів.

У процесі практичних робіт з реалізації Національної електронної бібліотеки України визначилася така послідовність процесів технологічного циклу створення її інформаційних ресурсів [3]:

- ❖ формування ЕК на основі опрацювання вхідного документного потоку НБУВ;
- ❖ формування загальнодержавної реферативної бази даних шляхом доповнення записів ЕК інформацією про зміст публікацій;
- ❖ поповнення фонду електронних документів матеріалами, які надаються інтелектуальними власниками;
- ❖ повнотекстове розширення реферативної бази даних шляхом організації гіпертекстових посилань на наявні в згаданому фонді документи.

Сьогодні НБУВ є визнаним лідером у галузі створення загальнодоступних сховищ інформації (в 1998 р. приступила до формування фонду електронних документів). Так, отримання повних текстів забезпечуватиметься інформаційними ресурсами Національного депозитарію електронних документів, де зберігатимуться комп'ютерні версії книг, журналів і газет, які видаються в Україні чи вільно поширюються в інтернеті, а також CD-ROM-копії пам'яток східнослов'янської писемності й українського друку, які мають бути створені універсальними науковими бібліотеками. У перспективі в цьому депозитарії повинні відобразитися всі видання держави. Отже, ефективне вирішення проблем створення електронних бібліотек може бути досягнуто тільки з урахуванням трансформаційних процесів, зумовлених переходом до інформаційного суспільства.

Таким чином, з вищевикладеного слід зробити такі висновки:

1. Процес інтеграції бібліотек об'єктивно приводить до створення КБІС і мереж, які є актуальною і сучасною формою організації бібліотечних ресурсів, їх об'єднання і збільшення.

2. Основними чинниками, які визначатимуть розвиток бібліотечно-інформаційних інституцій у найближчі роки будуть: стрімке зростання обсягів електронної інформації та формування колекцій електронних документів; корегування стратегії формування фондів у зв'язку з розширенням можливостей телекомунікаційного доступу до віддалених інформаційних ресурсів; використання інтернет-технологій і визначення особливого статусу бібліотек як гарантів загальнодоступності мережевої інформації; проведення теоретичних досліджень, спрямованих на визначення нових функцій бібліотек у інформаційному суспільстві.

3. Набуває актуальності проблема створення корпоративної науково-інформаційної системи НАН України як інтеграційної основи для розбудови єдиного науково-інформаційного простору держави. До основних завдань при запуску згаданої системи слід віднести формування наукової електронної бібліотеки публікацій НАН України.

4. Потрібно поступово переорієнтувати бібліотеки на оперативне отримання інформації в електронній формі. При цьому слід поєднувати як телекомунікаційний доступ до зовнішніх джерел інформації, так і формування фонду електронної періодики на компакт-дисках безпосередньо в бібліотеці.

5. Потребує уваги проблема розробки наукових засад комп'ютерного аналізу змісту інформаційних ресурсів. При проведенні теоретичних досліджень слід надати певних пріоритетів науковому обґрунтуванню шляхів трансформації бібліотек у базові документально-комунікаційні комплекси глобального електронного середовища, головні центри забезпечення суспільства загальнодоступною інформацією.

Література

1. Дунаева Н. В., Юдина О. А. Концепция создания единого информационного пространства библиотек аграрных образовательных учреждений стран СНГ [Электрон. ресурс] // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: Материалы конф. «Крым-2004». – М.: ГПНТБ России, 2004. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.
2. Костенко Л. Й. Проблеми формування електронних бібліотек України // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 220–228.
3. Чекмарев А. А. Государственная программа развития Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского на 2005–2010 гг. [Электрон. ресурс] // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: Материалы конф. «Крым-2004». – М.: ГПНТБ России, 2004. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.

ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

УДК 02(038)

Галина СОЛОДЕНКО,
науковий співробітник НБУВ

Міжнародна термінологічна діяльність у галузі бібліотечної справи: словникові проекти та довідково-енциклопедичні видання бібліотек

На основі аналізу словниково-енциклопедичних видань бібліотек та інформаційних центрів розглядаються проблеми формування бібліотечної термінології окремих європейських країн та висвітлюється міжнародний досвід термінологічної діяльності в період з 30-х років ХХ ст. і до наших днів.

Ключові слова: бібліотечна термінологія, термінологічна діяльність, термінологічні центри, бібліотекознавча лексикографія, словники, енциклопедії.

Міжнародна співпраця з термінології була започаткована в окремих галузях ще у ХVIII ст. Різноманітнішою вона стала на межі ХІХ і ХХ ст., коли стандартизація у сфері промислового виробництва стала необхідною, а поживилася після другої світової війни, коли багатомовні проблеми охопили всі міжнародні відносини.

У 30-х роках ХХ ст. в світі існувало два найбільших термінологічних центри, які здійснювали термінологічну роботу та реєстрували нові терміни, це – Австрія та СРСР. За свідченнями канадського термінолога Г. Рондо, саме в СРСР народилася термінологія як наукова дисципліна, у той час як в Австрії займалися винятково методами обробки термінологічних даних. Цьому значною мірою сприяла участь у термінологічній роботі видатних російських мовознавців, зокрема Г. Винокура, О. Реформатського, С. Ожегова, Д. Лотте.

Виникнення порівняльного бібліотекознавства, яке аналізує систему понять бібліотечної справи в різних країнах, підняло проблеми упорядкування бібліотечної термінології до міжнародного рівня. Певні аспекти міжнародної термінологічної діяльності було розкрито у доповідях і наукових публікаціях російських фахівців: Т. А. Бахтуріної¹,

І. М. Волкової², Т. Л. Канделаки³, Г. В. Матвєєвої⁴, М. В. Юшманова⁵, В. А. Полушкіна⁶ та ін.

Дослідження у сфері термінології бібліотечної справи України та висвітлення зарубіжного досвіду термінологічної діяльності розпочалися ще у 20–30-х роках ХХ ст. і розроблялися у працях Ю. О. Меженка, Л. Б. Хавкіної, К. І. Рубинського, М. І. Ясинського, Д. А. Балики, В. Ф. Іваницького, Л. Ю. Биковського, В. О. Козловського⁷.

тронних ресурсів // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 6. – С. 99–106.

² Волкова И. Н. Терминологическая работа во Французской ассоциации по стандартизации // Научно-техническая терминология. – 1975. – № 11. – С. 6–10.

³ Канделаки Т. Л. Об одном типе словаря международных терминологических элементов // Науч. доклады высшей школы. – 1967. – № 2. – С. 37–49.

⁴ Матвеева Г. В. 37-я сессия ИФЛА // Библиотечковед. и библиогр. за рубежом. – 1972. – Вып. 41. – С. 71–79.

⁵ Юшманов Н. В. Элементы международной терминологии / Под ред. Т. Канделаки. – М.: Наука. – 1968. – 72 с.

⁶ Полушкин В. А. Международное сотрудничество в терминологической работе по информационной теории и практике // Науч. и техн. информация. – Сер. 2. – 1973. – № 5. – С. 37–38.

⁷ Солоіденко Г. І. Розвиток бібліотекознавчої термінології в Україні (20–30-ті роки ХХ ст.) // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 4. – С. 23–32.

¹ Бахтуріна Т. А. Проблемы взаимосвязи международной и национальной терминосистем в области элек-

Після проголошення незалежності України зарубіжний досвід розвитку бібліотечної термінології став предметом активного обговорення в професійній пресі та знайшов відображення в працях Г. М. Швецової-Водки, М. В. Комової, Н. В. Стрішенець.

На фоні великої кількості прекрасних зарубіжних довідково-енциклопедичних видань особливо очевидна слабка оснащеність праці нашого українського бібліотекаря. Вхідження України до світового наукового та інформаційного простору актуалізує питання міжнародної термінологічної діяльності, потребує досконалого аналізу словниково-термінологічних видань, підготовлених бібліотеками та інформаційними центрами зарубіжних країн.

Починаючи з 30-х років ХХ ст., проблемами формування бібліотечної термінології активно займаються у Чехословаччині. Якщо в СРСР основний акцент ставився в напрямі інтернаціоналізації термінів, то в Чехословаччині основний зміст роботи полягав у створенні національних, слов'янських еквівалентів на противагу німецьким і латино-грецьким термінам. Відомий чеський книгознавець Ладіслав Жівний, досліджуючи, насамперед, теорію бібліотекознавства, вказував, що її предмет, обсяг і методи трактовані неправильно. Намагаючись сконструювати нову теорію цієї науки, Л. Жівний висловлював думку про те, що «...дотеперішні погляди на бібліологічні науки і становище бібліографії треба замінити новими та здійснити ревізію сучасної бібліографічної термінології, заснувавши відповідну міжнародну комісію. Комісія ця і буде насамперед займатися справою єдиної термінології, а як тільки ця праця буде скінчена, почне справу про заведення міжнародної статистики <...> результатом цієї міжнародної співпраці буде кілька мовний словник, де будуть тільки мовні еквіваленти поодиноких термінів»⁸.

Згодом у Чехословаччині вийшла значна кількість видань, присвячених питанням історії розвитку бібліотекознавства та бібліографії. Це, перш за все, книга І. Цейпека та І. Кабрта «Основи бібліотечної справи» та ряд перекладних термінологічних словників: «Чесько-російська бібліотечна термінологія» Я. Фрея⁹ (1947), котрий включив понад 1500 термінів; «Російсько-чеський і чесько-

російський кишеньковий бібліотечний словник»¹⁰ М. Надворника і М. Папірника (1956), близько 750 термінів.

Серйозним доробком стало видання університетською бібліотекою в м. Оломоуці (нині Державна наукова бібліотека) «Словника бібліотечних термінів шістьма мовами»¹¹ (1958). Словник вміщує понад 3000 термінів з бібліотечної справи, бібліографії та книгознавства і складається з шести самостійних розділів. Це чесько-російсько-польсько-німецько-англо-французький словник, у якому поряд з чеськими термінами подано їхні еквіваленти вказаними мовами. У цілому це видання не можна віднести ні до термінологічних, ні до тлумачних словників. Проте, завдяки своїй різносторонній інформації, словник і до цього часу користується попитом у чеських спеціалістів.

Активна термінологічна діяльність здійснювалась у цей період у Польщі. Великою популярністю у бібліотекарів користувався «Підручний словник бібліотекаря»¹² – п'ятимовний тлумачний словник бібліотечних термінів, виданий О. Венцковською та Г. Пліщинською у 1955 р. Автори поставили собі за мету уточнити польський словниковий фонд з бібліотекознавства, допомогти польським бібліотекарям у вивченні спеціальної літератури англійською, французькою, німецькою і російською мовами та сприяти співробітництву між бібліотекарями різних країн. У словнику дібрано близько 3 тис. бібліотекознавчих термінів та понять щодо опрацювання видань і організації бібліотечних фондів, а також терміни з документознавства, книгознавства, видавничої справи і поліграфічного виробництва. Словник складається з двох частин. Перша – це тлумачний польсько-іншомовний словник, терміни тут розташовані в алфавітному порядку, друга частина – алфавітні переліки іншомовних термінів у перекладі польською мовою.

Слід зазначити, що упродовж 50–60-х років ХХ ст. у термінології бібліотечної справи відбулися суттєві зрушення. Збільшилася кількість публікацій, які висвітлювали різні проблеми термінологічної діяльності, а також кількість словниково-

¹⁰ *Nádvorník M., Papírník M. Rusko-český a česko-ruský knihovnický slovníček. – Praha: Statní pedagogické nakladatelství, 1956. – 60 s.*

¹¹ *Nádvorník M., Papírník M. Slovník knihovnických terminů v šesti jazycích. Česky, rusky, polsky, německy, anglicky, francouzsky. – Praha: Statní pedagogické nakladatelství, 1958. – 634 s.*

¹² *Więckowska H., Pliszczynska H. Podręczny słownik bibliotekarza w pięciu językach. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1955. – 309 s.*

⁸ *Жівний Л. Я. Про єдину міжнародну бібліотечну термінологію // Книголюб. – 1927. – Кн. 1. – С. 7–11.*

⁹ *Frey J. Česko-ruská knihovnická terminologie. – Praha: Ústav pro Učebné Pomůcky Průmyslových a Odborných Škol, 1947. – 108 s.*

термінологічних видань, підготовлених бібліотеками та бібліотечними товариствами. Потреби в обміні інформацією з питань бібліотекознавства сприяли виникненню перекладних словників, які включали дві, три, а іноді – більше десяти мов.

Широкою популярністю серед бібліотекарів різних країн користувалася серія багатомовних словників з бібліотечної справи, яка вийшла під егідою ЮНЕСКО. У 1954 р. після виходу першого видання «*Vocabularium bibliothecarii*»¹³, який включав 2500 термінів англійською, французькою і німецькою мовами, ЮНЕСКО отримала від бібліотекарів безліч листів, у яких вказувалось на корисність цієї роботи та надавались цінні пропозиції щодо удосконалення словника. У 1958 р. було видано англо-французько-німецький додаток, який вмщував близько 400 доповнень та виправлень до першого видання.

У передмові до словника редактор Антоні Томпсон зазначив, що термінологічну роботу він розпочав ще у 1949 р. з перегляду словників як загальних, так і спеціальних, а також численних переліків термінів, направлених бібліотекарями до ЮНЕСКО та переданих йому особисто. З метою перевірки термінів підготовлений словник було надіслано групам німецьких (Франкфурт-на-Майні) і французьких (Париж) бібліотекарів. Правильність перекладу термінів редактор особисто обговорював з фахівцями (експертами груп) і був переконаний, що таке обговорення – це єдино правильний шлях у досягненні чіткості термінології.

Згодом ЮНЕСКО прийняла рішення розширити обсяг даного видання, долучивши до нього ще дві мови – російську та іспанську. Загальна кількість термінів, включених до другого видання¹⁴, склала понад 3000. Аналогічні словники вийшли у Швеції (1965), Нідерландах (1967), Угорщині (1972).

Поява перших енциклопедій, які широко відображали бібліотечну термінологію, відноситься до кінця 50-х – початку 60-х років ХХ ст. Актуальність підготовки таких фундаментальних наукових видань була викликана необхідністю узагальнити і зробити доступним для широкої бібліотечної громадськості значний потенціал накопиченого фахового знання. Саме такі видання давали можливість

для максимально повної самоідентифікації галузі, дозволяли представити бібліотечне знання в усьому його розмаїтті.

Російський бібліотекознавець Б. Бачалдін, розмірковуючи над проектом енциклопедичного словника, зазначав: «... щоразу звертаючись до енциклопедії, або іншого серйозного довідника, мимоволі виникає почуття інтелектуальної гордості за працю їх творців, за обсяг включених тут знань...»¹⁵. За визначеннями фахівців, галузеві енциклопедії повинні виконувати три основні завдання: по-перше, це має бути термінологічний довідник-словник; по-друге, джерело сучасних знань, викладених національною мовою; по-третє, джерело правдивої історичної інформації про вчених та відомих діячів, які зробили значний внесок у розвиток галузі.

Слід зазначити, що вихід бібліотечних енциклопедій завжди співпадав з переломними періодами в розвитку галузі, знаменував собою певний етап становлення галузевої термінології. Тому логічним і життєво необхідним є періодичне оновлення і корегування існуючих енциклопедій для їх постійної актуалізації. Як правило, у розвинутих країнах робота з підготовки енциклопедій триває не один рік, здійснюється на державному рівні, до участі в ній залучаються найкращі фахівці та жертвуються кошти поважних фондів. Принципові відмінності більшості зарубіжних довідкових видань такого плану полягають у тому, що вони базуються на світовому бібліотечному досвіді, і до їх підготовки залучаються фахівці різних країн.

Оскільки перше видання «Енциклопедії бібліотекознавства» під редакцією Т. Ландау (Лондон, 1958) мало ряд суттєвих недоліків і викликало багато критичних зауважень від бібліотекарів, у 1961 р. вийшло його перевидання. У другому виданні були враховані всі допущені раніше помилки: введено багато нових понять, більшість статей перероблено авторами (в їх підготовці брало участь більше 70 спеціалістів), доповнено новими даними та бібліографією. Статті в енциклопедії – різні за обсягом: від декількох рядків, в яких лише означаються (а іноді тільки називаються) ті чи інші поняття, до значних за обсягом статей з найважливіших питань бібліотекознавства. Разом зі статтями до довідника включено терміни і поняття, які вживаються в бібліотекознавстві, книговидавничій справі, поліграфічній і суміжних з нею галузях. У

¹³ Thompson A., Lemaitre H. *Vocabularium bibliothecarii* English, French, German. – Paris: UNESCO, 1954. – 296 p.

¹⁴ Thompson A. *Vocabularium bibliothecarii* English, French, German, Spanish, Russian. Collab. for Russian E. I. Shmurin, for Spanish D. Buonocore. – 2nd. – Paris: UNESCO, 1962. – 627 p.

¹⁵ Бачалдин Б. Н. Библиотечное дело: эскиз энциклопедического словаря // Сов. библиотековедение. – 1990. – № 3. – С. 45.

передмові до другого видання Т. Ландау¹⁶ зазначив, що він не дав покажчика до енциклопедії, замінивши його системою посилань до загальних рубрик. Однак, це правило не завжди виконується, що утруднює використання і, безумовно, знижує цінність видання. Незважаючи на окремі недоліки, енциклопедія представляла інтерес для читачів, знайомила їх з основними положеннями про організацію і стан бібліотечної справи у Великобританії, а також деякими відомостями про американські бібліотеки¹⁷.

Розвиток бібліотечної справи у другій половині ХХ ст. відбувався під активним впливом науково-технічної революції і мав двоякий характер. Її світові масштаби, з одного боку, зумовили спільність породжених нею проблем, з іншого – відкрили можливість бібліотекам різних країн об'єднати свої зусилля в їх вирішенні. У 1965 р. були видані словники бібліотечних термінів румунською¹⁸, чеською¹⁹ та словацькою²⁰ мовами. «Енциклопедичний лексикон з бібліотекознавства» (автор К. Грубачич) в 1964 р. вийшов у Югославії.

Чеський фахівець у галузі бібліотекознавства Й. Цейпек наголошував на тому, що процес становлення термінологічної системи тієї чи іншої галузі проходить три фази – дискусії, лексикографії і стандартизації. У лексикографічній фазі усталені терміни можна включати в спеціальні словники; у фазі стандартизації вони набувають правового статусу завдяки закріпленню в відповідних нормативних документах²¹. Першою серйозною спробою створення бібліотечної термінології Чехословаччини став «Термінологічний словник з бібліотечної справи та бібліографії» Г. Водічкової і Й. Цейпека (1965). У ньому вміщено понад 1000 термінів та їхніх синонімів, розташованих за абеткою.

Досить плідною та різносторонньою була термінологічна діяльність у НДР. У 1969 р. вийшла німецька «Енциклопедія бібліотечної справи» під

редакцією Х. Кунце і Г. Рюкля²². Вона налічувала близько 2300 статей з питань теорії, історії і практики бібліотечної справи, а також суміжних дисциплін. В укладанні цього довідкового видання брало участь понад 160 німецьких спеціалістів. До переваг енциклопедії можна віднести переклад рубрик (а їх більше 2000) російською, англійською та французькою мовами. Довідник включає алфавітний покажчик рубрик – російсько-німецьких, англо-німецьких і французько-німецьких, котрі полегшують користування ним. Рецензуючи «Енциклопедію бібліотечної справи», російський бібліотекознавець І. М. Фрумін²³ характеризував її як найбільш змістовну порівняно з усіма попередніми.

За публікаціями польських бібліотекарів, планова термінологічна робота в галузі наукової інформації та бібліотечної справи Польщі розпочалася лише у 70-ті роки. У 1971 р. вийшла друком «Енциклопедія науки про книгу»²⁴, до якої увійшло близько 6 тис. статей (у тому числі багато оглядових, бібліографічних і географічних), а в 1972 р. – «Словник діячів польської книги», котрий включав статті про видатних бібліотечних діячів Польщі, які зробили значний внесок у розвиток бібліотечної науки та розбудову бібліотек. У зазначених виданнях бібліотечну проблематику було представлено лише до деякої міри, і тому провідні польські бібліотекознавці упродовж ряду років вели активну роботу зі створення спеціальної бібліотечної енциклопедії.

Вихід з друку в 1976 р. «Енциклопедії сучасної польської бібліотечної справи»²⁵ став значною подією не тільки для польських, але і для зарубіжних спеціалістів. Широка адресність «Енциклопедії» визначила різні форми подання матеріалу: від загальнотеоретичних оглядів, фактографічної інформації до практичних і професійних порад та вказівок. У передмові укладачі вказували, що основна мета видання «Енциклопедії» – показати в стислому вигляді стан науки про книгу і дати по-

¹⁶ Landau T. Encyclopedia of librarianship. – London: Bowes and Bowes, 1961. – 397 p.

¹⁷ Балдина И. В. Энциклопедия библиотековедения // Библиотековед. и библиогр. за рубежом. – 1962. – Вып. 10. – С. 159–162.

¹⁸ Vocabular de bibliologie. – București: Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, 1965. – 179 p.

¹⁹ Vodičková H., Sejpek J. Terminologický slovník knihovnický a bibliografický. – Praha: SPN, 1965. – 119 s.

²⁰ Hanakovič Š., Kuruc A., Balent B. Slovenská knihovnická terminológia. – Martin, 1965. – 164 s.

²¹ Sejpek Jiří. Kształtowanie i rozwój współczesnej terminologii bibliotekoznawczej // Bibliotekarz. – 1973. – № 11–12. – S. 325–337.

²² Lexikon des Bibliothekswesens. / Hrsg. von H. Kunze und G. Rückl. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1969. – XIII. – 769 s.

²³ Фрумин И. М. Энциклопедия библиотечного дела // Библиотековед. и библиогр. за рубежом. – 1970. – Вып. 34. – С. 94–102.

²⁴ Encyklopedia wiedzy o książce / Red. A. Birkenmajer. – Wrocław: Związek Narodowy im. Ossolińskich, 1971. – XXII. – 2874 coll.

²⁵ Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego. – Wrocław: Związek Narodowy im. Ossolińskich, 1976. – 338 s.

штовх до подальших досліджень з окремих проблем і створення аналітичних оглядів про стан бібліотечної справи Польщі.

До «Енциклопедії» ввійшло 1200 понять, розміщених в алфавітному порядку за 18 тематичними розділами. Матеріали «Енциклопедії», підготовлені під керівництвом трьох провідних бібліотекознавців Польщі К. Гломбйовського, Б. Свідерського, Е. Венцковської, відображають 30-річну динаміку розвитку бібліотечної справи Польщі. В «Енциклопедії» подано предметний та авторський покажчики, а також перелік нормативних документів у галузі бібліографії, інформації та репрографії. Система посилань, використана укладачами, дозволяє швидко знайти необхідний термін чи поняття.

Однак, не дивлячись на серйозну дослідницьку роботу, здійснену у ході підготовки видання, автори окремих статей вказували на відсутність у Польщі уніфікованої термінології, що призводило до різного тлумачення таких основоположних, базових понять, як «бібліотекознавство», «книгознавство», «наука про книгу». Це видання, за висловленням М. Б. Набатової²⁶, відзначається високим теоретичним рівнем матеріалів і в той же час великою інформаційною та практичною значущістю.

Проте, найчіткішим у викладенні термінологічних даних, польські фахівці вважають «Термінологічний словник з інформатики» (1979), який вміщує понад 1660 термінів, майже половину яких становлять терміни з бібліографії, бібліотекознавства та архівної справи. Поряд з короткими визначеннями термінів у ньому подано терміни-еквіваленти англійською, французькою, німецькою та російською мовами, що суттєво підвищує його цінність.

Показником зростаючої зацікавленості до проблем термінології стало поживлення термінологічної діяльності в різних національних і міжнародних організаціях (комісіях, комітетах тощо). Термінологічні питання розпочали вирішувати Міжнародна федерація з документації та Міжнародна федерація перекладачів, яка у 1956 р. прийняла резолюцію про створення Міжнародного центру науково-технічної термінології. Однак цю резолюцію вдалося реалізувати лише у 1971 р. в результаті рішення ЮНЕСКО про утворення Інфотерм – Міжнародного інформаційного центру з термінології при Австрійському інституті стандартів у Відні. Організація Інфотерм у рамках Генераль-

ної інформаційної програми ЮНЕСКО на міжнародному рівні об'єднала національні інформаційні центри з термінології різних країн світу для реалізації саме цієї мети.

Уніфікації бібліотечної термінології в міжнародному плані було присвячено декілька доповідей на 37 сесії ІФЛА, яка проходила в Ліверпулі (Великобританія) у серпні 1971 р. У доповіді співробітника Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна І. М. Суислової «Упорядкування термінології – важливий фактор розвитку бібліотекознавства» було науково обгрунтовано необхідність упорядкування термінології. Як зазначила доповідачка, ця проблема постає на певному рівні розвитку науки і зумовлена чіткістю теоретичних позицій, а також зростанням обміну інформацією про останні досягнення науки між фахівцями як всередині країни, так і в міжнародному масштабі²⁷.

Важливу роль у справі розробки та уніфікації термінології на міжнародному рівні відіграло планування термінологічної діяльності, стратегія якого визначалася кількістю діючих міжнародних і національних центрів та необхідністю їх співпраці. У багатьох країнах було створено національні організації, які займалися уніфікацією та стандартизацією термінів, лексикографічною діяльністю, проведенням різноманітних заходів з питань термінологічної діяльності. Так, наприклад, у Центральній технічній бібліотеці і Центрі науково-технічної інформації Угорської народної республіки у 1973 р. відбулася координаційна нарада з питань міжнародного співробітництва в галузі термінології інформатики, бібліотечної та книговидавничої справи²⁸.

Інфотерм при підтримці ЮНЕСКО провів у Відні (1975) перший міжнародний симпозиум²⁹ з термінології та термінологічного навчання, матеріали якого були опубліковані в збірнику «International Cooperation in Terminology». Бібліографічний опис термінологічних публікацій вміщував бюлетень ЮНЕСКО «Bibliography. Documentation. Terminology». Серед публікацій міжнародних на-

²⁷ Состояние изучения библиотечно-библиографической терминологии // Библиотековедение в 1970–1972 гг.: Обзор. – М., 1973. – С. 35–46.

²⁸ Полушкин В. А. Международное сотрудничество в терминологической работе по информационной теории и практике // Науч. и техн. информация. – Сер. 2. – 1973. – № 5. – С. 37–38.

²⁹ Симпозиум Инфотерм по вопросам международного сотрудничества в области терминологической работы (Вена, 9–11 апреля) // Вестник МЦНТИ. – 1975. – № 4. – С. 18.

²⁶ Набатова М. Б. Энциклопедия библиотечного дела Польской Народной Республики // Библиотековед. и библиогр. за рубежом. – 1978. – Вып. 69. – С. 94–101.

рад особливо слід відзначити матеріали засідання Комітету Міжнародної федерації з документації (Москва, 1975).

У Парижі в 1976 р. був організований міжнародний термінологічний колоквиум, у ході якого відбулася демонстрація запитів інформації з термінологічних банків даних Канади, ФРН, Люксембургу і Франції. Слід зазначити, що в Центральній і Західній Європі термінологічною роботою займалися численні союзи перекладачів, асоціацій прикладної лінгвістики тощо. У зв'язку з цим важливого наукового і практичного значення набуло завдання вивчення і аналіз тієї роботи, яка проводилася різними організаціями та окремими фахівцями.

У 1974–1975 рр. вийшло друге двотомне видання «Тлумачного словника з бібліотечної справи»³⁰, підготовлене відомими бібліотекознавцями Х. Кунце і Г. Рюклем за участю великої групи німецьких бібліотекарів. Словник, окрім короткої, але досить змістовної інформації про стан і досягнення бібліотекознавства НДР, вміщує багатий фактичний матеріал з теорії і практики бібліотечної справи, включає близько 2600 імен, географічних назв, термінів з бібліотекознавства, інформатики, бібліографознавства, історії книги, книгодрукування та книжкової торгівлі, а також з таких суміжних дисциплін, як історія культури та літератури, соціологія і психологія, педагогіка тощо.

Укладачі здійснили досить ретельний добір понять, звернувши особливу увагу на бібліотечну термінологію. Це сприяло покращанню та поглибленню змісту як самого словника, так і удосконаленню системи посилань і допоміжних покажчиків. Значне місце у словнику займає інформація про стан бібліотечної справи більш ніж у 150 країнах. Рецензуючи словник, російський бібліотекознавець Т. С. Ступнікова констатувала, що в другому виданні досвід німецьких фахівців з уніфікації бібліотекознавчої термінології безперечно вдався і, варто сподіватися, отримає подальший розвиток³¹. У передмові до багатомовного допоміжного покажчика термінів укладачі звернули увагу на серйозні труднощі, з якими зіткнулися перекладачі у тих випадках, коли йшлося про так звані національні поняття, тобто про поняття і терміни, які викорис-

товуються тільки в одній країні та позначають явища, характерні для даної країни.

Для 60–70-х років ХХ ст. характерною була поява великої кількості словникових та словниково-термінологічних видань з інформатики, в яких досить широке відображення знайшла і термінологія бібліотекознавства³². У Москві 1966 р. вийшов «Терминологический словарь по научной информации»³³, в створенні якого, крім співробітників ВІНІТІ, брали участь представники країн Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) – Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії, Чехословаччини в рамках роботи Постійної комісії з координації наукових і технічних досліджень РЕВ. Цей восьми-мовний тлумачний словник, який налічує 1281 термін, поклав початок випуску цілої серії термінологічних словників різними мовами. Завершальним етапом цієї роботи була підготовка і видання у 1975 р. 14-мовного «Терминологического словаря по информатике», яку було здійснено під егідою Міжнародного центру наукової і технічної інформації³⁴.

Варто зазначити, що інтенсивне дослідження термінології бібліотекознавства розпочалося майже одночасно зі становленням термінології інформатики. Чеський фахівець у галузі термінології Й. Цейпек вказував, зокрема, на те, що все частіше бібліотекознавча термінологія виступає як складовий елемент ширших термінологічних систем. Ці проблеми її становлення пояснюються, насамперед, динамічністю та бурхливим розвитком інформаційної сфери науки та техніки.

У 1979 р. вийшли «Терминологический російсько-чеський словник для інформаційних працівників» М. Янчаржика та «Джерела інформації. Терминологический словарь» Е. Главатої. У словнику Е. Главатої подано 634 терміни та їх визначення, розроблені на основі чеських державних стандартів та інших документів. Десять років по тому з'явився «Словацько-чеський терминологический словарь по информатике»³⁵ В. Шимової і М. Налевкової, який включав вже 1087 термінів. Наступне видання «Російсько-чеського словника з інформатики» М. Ян-

³² Информатика. Т. 2. Терминология информатики (теоретические и практические вопросы). – М.: ВИНТИ, 1977. – 138 с.

³³ Терминологический словарь по научной информации. – М., 1966. – 508 с.

³⁴ Терминологический словарь по информатике. – М., 1975. – 752 с.

³⁵ Šimová V., Nálevková M. Rusko-slovenský, slovensko-ruský slovník z knižnickej vedy a informatiky. – Martin: Matica slovenská, 1985. – 475 s.

³⁰ Kunze H., Rükl G. Lexikon des Bibliothekswesens. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1974–1975. – XIII. – 796 s.

³¹ Ступнікова Т. С. Второе издание «Толкового словаря по библиотечному делу» // Библиотековед. и библиогр. за рубежом. – 1978. – Вып. 68. – С. 80–86.

чаржика та М. Наливкової (1987), було набагато більшим за попереднє і налічувало понад 7000 термінів.

Слід згадати також і тлумачний «Словник теорії і методології бібліографії» Й. Кабрта (1982). Основною відмінністю якого було те, що визначення понад 300 вміщених у ньому чеських термінів було подано досить повно. Певною мірою брак нормативних термінологічних документів усунуло видання «Нормалізовані терміни в галузі науково-технічної та економічної інформації, бібліографії, бібліотечної справи та суміжних дисциплін» К. Пеха (1986), яке включило 402 терміни та їх визначення, з посиланнями на відповідні стандарти. Однак, як зазначив учасник Другої міжнародної наради експертів національних бібліотек В. Балик (Державна бібліотека в Празі), названі видання не повною мірою відповідають потребам сьогодення в галузі уніфікації та впорядкування термінів. Необхідність створення словника термінів з бібліотечної справи, бібліографії та наукової інформації відчувалася дуже гостро³⁶.

У СРСР функції координатора з міжнародного співробітництва у термінології бібліотечної справи та створення багатомовних перекладних словників було покладено на Державну бібліотеку ім. В. І. Леніна (ДБЛ). Проте, як зазначали російські фахівці, система лексикографічних посібників в СРСР не склалася. На той час існувала досить незначна кількість перекладних словників³⁷.

За дорученням Міжнародної федерації з документації в СРСР було підготовлено спеціальний словник «Терминологическое пособие по теории и методике применения УДК»³⁸, котрий включав терміни та визначення англійською, німецькою, російською, іспанською та французькою мовами. За задумом укладачів та виконанням досить цікавим для науковців та практиків був «Словарь современной архивной терминологии социалистических стран»³⁹ одинадцятьма мовами. Укладачі словника зазначали, що останнім часом посилюлися

тенденції до інтенсифікації та прискорення міграції термінів за межі своїх терміносистем на фоні інтелектуалізації та модернізації словникового складу національних мов. Було визнано актуальною необхідність проведення міждисциплінарних досліджень, здійснення порівняння понятійних апаратів, вивчення ступеня пересіченості термінів та глибокого аналізу нових довідкових видань у галузях архівознавства, музеєзнавства, документознавства та діловодства.

Без узгодження термінології неможливо досягти взаєморозуміння між спеціалістами. Такий висновок було зроблено на Першій міжнародній нараді експертів десяти національних бібліотек соціалістичних країн (Болгарії, Угорщини, В'єтнаму, НДР, Куби, Польщі, Чехословаччини та СРСР), які зібралися у Москві (1983) для обговорення можливостей проведення великої спільної роботи зі створення довідника-путівника по каталогах і картотеках національних бібліотек. Спільними зусиллями фахівців цих країн передбачалося скласти і видати багатомовний (13 мовами) словник каталогізаційної термінології.

На Другій міжнародній нараді експертів національних бібліотек (Москва, вересень 1989 р.) детально обговорювався план такої роботи. Було розглянуто питання про використання в словнику суміжногалузевої термінології, про доцільність включення застарілих понять, розмовних та жаргонних форм, варіантів, синонімів, складноскорочених слів і аббревіатур, а також про принципи формування дефініцій у словнику, можливості або необхідності їх ілюстрування, у тому числі і графічного. Однак, подальшого розвитку даний проект не отримав.

Слід зазначити, що наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. термінологічні проблеми стали вирішуватися у нових аспектах, а саме: знайшли відображення проблеми міграції термінів, дослідження ступеня їх пересіченості з терміносистемами суміжногалузових наук. У практику роботи термінологів почали активно впроваджуватися лінгвістичні принципи формування термінів та математичні методи вивчення терміносистем⁴⁰. Було підготовлено і надруковано окремі видання з питань термінології (тематичні збірники, аналітичні огляди, методичні рекомендації⁴¹), здійснені на-

³⁶ Бахтуріна Т. А. II международное совещание экспертов национальных библиотек восточноевропейских стран на тему «Разработка многоязычного словаря по каталогам» // Библиотечков. и библиогр. за рубежом. – 1991. – № 128. – С. 109.

³⁷ Там же. – С. 100–111.

³⁸ Терминологическое пособие по теории и методике применения УДК: Словарь терминов с определениями / Сост.: И. Е. Гендлина и др. – М., 1986. – 511 с.

³⁹ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. [В 2 вып.]. – М.: ВНИИДАД, 1982. – Вып. 1. – 445 с.; 1988. – Вып. 2. – 320 с.

⁴⁰ Кобрин Р. Ю. Лингво-статистический анализ терминологических систем // Вычислительная лингвистика. – М., 1976. – С. 47.

⁴¹ Вопросы разработки многоязычных терминологических словарей по библиотечному делу: Метод. рекомендации / ГБЛ. – М., 1986. – 32 с.

уковими, технічними видавництвами та навчальними закладами. Серйозна увага приділялася питанням викладання основ термінології у вищих навчальних закладах та в системі перепідготовки кадрів.

Збільшення кількості публікацій як теоретичного, так і прикладного характеру, захищених дисертаційних робіт та виданих монографій було свідченням «термінологічного вибуху», який спонукав до необхідності узагальнення досвіду та визначення тенденцій подальшого розвитку термінологічної діяльності. Підвищена увага фахівців до стану термінології викликала необхідність описати предмет, методи і продукти (результати) термінологічної діяльності, надати відомості про норми і рекомендації, розроблені як на міжнародних, так і на національних рівнях.

Так, наприклад, упровадження системного методу для аналізу терміносистеми бібліотекознавства було досліджено І. М. Суисловою⁴². Автор розглядала терміносистему бібліотекознавства як множину термінів з відносинами і зв'язками між ними, яка утворювала визначену цілісність, була одним із різновидів великих систем. Як підсистема декількох більших систем, бібліотечна термінологія зазнає впливу цих систем, котрі інтенсивно розвиваються, поповнюється новими термінами, які розпадаються на декілька груп. Найзначнішою з них є група термінів, які в свою чергу, виникли за останні десятиліття під впливом розвитку нових прогресивних форм бібліотечного обслуговування та автоматизації бібліотечних процесів.

Термінологічна робота здійснювалася у таких широких масштабах, що з'явилася так звана загальна теорія термінології, яка порівнювала та узагальнювала досвід термінологічної роботи, сприяла створенню і удосконаленню термінологічних систем окремих галузей, виявляючи ті спільні риси, котрі були властиві будь-якому терміну. Для фахівців, які займалися складанням та упорядкуванням термінологічних систем, філологів, термінологів, логіків та викладачів у 1989 р. було видано книгу «Загальна термінологія». Її автори – О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва – фахівці Інституту мовознавства Академії наук СРСР представили загальну теорію термінології, у якій були виявлені спільні риси, властиві термінам різних галузей знання як одиницям спеціальної лексики. У монографії значну увагу приділено

проблемам підмов термінологічних полів, типам класифікацій і дефініцій, критеріям оцінки термінів, мовній основі спеціальної лексики.

У 1990 р. видавництво «John Benjamins» випустило книгу відомого англійського термінолога Дж. Сейгера «Практичний курс обробки термінології»⁴³. Дж. Сейгер (професор Манчестерського університету) є автором ряду публікацій з термінології та автоматичної обробки термінологічних даних. У роботі, яка має практичну спрямованість, висвітлюються як основні теоретичні, так і практичні питання термінознавства: предмет термінознавства, зв'язок термінознавства з іншими науками, когнітивні, лінгвістичні і комунікативні аспекти термінології, розробка термінології і функціонування термінологічних банків даних тощо. Монографія – корисний довідник з проблематики термінології для найширших кіл читачів.

Як уже зазначалося, бібліотечні енциклопедії давно існують у провідних зарубіжних країнах – Великобританії, Німеччині, США. Найвідоміша з них – «Всесвітня енциклопедія з бібліотечного і інформаційного обслуговування» (World Encyclopedia of Library and Information Services. 3rd ed. Chicago, 1993) Американської бібліотечної асоціації. Репертуар довідкових видань цих країн настільки широкий, що важко навіть перерахувати їх: «Американський бібліотечний довідник»⁴⁴, якому вже виповнилося понад 70 років; «Британський бібліотечний щорічник»⁴⁵ – ровесник століття; «Енциклопедія бібліотекознавства і інформатики»⁴⁶, яка видається американською компанією Деккер з 1968 р.; «Міжнародна енциклопедія з інформатики і бібліотекознавства»⁴⁷, що вийшла в Лондоні у 1997 р. та ін.

У Росії є енциклопедії зі суміжних з бібліотечною справою галузей – з книжкової справи (1982, 1999), з музейної справи (2001), однак бібліотечна справа відображена в них лише частково. 2005 р. має вийти з друку російська «Бібліотечна енцик-

⁴³ Sager J. C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing House, 1990. – 254 p.

⁴⁴ American library directory. – New York: R. R. Bowker; London: Bond, 1930.

⁴⁵ British library year book ... A record of library progress and work / Ed. by T. Greenwood London: Greenwood and co., 1900.

⁴⁶ Encyclopedia of library and information Science. – New York: Dekker and co., 1968.

⁴⁷ International Encyclopedia of Information and Library Science. – London; New York: Routledge, 1997. – 492 p.

⁴² Сулова И. М. Терминология библиотековедения как системное образование // Терминология библиотечного дела. – М., 1975. – С. 30–96.

лопедія», роботу над створенням якої було розпочато ще у 1996 р. Основний зміст енциклопедії, загальний обсяг якої майже 110 авторських аркушів, – це систематизований збір понад 2000 статей, присвячених бібліотечній справі, різним аспектам теорії та практики забезпечення суспільства документованою інформацією.

Редакційна колегія видання повідомила, що у ході підготовки матеріалів енциклопедії вона послідовно дотримувалася кількох принципових положень, а саме: статті з питань історії, теорії та практики бібліотечної справи відображають перевірені часом наукові концепції та погляди (автори уникали кон'юнктурних ідеологічних та інших крайнощів); описання розвитку бібліотечної справи в регіонах і центральних регіональних бібліотеках здійснили спеціалісти відповідних регіонів; пропорційне співвідношення статей з бібліотечної справи, бібліографії, інформатики, книгознавства, інших суміжних дисциплін дотримано з пріоритетом бібліотекознавства.

Серед критеріїв підготовки статей-персоналій були: наявність монографій, наукових праць, підручників; створення великої бібліотеки або успішний етап її розвитку, керівництво бібліотечними кампаніями загальнодержавного значення; створення школи або нового наукового напрямку в бібліотекознавстві та бібліографії; ініціювання та розвиток нового напрямку бібліотечної діяльності в масштабах держави тощо. Найближчим часом матимемо змогу детальніше ознайомитися з даними виданням. Немає сумнівів у тому, що російська «Бібліотечна енциклопедія» стане важливим інструментарієм у роботі бібліотечних фахівців близького та далекого зарубіжжя.

Перелік довідкових видань можна доповнити і продовжити багатьма досить вдалимими та інформативними виданнями, які вийшли за кордоном. Але набагато важливіше інше – знайти можливість докладно вивчити зарубіжний досвід підготовки, випуску, поширення різноманітних довідників з бібліотечної, інформаційної та книговидавничої справи. Необхідно познайомитися з основними з них, використати методіку і техніку їх укладання, навчитися планомірно поповнювати їх новими фак-

тами, відомостями, ілюстративними матеріалами, статистикою, які характеризують історію та сучасний стан світового бібліотекознавства.

Сучасний рівень розвитку бібліотечної галузі висуває все вищі вимоги до розробки систем наукових термінів та до необхідності їх послідовного упорядкування. Наслідком цього є збільшення кількості досліджень та, відповідно, публікацій, які стосуються різних проблем термінологічної діяльності, а також кількості словниково-термінологічних видань, котрі створюються в різних країнах світу. Так, наприклад, під керівництвом Івана Каніча з університетської бібліотеки у Люблянці було розпочато створення перекладного (з англійської та кількох європейських мов) багатомовного словника бібліотечних термінів. Національна і університетська бібліотека Словенії після багаторічної роботи у 2003 р. випустила першу пробну частину «Термінологічного словника з бібліотечної справи». Відділ бібліотекознавства Національної бібліотеки Чехії сьогодні є ініціатором і виконавцем проекту створення бази даних з термінології в галузі бібліотекознавства та інформатики. Основний зміст проекту та докладна інформація про хід його виконання вміщувався на сторінках журналу «Читач»⁴⁸.

Розвиток будь-якої галузі знання безперечно сприяє розвитку її термінології. Тому термінологічна робота ніколи не може бути завершеною. На кожному її етапі здійснюється лише систематизація існуючих термінів, продиктована необхідністю досягнення взаєморозуміння між фахівцями галузі.

Глобальна комунікація, міжмовні та міжнаціональні зв'язки сьогодні вирішальним чином визначають буття суспільства. І оскільки істотним елементом цих зв'язків є спеціалізована комунікація, яка потребує фундаментальної матеріальної бази, то розробка, узгодження і впровадження сучасної уніфікованої, якісної термінології наук є пріоритетами інтелектуальної діяльності людства у XXI столітті.

⁴⁸ Ressler M. Česká výkladová terminologická databáň se z oblasti knihovnictví // Čtenář. – 2002. – Roč. 54, N 10. – S. 280–281.

УДК 929

Світлана ЛЯШКО,

пров. наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

Біографіка чи біографістика?

Однією з теоретичних проблем сучасної біографістики як галузі історичної науки є формування її понятійного апарату. Узгодження принципових позицій щодо термінології сприяє більшому порозумінню між науковцями та дослідниками, які працюють у біографістиці.

Ключові слова: біографія, біографіка, біографістика, галузь історичної науки, термінологія.

Приводом для написання цієї праці стала поява в Санкт-Петербурзі в 2003 р. довідково-методичного посібника І. Ф. Петровської «Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов»¹, який був виданий під егідою Російського інституту історії мистецтв (Міністерство культури Російської Федерації).

Петровська Ірина Федорівна – історик, фахівець з джерелознавства історії російської культури, доктор мистецтвознавства, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Російського інституту історії мистецтв. Вісімнадцять років працювала у Російському державному історичному архіві, Центральному Державному військово-історичному архіві (Ленінградська філія). Автор праць: «Труды по генеалогии как источник биографических сведений» (1982), «Некрологи в русской печати 19 – нач. 20 вв.» (1982), «К вопросу о биографике» (1989) та ін.²

Головна мета посібника – через джерела, які містять «сведения о людях образованного общества», сприяти розвитку біографіки як спеціальної історичної дисципліни, продемонструвати можливості біографічних розшуків, допомогти біографам і укладачам біографічних довідок у пошуках необхідних матеріалів³.

¹ Петровская И. Ф. Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов. – СПб.: «Logos», 2003. – 490 с.

² Петровская И. Ф. Труды по генеалогии как источник биографических сведений // Русская литература. – М., 1982. – № 2; *Ее же*. Некрологи в русской печати 19 – нач. 20 вв. // Там же. – № 3; *Ее же*. К вопросу о биографике // Источниковедение истории русской музыкальной культуры 18 – нач. 20 вв. – М., 1989.

³ Петровская И. Ф. Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений... – С. 91.

Книга складається з двох частин: 1) теоретичні основи біографіки як спеціальної історичної науки; 2) систематичний аналітичний огляд джерел біографічних відомостей про росіян 1801–1917 рр.

У першій главі під назвою «Введение в биографику»⁴ розглядається біографіка «як спеціальна наука системи історичних наук», яка за допомогою методів історичних досліджень, вивчає минуле людства. Об'єкт вивчення біографіки – людина в історії в усіх проявах її існування.

Біографіка включає не тільки розробку теоретичних проблем самої науки та закономірностей людського життя, але і власне біографічне знання: укладання біографій та інших видів біографічних свідочств, а також сукупність результатів цієї діяльності. Її результати входять до складу історії наук, мистецтвознавства, історії педагогіки, техніки тощо.

Головне навантаження видання виконує друга частина дослідження: джерела біографічної інформації про росіян 1801–1917 рр.⁵ Авторка поділила джерела на 9 груп, кожній з яких надається змістовна характеристика. Практичну біографіку становлять понад 70 універсальних, національних і регіональних, галузевих енциклопедій за 1835–2002 рр.; більше ніж 300 біографічних і біобібліографічних словників та біографічних збірок; періодичні та ретроспективні списки службовців та інших осіб; некрополі та некрологи; архівні матеріали; біографічні та фактографічні посібники з історії Росії.

У заголовку посібника винесено назву «Биографика» – термін, який з'явився в Росії у 20-ті роки ХХ ст. як визначення самостійної наукової дисципліни. В Україні в сучасних працях частіше використовується термін «біографістика».

Тема «людина в історії» надзвичайно різнома-

⁴ Там же. – С. 9–96.

⁵ Там же. – С. 97–162.

нітна. Вона містить у собі проблему ролі особистості в історії, біографії великих людей, життєписи «маленької людини», сюжети політичної історії, історичної антропології тощо. Для розуміння сутності та особливостей наукової дисципліни, яка вивчає «людину в історії», важливо проаналізувати її термінологічне визначення. На нашу думку, це сприятиме більшому порозумінню науковців, які працюють у цій сфері.

У лінгвістичному аспекті біографія (грец. *biographia*) – життєпис, історія життя⁶. У російській та українській науковій літературі, у тому числі і словниках (мовних, термінологічних, лінгвістичних, етимологічних тощо) вживаються похідні від *biographia*: біограф (рос. биограф), біографіст (биографист), біографічний (биографический, биографичный), біографічність (биографичность), біографізм (биографизм), біографічний метод⁷. Термін «біографіка – як мистецтво описувати життя» зустрічається на початку ХХ ст. в «Полном словаре иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке с означением их корней. Составили по лучшим источникам Бурдон и Михельсон»⁸.

В «Енциклопедичному словнику» Ф. Брокгауза і І. Ефрона в статті «Биография и биографические сборники» зазначено, що «Биографией называется изображение жизни данной личности, удовлетворяющее требованиям исторической науки. Как произведение научное, Б. не ограничивается изложением внешних фактов из жизни данного лица, а стремится проследить ход духовно-нравственного развития этого лица; как произведение художественное, она должна уловить сущность его характера и представить его в ярком образе»⁹. Автор

⁶ Словарь иностранных слов / В. В. Бурцева, Н. М. Семенова. – М.: Рус. яз.-Медиа, 2003. – С. 104.

⁷ Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1985; Новые слова и значения: Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов / Под ред. Н. З. Котелова. – М., 1984; Словарь современного русского литературного языка: В 20-ти т. / Под ред. К. Горбачевич. – М., 1991.

⁸ Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке с означением их корней / Сост. по лучшим источникам Бурдон и Михельсон. – 10-е изд. – М., 1903. – С. 83; Объяснительный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке, с объяснением их корней / Сост. по словарям: Гейзе, Рейфа и др. Михельсон. – 12-е изд. – М., б. д. – С. 118.

⁹ А. Я. Биография и биографические сборники // Энциклопед. сл. (изд. Ф. Брокгауза и И. Ефрона). – СПб., 1891. – Т. 4. – С. 33–36.

статті, відомий російський бібліограф О. Є. Яновський, підкреслив два суттєвих моменти біографії – науковість та належність її до літературного жанру.

Щодо генези терміна «біографія», то на його основі спочатку утворилася назва певної галузі знань, а потім – і галузі історичної науки («біографіка», «біографістика»).

У Росії в 1916 р. М. Рибніковим, директором Педологічного інституту була розроблена програма створення Біографічного інституту – міждисциплінарного наукового центру масової біографічної документації і дослідження проблем біографіки в контексті гуманітарного знання. За мету вважалося «систематическое, всестороннее научное изучение человеческих биографий»¹⁰. На початку 20-х років ХХ ст. «біографіка» як дисциплінарне поняття з'явилося у працях професора історії Ростовського університету І. Т. Філіппова¹¹. У 1927 р. Г. О. Винокур у праці «Биография и культура» назвав нову дисципліну «биографией» і відніс її до історичної науки¹². Однак друга назва дисципліни не закріпились у термінології.

В Україні наприкінці 1918 р. в Українській академії наук було утворено Постійну комісію для складання біографічного словника діячів України (проіснувала до 1933 р.). Головним завданням Комісії було створення Українського біографічного словника. Ґрунтовні методичні розробки стосувалися питань створення Словника (критерії добору персоналій, укладання реєстру імен тощо). В одному з протоколів Комісії за 1919 р. її керівник П. Я. Стебницький посилається на відкриття Біографічного інституту в Москві.

До 70-х років ХХ ст. історична наука в Росії та Україні надавала пріоритет макроісторії, історії суспільства, видатних особистостей. Історичний процес залишався, переважно, історією формацій, способів виробництва, класової боротьби, ідеологічних систем, а не історією людини. Теорія історії концентрувала увагу на людських масах. У цей час теоретичні засади біографії розроблялися переважно для універсальних енциклопедій і довідників і існували частіше у вигляді інструкцій і рекомендацій.

На початку 70-х років відбувався процес уточ-

¹⁰ Рыбников Н. А. Изучение биографии: Темы семинария, указатель литературы. – М., 1922.

¹¹ Филиппов И. Т. К вопросу о науке биографии // Изв. Северо-Кавказского гос. ун-та. – Ростов-на Дону, 1926. – Т. 8. – С. 89–92.

¹² Винокур Г. О. Биография и культура. – М., 1927.

нення об'єкта окремих суспільних наук. Людина стала об'єктом наукового пізнання у низці дисциплін історичного циклу: в історіографії, соціальній історії, історичній антропології тощо. У дослідницьких працях починає поширюватися термін «біографіка»¹³. Широкого вжитку набув термін «біографічний метод», який увійшов у практику, передусім, літературознавчих досліджень, і був уперше застосований французьким літературним критиком Ш. Сент-Бевом ще у XIX ст.¹⁴. Деякою мірою цей метод відповідав терміну «біографіка», який відносив біографію до мистецтва опису життя художніми засобами. Поряд з ними з'являлись праці істориків, філософів, літературознавців, в яких актуалізувались проблеми особистого, індивідуального та шукались методичні підходи наукового аналізу для їхнього втілення в біографіях¹⁵. Значно посилювався науковий інтерес до біографії особи у різних її проявах (за характером організації та інтерпретації джерел відповідно до творчих завдань біографа: літературної, наукової, науково-художньої, енциклопедичної, довідникової тощо) і наукової історичної дисципліни, як-то біографіка чи біографістика.

У 90-х роках тривало виокремлення сутнісних ознак нової наукової дисципліни, формування її понятійно-термінологічного апарату. Наприклад, у сучасній російській енциклопедії «Отечественная история: История России с древнейших времен до 1917 г.» відомий російський дослідник з проблем біографії І. Л. Біленький дає таке визначення: «Биографика – специальная дисциплина и область знания, разрабатывающая теоретические, историогра-

фические, методические, источниковедческие проблемы биографий. Тесно связана со вспомогательными и специальными историческими дисциплинами (генеалогией, геральдикой, палеографией и др., филологией, краеведением, словарно-энциклопедическим делом, библиографией и др.). Развивалась в контексте эволюции исторического сознания и представлений о месте человека, его жизни и судьбе в истории культуры»¹⁶.

Щодо терміну «біографістика», то в Україні він почав використовуватися в науковій літературі поряд з терміном «біографіка». Певний час біографістика науково-мистецькими колами сприймалася як форма «біографії», тобто як різні типи та види біографічного тексту (біографічна література, біографічний жанр, мистецтво біографії, біографічні дослідження тощо), а не як наукова дисципліна. Нова історична дисципліна розвивалась у нерозривному зв'язку з історичним знанням та історичною наукою.

Як науковий термін, біографістика в Україні набула чинності з 90-х років XX ст. В 1993 р. в системі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України було створено відділ, який через рік було перетворено в Інститут біографічних досліджень. Органічно, одним з напрямків роботи Інституту стала розробка методичних і методологічних засад історичної дисципліни, яка отримала назву біографістика. Однією з ознак оформлення нової наукової дисципліни стало утворення Інституту біографічних досліджень, спеціальних кафедр у деяких університетах, Українського біографічного товариства та створення спільноти науковців і дослідників, роботи яких об'єднані зазначеною проблематикою. З різних проблем біографістики проводяться наукові конференції, захищаються дисертації.

У видання «Історична наука: термінологічний і понятійний довідник»¹⁷ увійшло поняття «біографістика історична». У багатьох повідомленнях науково-практичної конференції «Український біографічний словник: історія і проблематика створення» (Львів, 1996) дослідники і науковці широко використовували поняття «біографістика»¹⁸.

¹⁶ Біленький І. Р. Биографика // Отечественная история: История России с древнейших времен до 1917 г.: Энциклопедия в 5-ти т. – М., 1994. – Т. 1. – С. 233–234.

¹⁷ Корольов Б. Биографістика історична // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К.: Вища школа, 2002. – С. 35–36.

¹⁸ Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Український біографічний словник: історія і проблематика створення. – Л., 1997. – С. 40–47.

¹³ Гернек Ф. Принципиальные соображения относительно науки биографики. – М., 1971; Валевский А. Л. Основания биографики. – К.: Наук. думка, 1993.

¹⁴ Світайло Л. Р. Біографічний метод // УЛЕ. – К., 1988. – Т. 1. – С. 190.

¹⁵ Павлова Т. О. Биографістика в СССР // Историческая биография: Сб. обзоров к XVII Междунар. конгрессу истор. наук. – М., 1990. – С. 5–6; Біленький І. Л. Биографика как дисциплина гуманитарного цикла // Лица: Биографический альманах. – М.; СПб., 1995. – № 6. – С. 32–68; Его же. Биографика в системе наук о человеке: Становление, этапы развития и междисциплинарный контекст отечественного биографоведения. – М., 1999; Лосиевский И. Я. Научная биография писателя: проблемы интерпретации и типологии. – Х.: Крок, 1998; Стус Д. Біографія: суб'єктивізація об'єкта // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 28–43; Петровская И. Ф. Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов. – СПб., 2003. – 490 с.

Дисциплінарний статус біографістики як галузі історії і її власна ідентифікація були закріплені в працях співробітників Інституту та монографії директора Інституту біографічних досліджень, доктора історичних наук В. С. Чишка: «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України». Зміст поняття «біографістика» як галузі історичної дисципліни, що вивчає історію, теорію та практику історико-біографічних досліджень – у вивченні біографії особистості через всю сукупність біографічних джерел. «Оскільки об'єктом біографістики як науки ... є особа ... в історії як явище в його різноманітних зв'язках з суспільством, у сфері біографістики діють закони історичної методології, методики і методів пізнання людини як особистості в історичному процесі; вони передбачають і залучання до наукового дослідження особистості ... методик різних наук ...»¹⁹. Ідентифікація біографістики відбувалась у контексті розробки її теоретичних та методичних засад²⁰. Термін «біографістика» вводиться істориками в «предметну галузь, у якій існує встановлений понятійний науково обґрунтований апарат, узгоджений з методологічними та методичними основами історичної науки, і який за своїм обсягом і змістом виходить за межі поняття «біографіка»²¹.

Термін «біографіка», на думку В. С. Чишка, «...увійшов в ужиток істориків літератури, як синонім мистецтва написання біографії з середини 19 ст. із Західної Європи. З середини ХХ ст. (на заміну «біографічному методу») він виконує функції наукового підходу до прийомів написання біографії в літературній творчості. Він увійшов до обігу на рівні спілкування і ніколи не визначався в біографічних дослідженнях як науковий»²². Тобто, біографічний метод не є еквівалентом біографічній реконструкції у всіх її проявах, а лише один з прийомів біографічного опису.

¹⁹ Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К., 1996.

²⁰ Українська біографістика: Зб. наук. пр. – К., 1996. – Вип. 1; Там само. – К., 1999. – Вип. 2.

²¹ Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України... – С. 6.

²² Там само.

У строгому розумінні – понятійний зміст термінів описується визначенням (дефініцією), в якому на науково-методичному рівні розкриваються необхідні і достатні ознаки даного поняття і відмежовують його від інших у структурі знання²³. У визначенні поняття (І. Біленький та В. Чишко) пішли емпіричним шляхом: шляхом виділення об'єкта пізнавальної діяльності, області вивчення дисципліни та методів (прийомів) досліджень. В обох випадках у визначеннях поняття відсутні предмет наукового дослідження та ознаки, які виокремлюють його від інших галузей наукових дисциплін.

Незважаючи на термінологічні розбіжності в назві дисципліни (біографіка – біографістика), дослідники погоджуються в головному, що вона є галуззю історичної науки, яка використовує її пізнавальні можливості, а також методи інших наук (літератури, філософії, соціології тощо). Тому визначення, наведені І. Біленьким та В. Чишком, мають право на існування.

На нашу думку, обидва терміни «біографіка» і «біографістика» мають право на існування як, наприклад, «космонавтика» і «аеронавтика». Зауважимо, що в США, Німеччині, Франції біографії вивчаються в межах дисципліни, яка має назву історична антропологія. Поряд з іншим, історична антропологія вивчає конкретну історичну людину з її досвідом, індивідуальним і колективним образом поведінки, які зумовлені культурою в широкому сенсі. «Исследовательский пафос исторической антропологии, – вважав російський дослідник А. Я. Гуревич, – состоит в раскрытии человеческого содержания истории – во всех без исключения проявлениях общественного человека и, главное, в достижении на этой основе качественно нового исторического синтеза»²⁴.

²³ Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения. – СПб.: СПбУ, 2003. – С. 29–30.

²⁴ Гуревич А. Я. Историческая наука и историческая антропология // Вопросы философии. – 1988. – № 1. – С. 56.

З ІСТОРІЇ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

УДК 002.2:351.751.5(09)

Оксана ФЕДОТОВА,

докторант Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Нормативна й виконавча документація органів державного управління 20–30-х років ХХ ст. як джерело з історії цензури друкованих видань в Україні

У статті розглядаються нормативно-виконавчі документи органів державного управління України 20–30-х років як джерело для висвітлення основних напрямів становлення цензури. Здійснено загальний огляд матеріалів НКО у СРСР та його підрозділів, які безпосередньо стосувалися питань зберігання, розповсюдження і використання творів друку.

Ключові слова: нормативно-виконавча документація, органи управління, цензура друкованих видань.

Одним з найважливіших відомств, яке займалося реалізацією цензурної політики в Україні у 20–30-х роках ХХ ст., був Народний комісаріат освіти. Саме названий орган і його структурні підрозділи, підпорядковуючись РНК УСРР, створювали й упроваджували ряд документів, на основі яких здійснювався контроль за сферою друкованої продукції. Зважаючи на недостатню розробленість вказаної теми, згадані матеріали потребують окремого вивчення.

Завданням нашого дослідження є аналіз нормативно-виконавчої документації органів державного управління з метою визначення ступеня інформативності даної джерельної групи для відтворення історії цензури друкованих видань в Україні.

Отже, повертаючись до розгляду проблеми, необхідно зазначити, що беручи участь у дозволі чи забороні по розповсюдженню літератури, НКО та його підрозділи, тим самим, виконували цензорські функції.

Постанови й циркуляри відомства частково публікувалися в його збірниках, котрі досить часто змінювали свої назви, проте служили практично єдиним місцем оприлюднення нормативних документів та в «Бюлетені НКО» (1920–1933), де обнародувалися циркуляри й підзаконні акти.

Зауважимо, що розпорядження та накази НКО зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України, ф. 166).

Заслужують на увагу й постанови Наркомату освіти, в котрих також фіксувався законодавчий акт, у якому ініційовано появу певного нормативного документа, чи попередню постанову відомства. Основний зміст їх полягав у чіткій регламентації дій підлеглих організацій і посадових осіб. Інформаційна цінність вказаних джерел визначається саме тими конкретними відомостями, які містяться в них.

Протоколи засідань Колегії НКО також слід віднести до нормотворчих актів, оскільки виписки з них розсилалися по установах, підпорядкованих НКО та виконували функції розпоряджень і наказів. Ці матеріали знаходяться у фонді НКО, і їх значення як джерела з історії цензури друкованих видань ще не розкрито. Між тим, формування кадрової політики на підставі тісного взаємозв'язку з партійними структурами відбувалося саме в цьому органі. Президіум Колегії НКО розвивав й доповнював вказівки РНК, створюючи як інструкції про порядок зберігання й використання таємних матеріалів, так і положення про спецхови. Важливість названих документів у тому, що саме вони, будучи підзаконними актами, визначали конкретні методи і порядок обмеження інформації, орієнтованої на користувачів. Крім того, Колегія розробляла деякі постанови та рішення стосовно розподілу бібліотечних фондів на відкриті й закриті, незалежно від попередніх наказів РНК. Слід, до речі, вказати на різну спрямованість цих директив,

оскільки одні торкалися центральних і наукових бібліотек, а інші – масових. Дані матеріали формують уявлення щодо функціональних різновидів спецсховів та їх типів. Проте обсяги й наповнення спеціальних фондів за цим джерелом встановити неможливо.

Нормативні акти підрозділів НКО публікувалися у вигляді наказів, циркулярів, розпоряджень. Розпорядчі документи лише частково висвітлювалися на сторінках періодики. Тому, тільки вивчивши їх, можна відтворити об'єктивну картину партійного й державного впливу на цензуру друкованої продукції, зважаючи на те, що згадані матеріали ілюструють ступінь самостійності кожного відомства у проведенні партійної лінії.

Розглянемо документацію окремих відомств НКО й спробуємо розкрити її значення як історичного джерела для аналізу вказаної проблематики.

Так, заслуговують на увагу нормативні документи Головополітосвіти (ГПО) при НКО, що частково вміщувалися в «Бюлетені НКО» й відомчих виданнях. Найінформативнішими є нормативні акти Бібліотечного відділу та Центральної бібліотечної комісії (ЦБК), оскільки розширюють розуміння цілей і завдань проведення бібліотечних чисток, регламентують діяльність бібліотекарів щодо опрацювання книжкового фонду, визначають умови зберігання й використання вилученої літератури. У ряді циркулярів знаходимо й детальні розпорядження відносно подальшої долі заборонених видань. Згадані інструкції є найголовнішими для розуміння механізму виконання цензурних постанов НКО і Головліту, а також з'ясування ступеня самостійності ГПО. Листування його керівників також віддзеркалює процес створення мережі спецфондів. У ньому розкривається мотивація появи нормативних актів та їх ініціатори, висвітлюються деталі щоденної роботи.

Безпосереднє відношення до вказаної теми мають нормативні документи Укрголовнауки і Державного науково-методологічного комітету (ДНМК) при НКО УСРР. Розпорядження цих відомств також були вміщені на сторінках «Бюлетеня НКО». Так, скажімо, ДНМК готував списки навчальних видань, допущених до використання у навчальному процесі, та підручників, ухвалених до перевидання. Ці переліки цікаві тим, що дозволяють з'ясувати обсяг діяльності Головліту з контролю за навчальною книгою. Циркуляри Укрголовнауки дають можливість визначити порядок допуску читачів до бібліотечних фондів. Оскільки дані постанови розроблялися у контексті директив Головліту, ЦК КП(б)У й РНК УСРР, висвітлювати

їхню цензурну політику за архівними джерелами не є доцільним.

Вказана проблема також передбачає згадку про документацію Головного управління у справах літератури та видавництва при НКО (ЦДАВОВ України, ф. 4605). Фонд Головліту став доступним для науковців лише з 1991 р. Проте, суттєва частина матеріалів ще залишається в таємному режимі. На жаль, джерела, які розкривають діяльність відомства у довоєнні роки, не збереглися. Як констатується в історичній довідці щодо спецзберігання, з початком Великої Вітчизняної війни, під час евакуації ці документи було втрачено.

Окремі джерела, які відображають деякі напрями роботи органів цензури протягом 20-х років, знаходяться в зібраннях Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф. 1 ЦК КП(б)У). Маємо на увазі матеріали звітності Головліту за 1927–1928 рр. Останні вбачаються досить цінним джерелом, оскільки містять не тільки статистичні відомості стосовно затриманих видань, а також їхню типо-видову характеристику і тематичний аналіз.

Певний інтерес становлять нормативні документи Книжкової палати України (перебувала у підпорядкуванні НКО), які зберігаються в ЦДАВОВ України (ф. 166) та в Науковому архіві Книжкової палати України ім. І. Федорова (ф. 5131). Це оригінали й копії розпоряджень НКО, РНК, ВУЦВК, власні нормативні акти, листування з вищими інстанціями, видавництвами, архівами. Основна частина їх присвячена питанням розповсюдження обов'язкового примірника видань, зокрема розподілення таємного примірника друку.

Досить важлива інформація міститься в матеріалах Наукового архіву установи, які розкривають наслідки її перевірок за 1934–1936 рр. та ілюструють цензурну політику органів управління щодо друкованих творів. Виняткову цінність становлять документи з питань організації й налагодження діяльності Кабінету громадянської війни в структурі Української книжкової палати (складової частини спецфонду), створеного 1 жовтня 1934 р. в зв'язку із запровадженням при ЦК КП(б)У Комісії Історії громадянської війни. Серед них переважають нормативні та інструктивно-методичні матеріали, обмежені грифом «таємно» й «цілком таємно».

Дані джерела свідчать про те, що Книжкова палата виступала в ролі першочергового виконавця постанов органів державної влади та управління у сфері цензури друкованої продукції. Так, співробітники установи неодноразово займалися складан-

ням бібліографічних списків й покажчиків забороненої й рекомендованої літератури. Однак ці посібники майже не збереглися. На нашу думку, вони були цілеспрямовано знищені за наказом органів цензури під час проведення чисток Наукового архіву.

Таким чином, за результатами дослідження варто зробити висновок, що нормативну й виконавчу документацію НКО УСРР та його підрозділів слід розглядати як повноцінне джерело з історії цензури друкованих видань в Україні у 20–30-х роках ХХ століття. Різні інструкції, розроблені відомчими підрозділами, деталізують підзаконні акти НКО та відображають характер проваджуваної ними політики. Циркуляри й накази цих органів, орієнтовані не тільки на НКО, а, в першу чергу, на ЦК КП(б)У, розкривають джерела поповнення спецфондів друкованими виданнями, уточнюють і розширюють знання про різні типи спецсховів, їхній кількісний та якісний склад. Тому, саме цей матеріал варто вважати найціннішим для викладення особливостей формування й реалізації цензурної політики в галузі творів друку.

Література

1. Горяева Т. М. Развитие форм и методов моделирования в архивно-источниковедческих исследованиях истории культурной политики 1917–1940 гг. // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе: Докл. и тезисы выступлений на третьей Всерос. конф. 25–26 фев. 1999 г. – М., 1999. – С. 143–150.
2. Дубровіна Л. А. Джерелознавство історії України: Довідник / НАН України. – К., 1998. – 348 с.
3. Зеленов М. В. Аппарат ЦК ВКП (б)–ВКП (б), цензура и историческая наука в 1920-е годы: Моногр. – Нижний Новгород, 2000. – 540 с.
4. Ковальский Н. П. Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения. – Запорожье: РА «Тандем – V», 1999. – 36 с.
5. Очеретяню В. І. Загратована думка: [Етапи, форми і методи обмеження інтелектуальної свободи в Україні] / Ін-т історії України НАН України; Голов.редкол. наук.-докум. сер. кн. «Реабілітовані історією». – К.: Рідний край, 2000. – 150 с.
6. Очеретяню В. І. Загратовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20–30-ті роки // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1999. – № 1/2. – С. 128–141.
7. Очеретяню В. Політична цензура в системі контролю за особистістю та суспільством: До 80-річчя створення рад. цензури // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1998. – № 1/2(6/7). – С. 70–79.
8. Пиріг Р. Документи «окремої папки» ЦК КП(б)У як історичне джерело // Укр. археограф. щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4. – С. 131–143.
9. Сенченко М. Книжкова палата України. Історія і сьогодення. – К.: Кн. палата України, 2004. – 164 с.: іл.
10. Федотова О. Спецфонд Книжкової палати України: Передумови створення, шляхи еволюції та характеристика з позицій сьогодення // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 11. – С. 28–31.
11. Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов власти и органов управления УССР: Краткий справ. / Глав. архив. упр. при Сов. Министров УССР; Авт.-сост.: И. Ткач (ответ. сост.), В. Брожек, В. Прокопчук, Е. Рыбалко. – К., 1984. – 415 с.
12. ЦДАГОУ: Путівник / Авт.-упоряд. Б. Іваненю (кер.), О. Бажан, А. Кентій, Н. Маковська, А. Соловійова – К., 2001. – 495 с. (Архівні зібрання України).
13. Центральный державный архив Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР; Ред. кол.: Л. Гусева, М. Колесник та ін. – К.: Харк. книжкове вид-во, 1960. – 675 с.
14. Шаповал Ю. Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета // Бахмутський шлях. – 2001. – № 1–2. – С. 84–110.
15. Шмидт С. О. О классификации исторических источников // Путь историка. Избранные труды по источниковедению и историографии. – М., 1997. – С. 70–76.

Ігор ТКАЧЕНКО,

аспірант Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Видавнича діяльність М. С. Грушевського в Києві (1907-1914) у документах Київського Тимчасового комітету у справах друку

У статті розглядаються документи Київського Тимчасового комітету у справах друку, які мають стосунок до видавничої діяльності М. С. Грушевського в Києві в 1907–1914 рр. На основі використаних матеріалів фонду 295 ЦДІАК України досліджується видання журналу ЛНВ та популярних селянських тижневиків «Село» та «Засів». Подаються відомості про редакторів цих видань, їх спрямування, зміст, а також офіційну позицію царської адміністрації щодо української періодичної преси на прикладі М. С. Грушевського та його київських видань.

Ключові слова: Київський Тимчасовий комітет у справах друку, джерела грушевськознавства, М. С. Грушевський, ЛНВ, «Село», «Засів», видавнича діяльність М. С. Грушевського в Києві.

Революція 1905 року в Росії відкрила нові можливості для розвитку преси в Україні. Нові правила про друк дещо послабили адміністративний тиск на періодичні видання, внаслідок чого стала можливою поява україномовних видань на території Російської імперії. Змінені умови існування преси дозволили також М. С. Грушевському перенести свою діяльність зі Львова до Києва задля збереження всеукраїнського характеру «Літературно-Наукового Вістника» (далі ЛНВ).

Новий цензурний статут і тимчасові правила про періодичний і неперіодичний друк, видані в 1905–1906 рр., відміняли попередню цензуру і адміністративні утиски, але зберігали судові переслідування за порушення правил цензури. Нагляд за виконанням цих правил було покладено на Тимчасовий комітет у справах друку (створений рішенням міністра внутрішніх справ від 12 червня 1906 р., існував до 1917 р.) на основі тимчасових правил для неперіодичного друку, оголошених в наказі Сенату 26 квітня 1906 р.

Комітет займався всіма питаннями, пов'язаними з існуванням і виданням української преси на території всієї України і в Києві, зокрема. Фонд Комітету міститься в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІАК України, ф. 295) і налічує 620 справ, присвячених таким питанням: видача посвідчень на видання періодичних видань, циркуляри Головного управління у справах друку, цензурні постанови, відомості про благонадійність редакторів періодичних видань, списки газет, які виходили в Києві тощо.

Документальні матеріали Комітету є джерелом вивчення історії української преси початку ХХ ст., у тому числі й київських періодичних видань М. С. Грушевського (ЛНВ, народні тижневики «Село» (1909–1911) та «Засів» (1911–1912)), а тому їх не можливо оминати у процесі дослідження. Так, документи, представлені в фонді, слугували одним з джерел дисертаційних досліджень, присвячених як виданням М. С. Грушевського¹, так і українській періодиці в цілому².

Слід зауважити, що зазначена в назві тема дослідниками практично не розроблялася, а джерельна цінність документів Тимчасового комітету у справах друку, пов'язаних з видавничою діяльністю М. С. Грушевського в Києві, не встановлена, оскільки використовувалися дослідниками в історичному, а не джерельному ракурсі. У свою чергу, такі дослідники життя і діяльності М. С. Грушевсь-

¹ Корбич Г. «Літературно-науковий вісник» і український літературний процес: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1995; Кузіна Н. Роль «Літературно-Наукового Вістника» в національному відродженні України (Київський період 1907–1919 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 18 с.

² Березовський О. Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905–1907 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 16 с.; Клименко І. Архіви українських часописів кінця ХІХ – початку ХХ ст. в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії редакційно-видавничої діяльності: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.

кого, як Л. Винар³ та Г. Сварник⁴ не зазначають документи фонду Київського Тимчасового комітету у справах друку у якості джерела грушевськознавства, що, на нашу думку, не є справедливим.

Саме в цьому контексті є актуальним залучення фондів Тимчасового комітету у справах друку до справи дослідження видавничої діяльності М. С. Грушевського і розширення джерельної бази грушевськознавства.

Займаючи далеко не останнє місце в історії української преси, видання, редаговані М. С. Грушевським у Києві в 1907–1914 рр., широко представлені в документах Київського Тимчасового комітету у справах друку. Особлива увага в них приділялася «тенденційній» пресі, до якої було віднесено всі київські видання М. С. Грушевського.

Видавнича діяльність М. С. Грушевського в Києві представлена такими документами: справи про видання ЛНВ. «Села» та «Засіву», повідомлення про видачу посвідчень видавцям та офіційним редакторам видань, доповідні записки, направлені в Головний комітет у справах друку в Петербурзі з приводу характеру видань, які виходили під проводом М. С. Грушевського, постанови про арешт окремих книг ЛНВ та окремих чисел «Села» та «Засіву», постанови про арешт редакторів ЛНВ та накладення штрафів за порушення цензурних правил тощо. Документи, пов'язані з виданнями М. С. Грушевського, з'являються на початку 1907 р., коли ЛНВ було офіційно перенесено зі Львова до Києва. Остання їх поява фіксується серпнем 1914 р., коли той самий ЛНВ було заборонено видавати протягом часу дії військового стану в Києві.

Слід зазначити, що документи Київського Тимчасового комітету у справах друку репрезентують офіційну позицію царської адміністрації стосовно до української періодичної преси, виражаючи, зокрема, реальне її ставлення до М. С. Грушевського та його київських видань.

Так, цінними є справи про видання ЛНВ, «Села» та «Засіву». Особливо це стосується двох останніх, оскільки не збереглося редакційних фондів цих видань. Розглянемо окремо кожну з цих справ:

³ Винар Л. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток / Укр. іст. т-во, Фондація ім. О. Ольжича. – К., 1998. – 216 с.; Сварник Г. Джерелознавча база грушевськознавства // Михайло Грушевський і українська історична наука : Матеріали наук. конф., присвяченої Михайлу Грушевському. – Львів, 1999. – С. 285–290.

⁴ Сварник Г. Джерелознавча база грушевськознавства // Михайло Грушевський і українська історична наука . Матеріали наук. конф., присвяченої Михайлу Грушевському. – Львів, 1999. – С. 285–290.

1. ЛНВ (справа налічує 20 аркушів).

14 грудня 1906 р. київський губернатор повідомив Тимчасовий комітет у справах друку, що ним було видано дозвіл на видання М. С. Грушевським нового журналу «малоросійским наречием» під назвою «Літературно-Науковий Вістник»⁵. За матеріалами справи про видання ЛНВ у Києві ми можемо простежити призначення і зміну офіційних редакторів та видавців журналу, рід їхньої діяльності та місце проживання. Так, вказується, що першим редактором ЛНВ київського періоду став Фотій Красицький⁶, на зміну якому прийшли Сергій Веселовський⁷ (з жовтня 1908 р.) та Максим Гехтер⁸ (з квітня 1911 р.). У квітні 1912 р. губернатор повідомив Комітет про зміну видавця і редактора журналу, якими стали Людмила Старицька-Черняхівська⁹ та Євстафій Лисенко. Таким чином, за матеріалами справи можна встановити відомості про всіх редакторів журналу в 1907–1914 рр. Крім цих даних, наводиться офіційна програма ЛНВ, яка складалася з 5 пунктів:

1. Белетристика оригінальна та перекладна.
2. Статті критичні та історико-літературні.
3. Огляди та статті з різних галузей наук, з питань громадського та політичного життя.
4. Бібліографія.
5. Ілюстрації до тексту за потребою¹⁰.

Матеріали справи містять відомості про благонадійність осіб, які висувалися М. С. Грушевським на редакторів ЛНВ, а також про їх переслідування в судовому порядку за порушення цензурних правил, як це було з Сергієм Веселовським (двічі) та Максимом Гехтером. Останньому присвячені, зокрема, дві вирізки з газет, які висвітлювали судову справу проти нього, і включені на цій підставі до матеріалів справи¹¹. Маємо дані про зміну типографій, в яких друкувався ЛНВ, відомості про особливості передплати на часопис тощо.

Значна частина справи присвячена тимчасовому припиненню виходу в світ ЛНВ одразу після його перенесення до Києва у зв'язку з введенням надзвичайного стану – в секретному циркулярі канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора повідомлялося, що «малоро-

⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 1.

⁶ Там само, арк. 2.

⁷ Там само, арк. 12.

⁸ Там само, арк. 14.

⁹ Там само, арк. 17–18.

¹⁰ Там само, арк. 1.

¹¹ Там само, арк. 16, 19.

сійський літератор Грушевський переносить видання редагованого ним журналу зі Львова до Києва з метою підняти агітацію проти єдності малоросів з російським народом»¹². Циркуляр вимагав також відомості про назву згадуваного журналу, його програму та напрям, покладаючи на Комітет нагляд за редагованим журналом та його літературними творами. На основі отриманих даних журнал було тимчасово припинено, оскільки він мав «шкідливий і тенденційний напрям», але, щоправда, ненадовго. Ці документи свідчать про ставлення адміністрації до М. С. Грушевського та до його видань. «Тенденція», визначена цензурним комітетом та адміністрацією, яскраво відобразилася у ставленні до «Села» та «Засіву», а також слугувала однією з причин припинення виходу журналу після введення військового стану в Києві в 1914 р., про що маємо свідчення у вигляді останнього документа справи¹³. У ньому повідомлялося, що згідно з розпорядженням Головного начальника Київського військового округу журнал малоросійською мовою «Літературно-Науковий Вістник» зупинено на весь час дії військового стану. Журнал перестав виходити до 1917 р.

2. «Село» (7 аркушів), «Засів» (11 аркушів).

Матеріали цих справ доцільно розглядати разом, оскільки «Засів» був фактично продовженням «Села», яке після 1,5 років існування не витримало адміністративного тиску й припинило своє існування. «Засів» протримався не довше.

Характер відомостей, які містяться в цих справах, багато в чому співпадає з аналогічними відносно ЛНВ. Так, у справі видання «Села» (ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 240) повідомлялося про видачу посвідчення А. Ямпольській на видання народного тижневика «Село», його програму (статті про сучасне життя в Росії та за кордоном; повісті, оповідання, вірші; статті з історії, літератури та природничих наук; статті та поради з сільського господарства; хроніка, кореспонденція та листування редакції), передплату тощо¹⁴. Повідомляється, що «Село» зазнало змін у 1910 р., і це зафіксовано в матеріалах справи – в січні 1910 р. редактор-видавець А. Ямпольська заявила, що програма «Села» доповнюється географічними картами, портретами та ілюстраціями, а також безкоштовними додатками. Матеріали справи свідчать, що «Село» мало двох редакторів протягом часу свого існування – А. Ямпольську та І. Малича. Є також дані про

накладення штрафів за адміністративні порушення¹⁵ – зазвичай, вказувалася стаття, за яку штрафували видання, а також міра покарання. Таким чином, можна перевірити зміст статті і встановити, наскільки ці штрафи були обґрунтованими, і відповідно до цього давати об'єктивну оцінку діям адміністрації. Ці дії яскраво позначилися на «Засіві» як продовженні «Села», оскільки, за свідченням Ю. Тищенка, «адміністрація швидко збагнула, що «Засів» це те саме «Село», тільки у скромнішому одязі»¹⁶. Матеріали справи про видання «Засіву» свідчать про серйозний адміністративний тиск на газету – серед документів маємо 4 постанови про накладання штрафів на редакторів «Засіву» В. Товстоноса та О. Степаненка на загальну суму в 1500 карбованців, а також коротку доповідну записку Тимчасового комітету у справах друку у відповідь на запит Головного комітету у справах друку в Петербурзі, яка засвідчила – існування «Засіву» не відповідало інтересам царського уряду. Її зміст такий: «Издающаяся в г. Киеве с 6 Марта сего года (1911) на малорусском наречии еженедельная газета «Засів» («Засев») задается целью сеять в малорусском крестьянстве: 1) враждебные чувства к правительству и администрации, 2) идеи украинского культурно-политического сепаратизма и 3) семена социал-демократического учения. Хроника каждого номера газеты является тенденциозным подбором фактов, рисуящих государственную общественную жизнь России мрачными красками и в возможно безотрадном виде. Печатается газета «Засів» в количестве 2000 экземпляров»¹⁷. Газета, таким чином, була приречена на припинення – їй не допомогли ні зміна редактора з В. Товстоноса на О. Степаненка¹⁸, ні розширена порівняно з «Селом» програма¹⁹.

Як наслідок, видання припинило існування, як і «Село», через нестерпний адміністративний тиск. Але офіційні документи цього не фіксують. Таким чином, документи справ засвідчують ставлення цензури та цивільної влади Києва щодо місячника ЛНВ та народних тижневиків «Село» і «Засів». Уміщена в них інформація є цінним джерелом до характеристики видавничої діяльності М. С. Грушевського в Києві, висвітлюючи її з позиції ставлення російського уряду до української преси.

¹⁵ Там само, арк. 6–7.

¹⁶ Тищенко-Сірий Ю. Перші Наддніпрянські масові політичні газети (1909–1912). – Нью-Йорк: Українське Американське видавниче т-во, 1952. – С. 9.

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 347, арк. 6.

¹⁸ Там само, арк. 9.

¹⁹ Там само, арк. 1.

¹² ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 3.

¹³ Там само, арк. 20.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 240, арк. 1.

Крім вказаних справ, серед документів фонду містяться окремі постанови Тимчасового комітету у справах друку та київського губернатора з приводу накладання штрафів на видання М. С. Грушевського, початок або припинення судових переслідувань проти редакторів ЛНВ²⁰, підстави та обставини конфіскації книжок ЛНВ²¹ або окремих чисел «Села» чи «Засіву» і т. д. Так, найбільше уваги було приділено конфіскації в 1909 р.²² та знищенню у 1912 р.²³ 4-х книжок ЛНВ за надрукування в них повісті А. Франса «Острів Пінгвінів». Повість було визнано «аморальною та порнографічною». Редактора С. Веселовського було притягнуто до відповідальності за такий вчинок, а книги 5, 6, 7 і 9 журналу за 1909 р. конфісковано. Знищено ж їх лише в 1912 р. в кількості 1430 екземплярів, які потрапили до рук цензури.

Така сама доля спіткала 7–8 книги ЛНВ за 1911 рік і тодішнього редактора М. Гехтера за повість М. Вілінської «Скарб», у якому, окрім згадуваних обвинувачень, були знайдені «богохульство та підбурення одного класу суспільства проти іншого»²⁴. Маємо докладні відомості про те, як редактора судили декілька разів, виправдовували і врешті присудили до 3 місяців ув'язнення²⁵.

У такому ж стилі провадилися справи, пов'язані з виходом у світ «Села» та «Засіву». Стосовно першого маємо офіційне листування Тимчасового комітету у справа друку з київським губернатором, прокурором судової палати тощо з приводу конфіскації № 4 «Села» за 1910 р. разом з додатком до нього: у них було знайдено «тенденційність» та «впровадження ідей т. зв. українського сепаратизму»²⁶.

Показовим є такий приклад: одного разу чергове число «Села» вийшло з типографською помилкою – замість підпису І. Малича стояв старий А. Ямпольської, що викликало занепокоєння губернатора, який просив розібратися в цій справі²⁷.

²⁰ ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 76, арк. 190.

²¹ Там само, арк. 381.

²² Там само, спр. 185, арк. 43 зв.

²³ Там само, спр. 315, арк. 156–157; 160.

²⁴ Там само, арк. 145–146.

²⁵ Там само, спр. 259, арк. 215; спр. 315, арк. 3, 7, 146, 154.

²⁶ Там само, спр. 259, арк. 8, 9.

²⁷ Там само, спр. 260, арк. 24.

Слідство виявило лише помилковість такого підпису. Встановити злісний намір не вдалося²⁸.

Отже, бачимо, що революція 1905 р., розширивши можливості розвитку української преси, не тільки не звільнила її від нагляду з боку царської адміністрації, але й розширила його. Саме з метою нагляду за періодичною пресою було створено Київський Тимчасовий комітет у справах друку, який, як і решта офіційних органів влади, упереджено ставився до видань М. С. Грушевського, вважаючи їх сепаратистськими та тенденційними щодо царської влади. Вияв цього ми можемо бачити в документах Комітету, які поділяємо на декілька груп:

1. Справи про видання М. С. Грушевським ЛНВ, «Села» та «Засіву» в Києві. У них містяться відомості про редакторський склад видань, їх програму, умови передплати на них, а також мають місце постанови про накладення штрафів на відповідальних редакторів ЛНВ, «Села» та «Засіва». Особливу цінність мають доповідні записки, в яких дається характеристика видань М. С. Грушевського і його наміри царською адміністрацією.

2. Окремі постанови Київського Тимчасового комітету у справах друку та київського губернатора про накладення штрафів на редакторів ЛНВ, «Села» та «Засіва» за порушення цензурних правил.

3. Постанови про конфіскацію окремих книг ЛНВ за 1909 та 1911 рр., а також № 4 «Села» за 1910 р. за «тенденційність, богохульство та розповсюдження ідей українського сепаратизму».

4. Повідомлення про зміну редакторів, запити відносно благонадійності осіб, які призначалися на посади редакторів тощо.

Отже, можемо стверджувати, що документи Київського Тимчасового комітету у справах друку розкривають аспекти видавничої діяльності М. С. Грушевського, пов'язані зі стосунками з офіційними органами влади. Вони не настільки інформативні як, наприклад, епістолярій, але їхня цінність полягає у тому, що в них відображено ставлення царських цензурних установ до українських видань, у тому числі ЛНВ, «Села» та «Засіву». Таким чином, можемо стверджувати, що документальні матеріали Київського Тимчасового комітету у справах друку є цінним джерелом дослідження видавничої діяльності М. С. Грушевського в Києві упродовж 1907–1914 рр.

²⁸ Там само, арк. 59–60.

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ

Михайло СЛОБОДЯНИК,

завідувач кафедри документних комунікацій Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
д-р іст. наук, професор

Концептуальні засади бібліографознавства

(Швецова-Водка Г. М. Вступ до бібліографознавства: Навч. посіб. для студ. виш. навч. закладів / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. - К.: Кондор, 2004. - 217 с.: іл.)

Навчальний посібник «Вступ до бібліографознавства» призначений для студентів вищих навчальних закладів двох спеціальностей: «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія» та «Документознавство та інформаційна діяльність», які вивчають дисципліну «Загальне бібліографознавство». Як відомо, бібліографічна підготовка фахівців є традиційною для книгознавців і бібліотекарів-бібліографів. Спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» знаходиться в процесі становлення та розвитку, але можна впевнено стверджувати, що майбутні фахівці з кваліфікацією «менеджер інформаційних ресурсів» теж повинні бути обізнаними з бібліографічними ресурсами, методами їх створення та використання, отже, з бібліографічними дисциплінами загалом.

Бібліографічна підготовка фахівців названих спеціальностей починається, як правило, не з теоретичних питань, а з оволодіння практичними навичками бібліографічної обробки документів: методики бібліографічного описування, індексування тощо. Важливість і необхідність таких знань обумовлює їх виділення в окремі навчальні дисципліни («аналітико-синтетична обробка документів», «бібліотечні каталоги» тощо). Разом з тим при підготовці спеціалістів вищої кваліфікації існує об'єктивна потреба дати їм ґрунтовні теоретико-методологічні знання, які спроможні бути міцним фундаментом практичної підготовки.

Саме таке завдання виконує навчальний курс «Загальне бібліографознавство». Існують різні думки щодо складу і змісту цього курсу, але всі погоджуються з тим, що обов'язковою складовою курсу має бути теоретичний вступ до бібліографознавства. Рецензований навчальний посібник спрямований на забезпечення саме цієї частини навчальної дисципліни «Загальне бібліографознавство».

Г. М. Швецова-Водка вже не вперше береться за навчально-методичне забезпечення цієї дисципліни. Нею розроблена навчальна програма курсу

(її нова редакція опублікована в навчально-методичному посібнику¹). 1995-го року був виданий перший навчальний посібник з цього курсу, присвячений теоретичному розділу², а у 2000-му році – другий навчальний посібник, за змістом присвячений джерелознавчому розділу³. До останнього часу залишався не відображеним в навчальних посібниках третій розділ курсу – «Бібліографознавство як наука», хоча раніше вже була видана лекція з однієї теми цього розділу⁴.

Новий навчальний посібник Г. М. Швецової-Водки містить перероблений і доповнений матеріал першого розділу програми – «Основи теорії бібліографії» і вперше викладений у навчальному посібнику третій розділ – «Бібліографознавство як наука». Разом вони дійсно складають теоретичний вступ до бібліографічної науки.

Особлива складність підготовки цього посібника в тому, що він повинен дати студентам основи наукових знань у максимально доступному для початківців викладі і, одночасно, відобразити сучасний стан наукового знання в галузі бібліографознавства, що відзначається різноманіттям концепцій та дискусійністю окремих положень. Автору посібника вдалося вирішити цю проблему, обравши за провідну документографічно-книгознавчу концепцію бібліографії. За її постулатами здійснюється висвітлення основних теоретичних

¹ Швецова-Водка Г. М. Загальне бібліографознавство: Навч.-метод. посіб. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. – Рівне: РДГУ, 2003. – 168 с.

² Загальне бібліографознавство: (Основи теорії бібліографії): Навч. посіб. для студ. ін-тів культури / РДІК. – Рівне, 1995. – IV, 183 с.: іл.

³ Бібліографічні ресурси України: загальна характеристика: Навч. посіб. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. – Рівне: РДГУ, 2000. – 206 с.

⁴ Методологія бібліографії: Лекція для студ. бібл. ф-ту з курсу «Загальне бібліографознавство» / Перекл. Л. О. Черепуха. – Рівне: РДІК, 1993. – 22 с.

проблем бібліографознавства: сутності та функцій бібліографічної інформації, визначення бібліографії, компонентної структури практичної бібліографічної діяльності, класифікації бібліографічних посібників, видової структури бібліографії тощо. Популяризація основних положень бібліографознавства поєднується з характеристикою дискусійних поглядів і підходів.

У другій частині посібника висвітлюються такі теми: «Об'єкт, предмет і структура бібліографознавства», «Методологія бібліографії і бібліографознавства», «Бібліографознавство в системі суміжних галузей знань». Автор посібника показує реальний стан вирішення в бібліографознавстві цих проблемних питань і пропонує свій погляд, свій підхід до їх розв'язання.

Науково-довідковий апарат посібника містить

список рекомендованої літератури, іменний і предметний покажчики. Крім того, посилання на джерела подаються в підрядкових примітках до основного тексту посібника. Методичну допомогу студентам і викладачам нададуть «питання для самоконтролю», вміщені до кожної теми.

Редакційно-видавнича підготовка, оформлення і поліграфічне виконання посібника здійснено на високому рівні, що можна вважати заслугою видавництва «Кондор». Однак м'яка обкладинка не пасує такому навчальному виданню, що буде активно використовуватися студентами.

Враховуючи самостійне значення цього видання, не можна не згадати також те, що воно є складовою навчального забезпечення курсу «Загальне бібліографознавство». У майбутньому бажано було б об'єднати всі частини курсу в єдиному підручнику.

Ніла ТАНАТАР,

старший науковий співробітник НБУВ, канд. біол. наук

Імідж Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в пресі: контент-аналіз газетних публікацій за 2003 рік

Проведено контент-аналіз газетних публікацій про найбільшу книжкову скарбницю України – Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Інформація відбиралася із 250 періодичних видань центральної та регіональної преси в процесі їх щоденного перегляду. Зі 124 відібраних матеріалів більшість (107) опублікована на сторінках загальноукраїнських газет, і лише окремі повідомлення (17) друкувалися обласними виданнями. У тематичному аспекті переважали публікації про знаменні події в житті Бібліотеки – 85-річчя з дня заснування установи та 140-ві роковини її фундатора – академіка В. І. Вернадського. Не залишилися поза увагою журналістів епізоди з сьогодення НБУВ: проведення міжнародної наукової конференції, засідання круглих столів, організація презентацій, персональних виставок творів мистецтв, тематичних виставок книги тощо. Широкого розголосу в пресі набуло розпорядження Президента України «Про заходи щодо вдосконалення діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» стосовно розроблення та затвердження Державної програми розвитку даної установи на 2005–2010 роки.

Ключові слова: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, контент-аналіз, газетні публікації, ключові фрагменти.

Співробітниками відділу організації та використання документального фонду Фонду президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2002 р. була започаткована інноваційна технологія аналізу сучасного стану бібліотечної галузі України на основі контент-аналізу матеріалів газетної періодики (1). Розроблені методи опрацювання та систематизації текстів публікацій, а також програмні засоби обробки сформованих баз даних (БД) на основі ключових цитат

дозволили створити інформаційно-аналітичну систему (ІАС) «Імідж бібліотечної справи та бібліотек України в газетній періодиці» і проводити бібліометричні та аналітичні дослідження. Починаючи з січня 2003 р., на базі цієї системи формувалися щомісячні аналітичні огляди «Сьогодення українських бібліотек», які виставлялися на веб-сторінці НБУВ (2–13).

Дана публікація демонструє можливості запропонованої технології для вивчення формування

іміджу бібліотек засобами масової інформації на прикладі найбільшої книгозбірні України – НБУВ. Дослідження проводилося з використанням газетних матеріалів, опублікованих в українській періодиці протягом 2003 р.

Бібліометричний аналіз публікацій

За даний період до БД було занесено 124 фрагменти публікацій про НБУВ. Переважна більшість матеріалів (107 фрагментів) висвітлена на сторінках центральних газет, і лише незначна їх кількість презентована регіональною пресою (17), у тому числі львівською (5), кримською (3), одеською (2), волинською, житомирською, закарпатською, луганською, полтавською, тернопільською, чернігівською (по 1 фрагменту). Серед центральних видань найбільшу увагу національній скарбниці приділили «Хрещатик» (13), «Урядовий кур'єр» (8), «2000», «Киевские Ведомости», «Культура і життя» (по 5).

Щодо тематичного аспекту, то публікації стосувалися перш за все розділу «Організація бібліотечної справи» (60 фрагментів), меншою мірою розділів «Бібліотечні фонди та їх формування» (35) та «Бібліотечне обслуговування читачів» (23). Серед рубрик переважала «Загальна інформація» (48), яка зустрічалася практично в усіх розділах. У розділі «Організація бібліотечної справи» домінують рубрика «Персоналії, особистості» (15). Наведений контент-аналіз публікацій пояснить цю та інші особливості статистичних даних. Значна кількість публікацій відповідала рубрикам «Технічний стан бібліотек» (8), «Бюджетне фінансування» (7), «Законодавчі акти» (5). Окремі матеріали були віднесені до рубрик «Ювілеї бібліотек», «З'їзди, конференції, семінари», «Комп'ютеризація бібліотек» (по 3 фрагменти), а також представлені в інших рубриках.

Стосовно розділу «Бібліотечні фонди та їх формування», крім загальної інформації про фонди, на шпальтах газет піднімалася тема «Збереження фондів» (6 фрагментів). Розділ «Бібліотечне обслуговування читачів» представлений у пресі переважно рубриками «Виставки, презентації» (14) та «Зустрічі, вечори, прес-конференції» (5).

Контент-аналіз публікацій

Даний розділ доцільно розпочати з повідомлень преси про 85-річний ювілей національної скарбниці, який святкувався у 2003 році. Деякі видання («Думська площа», 26.09.2003 р., «Хрещатик», 17.10.2003 р.) зацентрували увагу на хронології подій, а саме: 2 (15) серпня 1918 року Гетьман Павло Скоропадський підписав Указ про створення першої Національної бібліотеки Української дер-

жави, який був затверджений Радою Міністрів. 23 серпня [5 вересня] було створено Тимчасовий комітет на чолі з В. Вернадським, до якого ввійшли А. Кримський, С. Єфремов, В. Кордт, Г. Житецький. Організацію закладу також підтримували такі діячі, як Н. Василенко, Д. Багалій, П. Степницький, П. Тутковський, В. Міяковський, В. Липський, Д. Граве та інші. А вже через рік бібліотека отримала кімнату в будинку Міністерства освіти на вул. Терещенській, 2.

Трохи раніше зазначеного ювілею газетами була відмічена інша знаменна подія – 140-ві роковини від дня народження пророка атомного віку й батька глобальної екології, як його називали ще за життя, академіка В. І. Вернадського. Як підкреслювалося в опублікованих матеріалах («За вільну Україну», 12.03.2003 р.; «Свобода», 15.03.2003 р.; «Хрещатик», 18.03.2003 р.), саме за ініціативи вченого було прийнято рішення про створення Національної бібліотеки України. Серед масових заходів, приурочених співробітниками книгозбірні до 140-річчя від дня народження її засновника, геніального вченого, мислителя і організатора науки, першого президента Української академії наук, увагу журналістів привернули насамперед традиційні XIII Читання академіка Володимира Вернадського – «Вчення В. І. Вернадського про біосферу та ноосферний прогноз її розвитку» («Світ», 00.03.2003 р.) та виставка його рукописів, наукових праць, щоденників та літератури, присвяченої ювіляру («Демократична Україна», 12.03.2003 р.).

Як зазначив Генеральний директор НБУВ академік Олексій Онищенко в інтерв'ю газеті «Хрещатик» (18.03.2003 р.), вісімдесят п'ять років тому Володимир Іванович мріяв про книгозбірню, яка стала б науковим центром України, де зберігатимуться всі видання про нашу державу та її народ, написані всіма мовами світу, хотів, щоб його дітище об'єднало найновіші відкриття та технології для розвитку науки і народного господарства. Нині Бібліотека займає 27-поверховий комплекс на 35,7 тис. кв. м. Ця книжкова скарбниця, де зберігається 14 млн видань, є однією з десяти найбільших книгозбірень світу. НБУВ щорічно користуються 329 тис. читачів, яким видають до 4 млн примірників. Відвідувачів обслуговують у 16 галузевих та спеціалізованих залах основного комплексу, а також у 6 залах філії, де розміщено найбільше в Україні зібрання газет, рукописів, стародруків і рідкісних видань, естампів і репродукцій, нот, зібрання юдаїки, а також значна частина Архівного фонду НАНУ. Щорічно до НБУВ надходить 160–180 тис. документів. Міжнародний книгообмін ве-

деться з-понад 1300 науковими закладами і бібліотеками 70 країн світу. Понад 60 підрозділів згруповані в інститути (бібліотекознавства, української книги, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень) і центри (консервації і реставрації, культурно-просвітницький, бібліотечно-інформаційних технологій, науково-видавничий). Загалом у Бібліотеці – 1087 спеціалістів, серед них 60 кандидатів і 4 доктори наук, а також член-кореспондент і 2 академіки. При НБУВ діють вчена рада, аспірантура, докторантура із захисту дисертацій. У планах закладу – «розкрутити» інноваційний напрямок («Хрещатик», 17.10.2003 р.). Перші кроки вже зроблено: створено портал соціально-гуманітарних наук, електронні версії журналів та монографій. На черзі – портал «Наука в Україні».

«Інноваційна діяльність – стратегічний напрям розвитку бібліотек», – саме так називалася Міжнародна наукова конференція, приурочена до 85-річчя НАНУ та НБУВ, яка проходила в стінах національної книгозбірні («Хрещатик», 8.10.2003 р.). Доповідачі відзначили, що стан, в якому перебувають сьогодні бібліотеки, не може влаштувати ні центри знань та інформації, ні державу, якщо вона прагне брати участь у світовому інформаційному процесі, тому учасники форуму виробили рекомендації, адресовані владним структурам, для прийняття відповідних рішень («Урядовий кур'єр», 11.10.2003 р.).

Не залишилася поза увагою преси гордість національної скарбниці – Фонд президентів України (ФПУ) («Хрещатик», 17.10.2003 р.). У 1996 р. глава держави Л. Кучма затвердив Положення про Фонд президентів України, визначивши його структурним підрозділом НБУВ («Факты и комментарии», 5.06.2003 р.). Тут, поруч з бібліотечними та архівними матеріалами про становлення та розвиток інституту президентства в Україні, зберігаються подарунки, презентовані Л. Кучмі та Л. Кравчуку в роки їхнього перебування на високій державній посаді. Поки що Фонд знаходиться в стадії становлення: в його запасниках проходять «інкубаційний період» більше 300 подарунків. Музейний фонд складається з подарунків президентів країни, а також з його особистих колекцій, переданих до Фонду («Трибуна», 2.09.2003 р.). Основу музейної колекції становлять видання з дарчими написами президентів від авторів та укладачів видань, а також твори декоративно-прикладного мистецтва, зокрема вироби з дерева і металу. Згідно з інформацією «Бизнес: Стиль жизни» (8.12.2003 р.), відвідувачі Бібліотеки матимуть змогу побачити деякі з них.

Про історію газетних видань, які зберігаються у фондах НБУВ, та їхній склад розповіла «Демократичній Україні» (30.09.2003 р.) завідувачка відділу газетних фондів Т. О. Борисенко, котра детально зупинилася на рідкісних та цінних екземплярах. Згадувалася в пресі визначна рукописна пам'ятка староукраїнської літературної мови й мистецтва – Пересопницьке Євангеліє, яка з 1947 р. зберігається в рукописних фондах НБУВ. Сьогодні ця духовна святиня українського народу набула значення політичного символу нації: на Пересопницькому Євангелії під час інавгурації присягали президенти України Л. Кравчук і Л. Кучма («Український форум», 30.07.2003 р.; «Московский комсомолец в Украине», 5–12.11.2003 р.).

Серед масових заходів, проведених співробітниками книгозбірні, газети відзначили круглий стіл на тему «Біблія та відродження духовної культури на Україні» («Сегодня», 2.04.2003 р.), присвячений 100-річчю з дня виходу в світ першого українського перекладу Святого писання. До організації іншого круглого столу «Проблеми соціально-культурної реабілітації інвалідів» були долучені Народна академія творчості інвалідів та Київський міський центр роботи з інвалідами («Соціальна політика», 5.03.2003 р.). Для гостей та читачів НБУВ була також розгорнута виставка робіт образотворчого мистецтва самобутніх художників-інвалідів «Ми духом незламні». Добра традиція – вшановувати і вітати у своїх стінах митців-інвалідів – продовжилася персональною виставкою художніх робіт Наталії Збиковської, представлених батиком, аквареллю, гуашшю і навіть ореганами («Соціальна політика», 9.04.2003 р.).

Серед інших експонатів Бібліотеки, відмічених пресою, – виставка традиційної іранської мініатюри Арези Загаріян «Спроба злету» («Хрещатик», 14.03.2003 р., «Сільський час», 18.04.2003 р.), експозиція 17 робіт червоноградського митця Ярослава Гладкого («Голос Донбасса», 03.04.2003 р.; «Демократична Україна», 06.06.2003 р.), виставка «Акварелі Ігоря Голобуцького» («Народна армія», 28.08.2003 р.), персональні виставки робіт вишивальниць Катерини Романенко («Слово просвіти», 19–25.02.2003 р.) та Лариси Шустерман («Хрещатик», 26.09.2003 р.). Як повідомила «Україна-бізнес» (11–18.03.2003 р.), урочиста презентація та виставка книг у НБУВ стала кульмінацією святкування 10-річчя видавництва Соломії Павличко «Основи», яке активно співпрацює з Бібліотекою у справі пропагування книги. Згідно з відгуками газет («Сегодня», 15.10.2003 р.; «Хрещатик», 21.10.2003 р.), цікавою була презентація книги фізі-

ка Василя Шендеровського «Нехай не гасне світ науки», в якій йдеться про долю п'ятдесятьох українських геніїв, несправедливо «забутих» на Батьківщині.

Завершився для НБУВ 2003 рік знаковою подією. 3 грудня Президент України підписав Розпорядження «Про заходи щодо вдосконалення діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», яким зобов'язав Кабінет Міністрів України розробити із залученням НАНУ і затвердити до 1 травня 2004 р. Державну програму розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки. Президент зобов'язав уряд вирішити в установленому порядку питання щодо забезпечення передачі Національній бібліотеці двох обов'язкових безоплатних примірників документів; збільшення вдвічі посадових окладів її працівників; включення Бібліотеки до переліку об'єктів, які підлягають обов'язковій охороні підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України («Світ», 08.12.2003 р.).

Такою була у дзеркалі вітчизняної преси в 2003 р. найбільша бібліотека України.

Література

1. *Танатар Н.* Загальні принципи побудови інформаційно-аналітичної системи «Імідж бібліотечної справи та бібліотек України в газетній періодиці» // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 223–234.
2. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 1. Аналітичний огляд за січень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv01.htm>. – Загол. з екрану.
3. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 2. Аналітичний огляд за лютий 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv02.htm>. – Загол. з екрану.
4. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 3. Аналітичний огляд за березень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv03.htm>. – Загол. з екрану.
5. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 4. Аналітичний огляд за квітень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv04.htm>. – Загол. з екрану.
6. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 5. Аналітичний огляд за травень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv05.htm>. – Загол. з екрану.
7. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 6. Аналітичний огляд за червень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv06.htm>. – Загол. з екрану.
8. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 7. Аналітичний огляд за липень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv07.htm>. – Загол. з екрану.
9. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 8. Аналітичний огляд за серпень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv08.htm>. – Загол. з екрану.
10. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 9. Аналітичний огляд за вересень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv09.htm>. – Загол. з екрану.
11. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 10. Аналітичний огляд за жовтень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv10.htm>. – Загол. з екрану.
12. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 11. Аналітичний огляд за листопад 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv11.htm>. – Загол. з екрану.
13. *Танатар Н. В., Федорчук А. Г., Моршина Н. О., Шишкіна В. Г., Третяк Т. І.* Сьогодні українських бібліотек: прес-моніторинг газетних публікацій. Вип. 12. Аналітичний огляд за грудень 2003 р. (Електрон. ресурс) Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2003/03tnv12.htm>. – Загол. з екрану.

Стажування новопризначених керівників бібліотек науково-дослідних установ НАН України

24 листопада 2004 року відділом бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського було проведено стажування для завідувачів бібліотек науково-дослідних установ НАН України, які не мають досвіду керівної роботи в бібліотеках системи НАН України.

Стажування відбувалося за сприяння Інформаційно-бібліотечної ради НАН України. Базою для проведення заняття було визначено бібліотеку Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України, яка входить до складу відділу наукової інформації. Обрання саме цієї бібліотеки не випадкове. Основними критеріями для визначення бази проведення стажування були: входження бібліотеки до структури науково-інформаційного відділу; чітка взаємодія, співробітництво бібліотеки та відділу, досвід спільної роботи і роботи бібліотеки зокрема. Організатори стажування мали на меті показати учасникам цього заходу, що й у межах традиційних організаційних, матеріально-технічних і технологічних можливостей бібліотека може працювати плідно.

Програмою заняття передбачалося надати інформацію, необхідну керівникам для забезпечення належного функціонування бібліотеки науково-дослідної установи. Зокрема з нормативно-правовою та інструктивно-методичною документацією, яка регламентує діяльність бібліотеки, ознайомила присутніх учений секретар Інформаційно-бібліотечної ради НАН України Т. Л. Кулаковська. Вона проінформувала присутніх про ряд нових документів, прийнятих Президією НАН України з проблем розвитку бібліотечно-інформаційної системи, прокоментувала, якою мірою ці документи стосуються кожної бібліотеки.

Наголошувалося, що відділ бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського продовжує працювати над розробкою документів, реалізація положень яких сприятиме розвитку бібліотек системи НАН України у нових соціально-економічних і технологічних умовах. Зараз готується до друку наступний випуск збірника «Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України», до якого увійдуть названі документи, а також інші, які опосередковано або безпосередньо стосуються діяльності бібліотек. Мета видання цієї серії – забезпечення правових засад професійної діяльності бібліотечних працівників системи НАН України.

Тему нормативно-правового забезпечення роботи бібліотек було продовжено у лекції н. с. відділу бібліотекознавства НБУВ Н. І. Смаглової. У виступі йшлося про необхідність поновлення або розробки кожною

бібліотекою положень про інформаційно-бібліотечну раду, бібліотеку, правил користування бібліотекою установи – основних документів, які мають визначати завдання, напрями та зміст діяльності бібліотеки, її структуру, основні функції, взаємовідносини з адміністрацією та іншими підрозділами наукової установи, встановлюють порядок користування бібліотекою. Зазначалося, що у цій роботі необхідно скористатися відповідними типовими документами, які увійдуть до четвертого випуску «Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України».

З учасниками стажування було проведено практичні заняття з розробки посадових інструкцій, складання планово-звітної документації бібліотеки, обговорювалися характерні недоліки цих завдань, які здебільшого зумовлені відсутністю належного обліку роботи у бібліотеці. Присутні отримали схему плану-звіту про роботу бібліотеки науково-дослідної установи і рекомендації щодо її заповнення.

Змістовними, за висловом присутніх, стали заходи, здійснювані працівниками науково-інформаційного відділу Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця. Зокрема, зав. відділу наукової інформації, канд. біол. наук А. М. Шевко і зав. бібліотеки С. М. Науменко організували відвідування провідних відділів Інституту відділу фізіології нервової системи, який очолює директор Інституту, академік НАН і АМН України П. Г. Костюк (з роботою відділу присутніх ознайомили д-р біол. наук Я. М. Шуба і канд. біол. наук Н. В. Войтенко), а також відділу фізіології нейронних мереж, який очолює чл.-кор. НАН України М. С. Веселовський). Учасники стажування мали нагоду ознайомитися з сучасно обладнаними лабораторіями. Логічним продовженням розповіді про наукову діяльність Інституту стала екскурсія до музею-кабінету засновника Інституту академіка АН СРСР і АН УРСР О. О. Богомольця, яку провела А. М. Шевко. Під час екскурсії надавалися пояснення щодо питань роботи з книжковим фондом музею, який так само, як і бібліотечний фонд, має бути відповідно опрацьованим, облікованим і відображеним у каталогах бібліотеки.

Розповідаючи присутнім про роботу бібліотеки, С. М. Науменко зупинилася на інформаційно-бібліотечному забезпеченні наукових досліджень Інституту, використанні з цією метою не тільки можливостей інтернету, а й прямих міжбібліотечних контактів. Йшлося, зокрема, про багаторічну співпрацю з Державною науковою медичною бібліотекою України, яка щомісяця надає нові надходження за тематикою досліджень Інсти-

туту для перегляду літератури безпосередньо в установі. Цікавим аспектом повідомлення стала розповідь про роботу відділу інформації та бібліотеки зі святкування у 2004 р. 70-річного ювілею Інституту. Присутнім було представлено ювілейне видання про Інститут і його структурні підрозділи, а також розгорнуту книжкову виставку, на якій поряд з науковими працями експонувалися фотодокументи, портрети вчених і визначних дослідників Інституту. Завдячуючи пошуковій роботі, до якої були залучені колеги з інших установ, працівниками відділу було створено масштабну документну експозицію про наукову діяльність трьох наукових шкіл Інституту: академіка АН СРСР і АН УРСР О. О. Богомольця; академіка АН УРСР Д. С. Воронова та сучасної школи академіка НАН і АМН України директора інституту П. Г. Костюка.

На завершення заходу працівники НБУВ зацентрували увагу присутніх на необхідності індивідуальної роботи з підвищення кваліфікації. Зазначалося, що суттєвим резервом самоосвіти кожного бібліотечного пра-

цівника в умовах великого міста може стати відвідування заходів з професіоналізації кадрів, яке відбувається в бібліотеках інших систем і відомств, зокрема семінарів, стажувань, котрі проводяться іншими методичними центрами на базі бібліотек НАН України. Так, нещодавно Державною науково-технічною бібліотекою України проведено заняття для керівників технічних бібліотек м. Києва з питань програмного забезпечення автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем на базі бібліотеки Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України.

Учасники висловили подяку адміністрації установи, колективу відділу науково-технічної інформації і бібліотеки за насиченість програми занять, її багатоаспектне розкриття, практичну спрямованість проведених заходів, теплу гостинну атмосферу зацікавленого спілкування бібліотечно-інформаційних фахівців.

*Наталія СМАГЛОВА,
науковий співробітник НБУВ*

Науковим часописам - увага НАН України

1 березня 2005 року у Києві у Великій конференц-залі Національної академії наук України відбулася нарада «Про стан підготовки наукових журналів у Національній академії наук України», яку було присвячено обговоренню проблем інтелектуальної власності та захисту авторських прав при підготовці паперових та електронних видань. Ініціювали проведення зустрічі Науково-видавнича рада НАНУ та Центр юридичної підтримки. До роботи були запрошені редактори та співробітники редакцій наукових журналів НАН України.

Зі вступним словом до учасників наради звернувся голова Науково-видавничої ради НАНУ академік Я. С. Яцків. Підсумовуючи стан видавничої справи Академії у 2004 р., він зазначив, що всі 79 наукові академічні журнали у минулому році виходили вчасно, окрім «Народознавчих зошитів» Інституту народознавства України, який надходить із річним запізненням. Серед наукових часописів 25 друкуються англійською мовою, з яких 17 журналів перевидаються англійською мовою за кордоном («Альгологія», «Кинематика и катализ», «Прикладная механика», «Химия и технология воды» тощо), а 8 редакцій самі здійснюють переклад («The Paton welding journal», «Experimental oncology», «Ukrainian journal of Physics» та інші). Окремо було наголошено на пріоритетах англійськомовних наукових журналів перед українськомовними та електронних версій над паперовими.

Третина часописів вже має електронні версії в інтернеті та перевидається англійською мовою, що сприяє популяризації журналів, а відтак і установ. З метою прискорення роботи з залучення українських наукових часописів до міжнародного наукового обігу та популяризації досліджень НАН України у світі запроваджена державна програма підтримки наукових видань, які перевидаються англійською мовою, та передбачене державне фінансування видавництва «Академперіодика». Також Я. С. Яцків коротко ознайомив учасників наради з останніми постановами Кабінету Міністрів України стосовно змін в оплаті праці працівників редакцій наукових журналів НАН України.

На нараді з присутніми поділилися досвідом роботи фахівці редакцій журналів наукових установ НАН України. Зокрема, представник Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б. І. Веркіна розповів про видання цього закладу: науковий щомісячник «Фізика низьких температур», який одночасно перекладається англійською і видається в США Американським інститутом фізики під назвою «Low Temperature Physics» (Інститут має погодження про авторські права), та щоквартальник «Математическая физика, анализ, геометрия». Авторами наукових статей є вчені Європи, Америки, Росії, співробітники самого Інституту та їхні колеги, які в даний час працюють за кордоном. З кожним із авторів редакція спілкується за допомогою електронної пошти,

така можливість надається і читачам-науковцям. Виступаючий продемонстрував електронні версії цих журналів, які розміщені на інтернет-сайті ФТІНТ. На сайті поточні номери видань виставляються оперативно та повністю у відкритому доступі; надається можливість безкоштовного перегляду, скачування та пересилки не тільки змісту і анотації номера, але й повної версії статті; в електронному архіві надано можливість вести пошук за тематичними рубриками, назвами статей, прізвищами авторів, за певними періодами тощо.

Окремо виступаючий акцентував увагу слухачів на підвищенні авторитету наукових вітчизняних журналів у світі та закликав уважніше ставитися редакційним радам до відбору матеріалів до друку задля зменшення «інформаційного шуму». Було відмічено, що найбільше відвідування сайту спостерігається тоді, коли до співпраці залучається переважна частина зарубіжних авторів або випуск журналу присвячений окремій тематичці, що підвищує індекс цитування, по якому і визначається у світі популярність та «серйозність» того чи іншого видання. Американський інститут фізики надає можливість користувачам безкоштовно переглянути лише зміст журналу та анотації статей, повністю ознайомитися з матеріалом, який зацікавив користувача, можна лише після реєстрації та оплати.

З 1994 р. у ФТІНТ разом із Харківським національним університетом ім. В. Н. Каразіна започатковано спеціалізований науковий журнал «Математическая физика, анализ, геометрия». З метою популяризації видання у науковому світі з 1996 р. журнал існує як у паперовому, так і електронному вигляді, останнім часом вже досягнуто домовленості із Американським математичним товариством на переклад журналу англійською мовою. Було відмічено, що поки інтернет-сторінку часопису здебільшого відвідують науковці України і Росії, рідше європейські та американські вчені.

Цікавим був виступ редактора часопису «Український історичний журнал», заснований 1957 р. як наукове спеціалізоване видання. Доповідач окремо зупинився на появі у середині 90-х років перших проєктів, як правило короткочасних, зі створення електронних історичних журналів. Було наголошено, що електронні історичні видання, які не мають «твердої» копії, зазвичай представлені лише одним чи декількома випусками. Пояснити цей факт можна браком коштів на продовження роботи або недостатнім рівнем організаційних заходів.

З 2002 р. на сайті Інституту історії України виставлено

електронну версію «УІЖ». На сьогодні проводиться робота з оцифрування та подання в інтернеті певної кількості цікавих матеріалів за 1998–2001 рр. Триває робота над компонуванням матеріалу із минулих номерів «УІЖ» та запису його на компакт-диск. Серед перспектив розвитку видання виступаючий відмітив започаткування роботи з перекладу й виставлення на сайті змісту та анотацій статей англійською мовою.

Представник журналу «Вестник зоологии» звернула увагу присутніх на дві проблеми редакцій вітчизняних наукових часописів останніх років: різке скорочення кількості передплатників та окупності даного виду видань. Було запропоновано активніше рекламувати свої видання, залучати ширші кола фахівців до співпраці, подавати матеріали не лише українською та російською мовами, а й англійською, французькою, німецькою, оперативніше виставляти на інтернет-сайтах зміст та анотації статей поточних номерів журналів.

Усіма виступаючими окремо наголошувалось на застосуванні технічних, організаційних і культурних переваг нових технологій у науковій роботі, а також творенні спільного інформаційного наукового простору.

Наприкінці наради відбулися консультації редакторів наукових журналів із представником Центру юридичної підтримки Науково-видавничої ради Ю. М. Капіцю. Розглянуті питання стосувалися визначення з юридичної точки зору суб'єкта права, виплати та розміру авторського гонорару, поняття «Знак копірайта» (©), охорона авторського права в інтернеті, авторський договір. Була дана обіцянка розробити і надіслати якнайшвидше типовий договір-угоду між автором та виданням про передачу авторських прав на статтю в усі редакції наукових журналів НАН України.

Підсумовуючи роботу наради, зазначимо, що, по-перше, сьогодні триває активна робота зі створення та розповсюдження в інтернет-просторі академічних видань із наданням безкоштовного доступу; по-друге, зростає кількість часописів, які паралельно виходять кількома мовами (українською, російською та англійською).

Усі учасники наради визнали такі зустрічі задля обміну досвідом корисними і доцільними, а також висловили побажання зустрічатися регулярно та запрошувати спеціалістів з різних питань видавничої галузі.

*Олена РОДЗІНСЬКА,
м. н. с. НБУВ*

SUMMARY

Onyshchenko O., Dubrovina L. **Librarianship of Ukraine in the end of 20th century and in 1st decade of 21st century: condition and basic streams of development**

There were 3 types of libraries at the beginning of the 20th century in accordance with their activities and founders: special, public and research. The book stocks of the libraries determined two systems: universal and specialized library institutions. They were founded inside the system of different state institutions and clerical private organizations. Library fund of Ukraine belonged to variety forms of privacy and was formed in accordance with libraries specific activities – a group of libraries served widely for each categories of readers (public libraries, other ones special, branch, research, etc.) functioned for specialists. Taking into account differentiation of age groups of users (libraries for group ups. and for children), social component (libraries for people, a certain states of populations), peculiarities of activity (state, industrial, agricultural, religious, educational, scientific, etc.) national differentiation (Ukrainian, Russian, Pole, Hebrew, Tatar, etc.). The first libraries for blind and disabled persons appeared at that time.

National school of library researches, bibliographers and book scholars was founded. Professional library public organization and unions appeared. There were founded special structures for library sciences inside (Ukrainian) libraries. Problems of specialized library education were arised, questions of bibliographic repertua of Ukrainian book and the history of a book were discussed.

Because of historic situation Ukraine as a nation existed on the territories of another states and logically had no its national institutions in sphere of science, education and culture. That was the reason for that phenomenon that at the beginning of 20th century the national Ukrainian libraries were only represented by people's library, library for education «Prosvita», scientific unions and societies, including researches ones «Shevchenko Scientific Society», where large founts of Ukrainian studies literature were founded and developed professional school of Ukrainian scholars existed and worked for needs of Ukrainian book, bibliography, Ukrainian library science.

Kopaneva V. **Archiving scientific-information resources the Internet: the basic conceptual positions**

National archive components of scientific – information resources of global computer networks, principles of technology of its formation and the organization of the reference-search device of archive are determined. Questions of the copyright of archiving information the Internet resources are considered. Necessity of the centralized formation in structure of national archive of the electronic documents data space of Ukraine is proved. The search device of this archive should be considered as one of elements of the national bibliography.

Samokhina N. **The development of cooperation process of libraries and information resources**

It is reviewed actual problems of the improvement and development perspectives of libraries and library systems cooperation on taking care for provision constitutional rights of citizens concerning getting information. It is emphasize that the creation of common information space require the transformation of libraries into a basal documental and communication complexes of the global electronic environment.

Soloidenko H. **International terminological activity in library science: dictionary projects and encyclopedic library editions**

The article describes the foreign experience of terminological activity in the area of librarianship since 30-s of XX century up to nowadays. The activity of international and national centers for the development and unification of library terminology is covered.

The author examines dictionaries and encyclopedias issued by libraries in Czechoslovakia, Poland, Germany, Russia and focuses our attention on the problems solved by their compilers. Informing about the introduction of a system method of terminology system of library science analysis, Halyna Soloidenko also provides information about monographic editions in theoretical and practical terminological issues.

Lyashko S. **«Biografics» or «Biografistics»?**

Biografistics is rather young scientific discipline. One from teoretical problems of biografistics there is developing of its terminology. Concordance of principal positions between researchers will assist to deeper understanding of tasks and problems this brunch of historical science should deal with.

The term «biografistics» as the name of scientific discipline became firmly established from 20th of XX century. From 70th simultaneously the term «Biografistics» was turned to account as scientific in Ukraine. From 90th this term became

prevalent in scientific researches. As indications of taking the shape of new discipline could be seen creation of Institute of biographical research of National library of Ukraine named after V. I. Vernadsky (1993), establishing of study courses in Zaporizhia, Kharkiv, Odessa and other universities. Ukrainian biographical society was created on scientific and methodical basis of Institute of biographical research. This society has united scientists and researchers by same task – creation of national biographical databank, biographical reference books etc.

New status of biografistics as scientific discipline was consolidated by works of a learned body of Institute of biographical research, by monograph its director V. S. Chysko «Biografical tradition and scientific biography in history and modernity of Ukraine». The status was also approved by different scientific conferences.

Although terminological differences in the name of the discipline («biografics» or «biografistics») there is concordance of researchers in following. Biografics (biografistics) is a brunch of history and object of its study is a man. It uses in its research methodology of history as well as some methods of other science (literature, philosophy, and sociology).

From our point of view terms «biografics» and «biografistics» could coexist like, for example, terms «astronaut» and «cosmonaut».

Fedotova O. Standard-executive documents of the state structure organs for a period 20 – 30-es a source of history published censorship in Ukraine

In the article standard-executive materials are investigated with the purpose to reveal the degree of their information for restoration of public issues censorship in Ukraine during 1920–1930-th.

The author carried out the general review of documents NCE of USSR in the field of saving, spreading and using published circulation. Resolutions of a Kommissariat itself and its subdivisions: GPE, Glavlit, SSMC, Ukrainian Book chamber became the object of study.

The conclusions were made on the base of the conducted work that standard-executive documents of the structures of state government can be considered as full-value source on censorship of published production in Ukraine.

The author proved that the instructions of subdivisions NCE that broader knowledge about different types of special funds and their structure by this way reflecting the peculiarities of censorship policy in the sphere of printed word.

Tkachenko I. The publishing activity of M. S. Hrushevsky in Kyiv (1907–1914) in the documents of Kyiv Temporary commission on printing affairs

The article is dedicated to the question of the publishing activity of M. S. Hrushevsky in Kyiv (1907–1914) in the documents of Kyiv Temporary commission on printing affairs. Based on materials of this fund, the publishing of «Literary-science herald» and popular peasant weeklies the «Village» and the «Sowing» is investigated. The data about editors of these bodies, their direction, content and the official position of the tsarist administration about Ukrainian periodical press on the example of M. S. Hrushevsky and his kiever bodies are given in this article. So, this article represents the documents, which are witnessing about different aspects of the M. S. Hrushevsky's publishing activity in Kyiv, as follows about the printing of the literary monthly «Literary-science herald» and «Village» and «Sawing» peasant weeklies, whose publisher was M. Hrushevsky. As he faced as the enemy of tsarism in Ukraine, the intent attention to his bodies was given by the specified commission.

The Kyiv Temporary commission on printing affairs concentrated its attention on the questions of the censorship control over all the activity of M. S. Hrushevsky. That's why we can meet the information about penalties on these literary bodies, circulars and resolutions of Kyiver civil governor. It is also admitted that the publishing activity of M. Hrushevsky seemed to be as dangerous for the Russian empire, and the common line was to destroy this activity by many penalties, imprisonments of the editors etc. At the end we have to admit that two of these bodies were disappeared because of tsarist terror on them («Village» in 1911 and «Sawing» in 1912) and only one of them existed till the start of world war I, when it was closed by the administration and this event is noted in the documents of this commission's fund too.

Tanatar N. Image of V. Vernadsky National library of Ukraine in the press: content-analysis of newspaper publications in 2003

Since 2002 Department of the Organization and Use of the Documentary Presidents' of Ukraine Fund at Vernadsky National Library uses content-analysis of current periodicals to monitor the general situation with libraries in Ukraine. The analytical system was created using database software and methods of data processing and classification of own development. The system was used to create monthly analytical reviews «Ukrainian libraries today» and perform bibliometric and statistical analysis. This article shows the abilities of technology to monitor the media image of libraries on the example of Vernadsky National Library of Ukraine.

The information was collected on the base daily analysis of articles from 250 newspapers. Out of 124 articles selected the majority (107) was published in central periodicals, while only a few (17) appeared in regional periodicals. The analysis uncovered main concerns of the press towards the library. Most of the space was devoted to jubilee dates, scientific and cultural events that took place in a library and plans for library development.

Затверджено до друку вченою радою Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Редактор *О. Клименко*
Комп'ютерна верстка *Л. Климова*
Комп'ютерний набір *Т. Галемова*

Підп. до друку 15.04.2005. Офс. друк. Формат 60x84/₈. Папір офс. Ум. друк. арк. 6,14.
Обл.-вид. арк. 5,39. Наклад 920 прим. Зам. 10.
Видруковано у Науково-видавничому центрі НБУВ.
03039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, НБУВ

05.430.23

p 28

Передплатний індекс 74049

Бібліотечний вісник, 2005, № 2, с. 1-52.